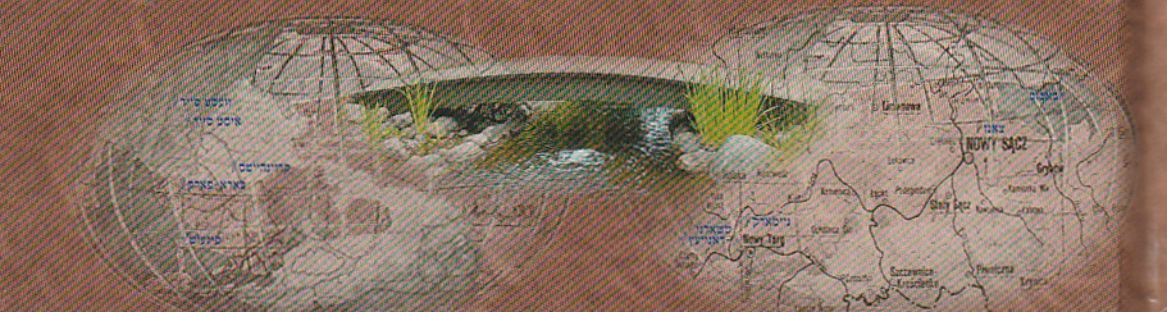

ספר זכרון

עלה אריה מסבכו

עלה
אריה
מסבכו

קורות
ימי
הזעם

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

להשיג הספר, להערות והארות נא לפנות להמו"ל

י. שמעון שפריי
1460 42th St.
Brooklyn N.Y. 11219
718.435.8490

מזמור לתודה

להאברך החשוב הר"ר **פינחס קאהן** הי"ו

בעל דפוס 'תואר הספר'

שהשקיע רב עמל ויגיעה כדי שיצא מתחת
ידו דבר נאה ומתוקן

איבערגעארבעט דורך:
שמעון יצחק פילעפף
שרייב ארבעט
קרית יואל יצ"ו
845 783 8609

עלה אריה מסבכו

חלק א'

קורות ימי הזעם

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

לעבנס שטריכן
פון אונזער זיידן
הרה"ח ר' לייבוש שפריי ע"ה
פון נייטארק - באדא פארק

***

ארויס געגעבן צו די שלושים נאך די פטירה
פון אונזער זייד'ן, דורך די חשובע אלמנה תחי'
און די אייניקלעך

התוכן

ערשטע קאפיטעל

בית אבותי

דער זיידע - ר׳ מנחם שפריי ע"ה - א״מ ר׳ חיים שפריי ע"ה - דער זיידע ר׳ לייבוש קליינצלער - דער זיידע ר׳ שלמה שוחט - אונזער משפחה

צווייטע קאפיטעל

מקום מגורי

מיין יוגענט שטעטיל טשארני-דאנייעץ - מיין מאמע ביי הרה״ק רבי ישעי׳ מטשחויב - ניימארק - די בתי מדרשים אין ניימארק - די כלי קודש אין ניימארק - משפחות פון ניימארק

דריטער קאפיטעל

בצל הקודש

די באבובער ישיבה אין ניימארק - דער ראש ישיבה ר׳ מרדכי דייטש - ר׳ מרדכי דייטש ביים רב זצ"ל - איך פאר קיין באבוב

פערטער קאפיטעל

קורות ימי הזעם

פארוואַרט - דאס אנטיסמיטיזם אין פוילן - דער אויסברוך פון די קריג - צאנז-ראזשנאוו - ניימארק - טשארני-דאנייעץ - פלאשוב - אוישוויץ - גראסראזין - דאכוי - מוטערגאסס-

שטוטגארט - טוצונג - באפרייט!!

פינפטער קאפיטל

תקופת השחרור

פערענוואלד - מיינע רייזעס קיין שווייץ - פאריז

זעקסטער קאפיטל

בארץ לא זרועה

איך פאר קיין אמעריקא - באסטאן - ניו יארק - איסט סייד - התקשרות לצדיק - קראנהייטס.

חלק ב

זכרונות מבית אבא

שמעון ב"ר שלמה שפריי אחרית ימיו \ **יהושע יוסף ב"ר בן-ציון שפריי** דברי הספד וואס איז געזאגט געווארן ביי די הקמת מצבה \ **חיים שפריי** ולדבקה בו \ **שלמה שפריי** מאתו לא תצא הרעות \ **מנחם ב"ר חיים שפריי** תמימות עם חכמה \ **מנחם צבי ב"ר בנציון שפריי** בכל דרכיך דעהו \ **בן ציון שפריי ב"ר שלמה** איזהו עשיר השמח בחלקו \ **משפחת ש. שפריי** בשמחה ובטוב לבב \ **יחיאל ב"ר בנציון שפריי** מח שליט על הלב \ **יעקב שלום שפריי** היכי דמי מסירות נפש \ **משפחת יוסף יצחק שפריי** דער גוטער זיידע

פארוואָרט

דער נביא ירמיה זאגט נביאות מפי הקב"ה: עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְּכוֹ וּמַשְׁחִית גּוֹיִם נָסַע יָצָא מִמְּקוֹמוֹ לָשׂוּם אַרְצֵךְ לְשַׁמָּה עָרַיִךְ תִּצֶּינָה מֵאֵין יוֹשֵׁב (ירמיה ד' ז').

וואס דארף מען מער קלארערע דיבורים "ומשחית גוים נסע" דער משחית פון די גוים איז געפארן "יצא ממקומו" ער איז ארויס פון זיין ארט, און וואס גייט ער טון "לשום ארצך לשמה" ער גייט מאכן דיין לאנד צו א וואוסטעניש "עריך תצנה מאין יושב" דיינע שטעט וועלן חרוב ווערן אן דעם וואס איינער זאל דארט בלייבן וואוינען.

ווען נאך האט כלל ישראל מיטגעלעבט אזא "ומשחית גוים נסע" און דעם "לשום ארצך לשמה" ווי אונזערע עלטערן, אונזערע טאטעס און זיידעס האבן דאס אליינס מיטגעלעבט אויף די אייגענע הויט. זיי זענען עס געווען וועמענס "ארצך" עס איז ליידער געווארן "לשמה" און וועמענס "עריך" איז ליידער פארבליבן "מאין יושב". דער "משחית גוים" דער דייטשער רשע ימח שמם האט ליידער פולקאם אויסגעפירט די נבואה, און טאקע מיט א דייטשער פונקטליכקייט. וואו נאר זיי זענען אריינגעקומען האבן זיי זיך גלייך צופירט די הענט און האבן חרוב געמאכט אלעס וואס איז נאר אונטערגעקומען, און אלעס קעגן די דערשראקענע אויגן פון אונזערע עלטערן, וועלכע האבן "אלעס" פארלוירן. עס איז ביי זיי ריכטיג מקוים

געווארן דער "עריך תצנה מאין יושב" וועו זיי זענען ניטאמאל פארבליבן אחר בעיר ושנים במשפחה.

אבער אויך דער ערשטער חלק פון פסוק איז געגנצליך מקויים געווארן, ובפרט ביי אונזער משפחה וועו בהשגחה פרטית פונעם מסבב כל הסיבות איז אזוי צוגעפירט געווארן אז "עלה אריה מסבכו". פון צווישן די איינצעלנע לעבן-פארבליבענע אידן אין פוילן, איז געווען דער גור "אריה" יהודה, ראש משפחתינו המפואר, הרה"ח המפולג, איש גבור חיל ורב פעלים מוה"ר לייבוש שפריי ז"ל, וועלכער האט געשטאמט פון גאר א חשוב'ע משפחה וואס ער האט ווייטער זוכה געווען איבערצופלאנצן נאכ'ן קריג, אוו איז געווען געשעצט אוו געהרט כערכו הרם ביז צו זיין פטירה פארגאנגענעם יום המר, עשרה בטבת תשס"ח.

דער זיידע ר' לייבוש ז"ל איז געווען א ריכטיגער אוד מוצל מאש, א געהויבענער חסידישער איד, וועלכער האט פארקערפערט אין זיך דעם טעם אוו חן פונעם נישט ווייטן אמאל. ער איז געווען א דמות דיוקן מיט זיין חסידות, מיט זיין יראת שמים, מיט זיין דביקות צו צדיקים, מיט זיין אמונה, בטחון אוו פשטות, מיט זיין שטענדיג גרייטקייט משמש צו זיין ביי צדיקים אוו ערליכע אידן, מיט זיין התקשרות צו חסידי עליון, אוו מיט זיין אפערוויליגקייט אוו גרייטקייט אויפצוטוו לטובת הכלל והפרט.

במשך ימי חייו האט דער זיידע ר' לייבוש ז"ל געזען "עולם בנוי חרב ובנוי".

אין זיינע יונגע יארן האט ער נאך זוכה געווען צו זען "עולם בבנינה" לעבענדיג אינעם אמאליגער "גאליציע של מעלה". דרייענדיג זיך צווישן אזעלכע געהויבענע אידן בכלל, ובפרט צווישן די פילע צדיקים אוו גוטע

אידן מיט וואס גאליציע איז געווען געבענטשט, האט ער דארט זיך כסדר מסתופף געווען בצלם פון די פילע געהויבענע געוויקטע חסידישע אידן, בני עליה וצדיקים שבדור. ער האט פון זיי כסדר קולט געווען שיחות קודש, עובדין טבין און ערשטהאנטיגע קראנטע סיפורי צדיקים וואס איז אלעמאל געווען נר לרגליו ואור לנתיבתו. עס ליגט נאך אין די ביינער ווי דער זיידע פלעגט שילדערן אן עבודת הקודש פון אזא צדיק ווי "רבי אבא'לע סוכא" "רבי מענדלע ראטענבערג" זיין רבי מובהק "רבי מרדכי לויכהיימער" צו גאר פון אזא צדיק אמת ווי "רבי ישעי'לע טשחובער זי"ע הי"ד", און נאך. ווען ער האט גערעדט פון זיי האט מען געזען בחוש ווי זיי שטייען אים פאר די אויגן, און זייער זכרון איז פריש ביי אים טראץ וואס עס שוין אריבער פופציג-זעכציג יאר פון זייער פטירה.

והעולה על כולנה, ווי ער האט זיך מתאבק געווען בעפר רגליו הטהורים פון מרן הגה"ק בעל קדושת ציון זי"ע הי"ד, ביי וועמען ער האט עטליכע מאל זוכה געווען צו פארן נסיעות און זיך מתחמם צו זיין לאורו הבהיר. והן אמת, קיין באבוב זענען געפארן טויזענטער און טויזענטער חסידים, מאסן בחורי חמד וועלכע האבן געלערנט אינעם נעץ פון ישיבות וואס דער פריערדיגער רב זצ"ל האט מייסד געווען, און זענען אלע געווען קשורים ודבוקים בכל לבם ונפשם צום רב זצ"ל. און צווישן זיי דער זיידע ר' לייבוש ז"ל, וועלכער האט מדעת עצמו זיך אויסגעפארעמט "את הדרך ילך בה". איינער אליינס אן קיין מיטהילף און חיזוק פון בני משפחה האט אבער דער זיידע ז"ל געזען דעם "אור כי טוב" וואס שיינט ארויס פון באבוב, און מיט מסירות נפש ממש איז ער געפארן אהין, קונה צו זיין עמערס פון חסידות ויראת שמים וואס האט זיך דארט געגאסן בשפע.

שפעטער האט דער זיידע ר' לייבוש ז"ל לייידער צוגעזען "עולם

בחורבנה" ווי די וועלט ווערט ליידער חרוב ונחרב. אלעס וואס כלל ישראל האט פארמאגט, אלעס אלעס איז ארויף אין פלאמען, און רוב מנין ובנין פון כלל ישראל איז ליידער אומגעברענגט געוואָרן דורך די רוצחישע הענט פון די דייטשע רשעים ימ"ש. אויסער וואס דער זיידע ז"ל האט אין יענע יארן פארלוירן זיין אייגענע משפחה, זיינע עלטערן און רוב פון זיינע געשוויסטער, וועמען די רשעים האבן אזוי גרויזאם אומגעברענגט, הי"ד, איז ער אליינס אריבער גלי גלים של ענויים ותלאות. אריבער פינף יאר איז דער זיידע ז"ל געווען פארפיניגט און פארפלוכטעט אונטער די פארשאלטענע הענט פון די רשעים ארורים ימ"ש, ועל כל גל וגל נענה לו ראש. דער זיידע איז געווען "הוא בצדקתו מתחלתו ועד סופו". וויפיל צרות ער האט מיטגעמאכט און וויפיל מיטמאכענישן עס איז אים באשערט געווען, איז ער אבער פארט פארבליבן "לייבוש שפריי" מיטן זעלבן מדת השמחה, מיט'ן זעלבן שטייפקייט ווי פארן גרויזאמען רשע, און מיטן זעלבן התקשרות לבית אבותיו ורבותיו.

עס האט נישט געמומען קיין לאנגע צייט ווען דער זיידע ז"ל האט ווייטער געזען "עולם בבנינה". ער האט גלייך נאכן באנייט זיין דביקות צו בית באבוב, און האט זיך מקשר געווען צו האי אילנא דחיי כ"ק מרן רביה"ק מבאבוב זי"ע, צו וועמענס רעכטע האנט ער איז צוגעשטאנען בכל נימי לבבו, נפשו ונשמתו.

דער זיידע ז"ל איז פארבליבן און איז דאהי אנגעקומען עלענד און איינזאם, אן כמעט קיין שום גואל ומשפחה. איי, ווי שטארק האט ער זיך געדארפט מוטשען זיך צו האלטן אין אזא פינסטערע וועלט. און אויב איז דאס געזאגט אויפן זיידן און אויף די אלע אידן וועלכע האבן זוכה געווען איבערצולעבן דעם גרויסען חורבן, וואס קען געזאגט ווערן אויף אזא איד ווי דער הייליגער רב זצ"ל? דער רב זצ"ל האט דאך נאך אין דער אלטער

היים משמש געווען ברבנות, און האט ענומען אן אקטיוון טייל ביים מרחיב זיין די גבולי הקדושה פון די גאלרייכע באבובער חסידות וועלכע האט דאן געציילט צענדליגער טויזענטער חסידים, און אצינד איז אלעס חרוב ונחרב, בלויז געציילטע רעשטלעך, צוקלאפטע הושענות און אויסגעלאשענע נשמות וועלכע זענען פארבליבן בחיים.

דער רב זצ"ל האט אבער נישט צוגעלאזט אז די מיואש'דיגע געפילן זאל אפילו עטוואס אריינדרינגן אין הארץ. דער רב זצ"ל האט זיך געשטעלט בראש המחנה, און האט פארקליבן ארום זיך די געציילטע פארבליבענע גאליציאנער אידן, מיט וועמען דער רב זצ"ל האט פריש אנגעהויבן בויען זיין גאנצע עדה הקדושה.

לידו פונעם רב זצ"ל זענען צוגעשטאנען געציילטע בעלי מסירות נפש, אידן ביי וועמען עס איז נאך געשטאנען פאר די אויגן דער שווארצער וואלקן פון דעם געשאפענעם רויער פון די קרעמעטאריעמס וואו זייערע אייגענע עלטערן און קינדער זענען פארברענט געווארן. זיי האבן אבער פארמאכט די אויגן פון צו קוקן אויף יענע שרעקענדיגע בילדער, און האבן בלויז געקוקט מיט א בליק אויף פאראויס! זיי זענען אליינס אנגעצינדן געווארן פונעם פלאמפייער וואס דער רב זצ"ל האט אין זיי אנגעצינדן, און האבן בלויז געזוכט דעם עתיד פון זיך און זייערע קומענדיגע דורות.

אחד המיוחד פון צווישן די געציילטע מסירות נפש אידן, איז געווען אונזער זיידע ר' לייבוש שפריי ז"ל, וועלכער האט אין לויף פון די פאלגענדע אריבער א יובל יארן זיך איינגעקויפט דעם כתר שם טוב, אלס עסקן נמרץ, וכל דבר הקשה יבואין אליו. סיי וואס עס האט זיך נאר אויסגעפעלט פארן בליהען און וואקסן פון די הייליגע קהלה פונעם רב זצ"ל און פאר די מוסדות

וואס דער רב זצ"ל האט מייסד געווען במסירות נפש, איז דער זיידע ז"ל געשטאנען גרייט דאס אויסצופירן במסירות נאמנה.

ביים זיידן ר' לייבוש ז"ל איז נישט געווען קיין שום צווישנשייד צווישן סיי וועלכע פעולה. דארף מען א מנהל אין א תלמוד תורה איז ער גרייט דערצו; דארף מען א באס דרייווער וואס זאל ברענגן די קינדער איז איז ער ווייטער גרייט; דארף מען ריזיגע סכומים געלט פארן איבערפלאנצונג פון די קהלה און די מוסדות קיין בארא פארק, איז ר' לייבוש שפריי דער אדרעס דערצו, און אז מען דארף איינער וואס זאל מסדר זיין דאס ביהמ"ד צו די הקפות איז עס ווייטער דער זעלבער ר' לייבוש שפריי וועלכער שטייט גרייט דאס דורכצופירן, און טאקע מיטן זעלבן געטריישאפט וואס נאר ער איז געווען אומשטאנד דערצו, ווען גלייכצייטיג שפירט ער ניטאמאל ביי זיך אז ער טוט עפעס. אלעס איז ביי אים איינפאך, און אלעס איז נאטורליך.

ומוחזקת הוא מאבותיו, האט דער זיידע ר' לייבוש ז"ל געשטאמט פון גאר א חשוב'ע משפחה. זיינע עלטערן און זיידעס פון אלע צדדים זענען געווען גאר חשוב'ע חסידישע אידן, כלי קודש און תלמידי חכמים מופלגים. געבליבן איז ער טאקע כמעט איינער אליינס נאכ'ן גרויסן חורבן, אבער טראץ דעם איז ער פארבליבן צוגעבינדן צו זיינע עלטערן מיט א ריכטיגן "קשר של קיימא". זיין טאטע ר' חיים, זיין זיידע ר' לייבוש שוחט - וועמענס נאמען ער האט געטראגן, און אזוי ווייטער, זיין מאמע און זיינע באבעס, זיי אלע זענען אים געשטאנען פאר די אויגן. פון זיי האט ער געערעדט, מיט זיי האט ער געלעבט און מיט זיי האט ער געאטעמט. זיין גאנצע שאיפה איז געווען נאכצוגיין אין זייערע דרכים, און אויפצושטעלן משפחתו הנכבדה.

"דור הולך ודור בא" עס געפונען זיך שוין היינט אויף דעם עולם

דער פערטער און פינפטער דור וועלכע זענען שוין געבוירן געווארן נאך דעם גרויסען ביטערן חורבן, און ליידער ווערן אלס וויניגער די סארט אידן ווי דער זיידע ז"ל וועלכער איז אליינס געווען "א שטיק היסטאריע". יעדן טאג אין זיין רייכן לעבן איז געווען אנגעפילט מיט תורה, מצוות, מעשים טובים און פעולות לחיים וואס נאר מעגליך אין זיינע שוואכע כחות.

צווישן אונז, קינדער און אייניקלעך פונעם זיידן ר' לייבוש זענען דא אזעלכע וואס געדענקן מער פון זיין רייכן לעבענס ביוגראפיע, סיי וואס מען האט אליינס צוגעזען ביי אים, און סיי וואס מען האט געהערט דערציילן פון אים צו פון זיינע ידידים און קרובים. אבער אסאך צווישן אונז, ובפרט די יונגערע געדענקן שוין דעם זיידן נאר פון זיינע עלטערע יארן ווען מען האט טאקע ווייטער צוגעזען זיין ברען פון יראת שמים און חסידות, אבער זיין שעפערישן לעבן וואס איז געווען כל כולו קודש פאר אנדערע אידן, האבן זיי שוין אליינס נישט בייגעוואוינט, און ווייסן ווייניג איבער דעם. ובפרט ווען עס וועלן אין די קומענדיגע יארן ביז משיח'ס טאג נאך אראפקומען די ווייטערדיגע דורות וועלכע האבן אינגאנצען נישט געקענט דעם זיידן, און וועלן מעגליך קיינמאל נישט וויסן ריכטיג אפצושאצן זיין דמות דיוקן.

אויף אונז ליגט אבער דייקא יא דער פליכט מקיים צו זיין דעם פסוק "למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקמו ויספרו לבניהם". יא עס ליגט אויף אונז א פליכט צו גיין אין די דרכים פונעם זיידן ז"ל, און געוני ווי דער זיידע האט שטענדיג געוועדט פון זיינע עלטערן און זיידעס, ליגט אויף אונז שוין היינט דער חוב צו רעדן און דערציילן פון זיינע דרכים און פון זיין רייכן לעבענסשאפן פון וואס מען קען זיך אזויפיל אראפלערנען, אהבת תורה, יראת שמים, חסידות און מדות טובות וואס איז ביי אים אלעס געווען עצם מעצמיו ובשר מבשרו.

באזונדער ליגט אויף אונז דער חוב מקיים צו זיין דעם "זכור את אשר עשה לך עמלק" די אומגלויבליכע תלאות און צרות וואס דער זיידע ז"ל האט מיטגעמאכט אין לויף פון אריבער פינף יאר וואס ער איז געווען פארפייניגט אונטער די רשעים ימ"ש, וואס עס איז דא אין דעם א טאפעלטער פליכט. פון איין זייט פשוט צו געדענקן די נסים פון השי"ת, און כסדר אפצוגעבן שבח והודיה צום אדון הנפלאות על רוב רחמיו וחסדיו, און פון די צווייטע זייט טאר מען נישט פארגעסן דעם גרויזאמען רשעות צו וואס די חיות בצורות אדם זענען ר"ל אומשטאנד געווען, וואס דורך זיי האט זיך אזוי שרעקליך אפגעריסן דער משך הדורות, ולולא ה' הותיר לנו שריד וואלט גארנישט פארבליבן פון דעם גאלדענעם קייט.

"והאי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות". דער זיידע ר' לייבוש ז"ל איז געווען א חסידישער איד במלא מובן המלה, און אז מיר ווילן גיין אין זיינע דרכים אויך צו קענען טראגן דעם תואר אלס "חסיד" דארף מיר מקיים זיין מילי דאבות. כל ימיו האט דער זיידע געשטרעבט אז "כתבוני לדורות" און מען זאל פארשרייבן קורות ימי חייו, סיפורי בית משפחתו און די מאורעות ותלאות וואס איז אויף אים אריבער ביי די קריג. בערוב ימיו האט דער זיידע ז"ל טאקע זוכה געווען, ווען זיין פיליעריגער טרוים האט אנגעהויבן צו פארווירקטליכט ווערן. דער זיידע ז"ל האט דאן אומאויפהערליך איבער דערציילט זיינע איבערלעבענישן במשך השנים, און די ווערטער זענען אפגעשריבן געווארן כמעט גענוי ווי ער האט דאס געזאגט, וואס אזוי ארום איז דאס קראנט און אויטענטיש. דער זיידע ז"ל האט אויך באפוילן אז מען זאל דאס ארויסגעבן לאור עולם, אבער האט דייקא פארלאנגט אז עס זאל אויסשליסליך זיין פאר זיינע אייגענע בני משפחה, קינדער, אייניקלעך און די קומענדיגע דורות, און מיט רעכט, ווייל

וואס ביי א פרעמדע איז "היסטאריע" איז ביי אונז קינדער און אייניקלעך א "לימוד" וואס איז אונז מחייב.

אינדערצווישן איז דער זיידע ז"ל נפטר געווארן לחיי העולם, און שטייענדיג אין די ימי השלשים איז די פאסיגע צייט אויסצופירן דעם רצונו של אדם זה כבודו, ארויסצוגעבן לאור עולם דעם פאלגענדן קונטרס, וועלכע אנטהאלט דאס אלעס וואס דער זיידע האט אליינס פארציילט און איבערגעגעבן. מיר האבן אפגעשריבן די ווערטער ממש כלשונו ווי דער זיידע האט דאס דערציילט, און אין אלגעמיין האבן מיר פראבירט אכטונג צו געבן נישט משנה צו זיין פונעם ארגינעלן לשון, כדי עס זאל נישט פארלירן איר אייגענארטיגן טעם און חן, און עס זאל פארבלייבן הונדערט פראצענט אויטיענטיש און קראנט, און צום שלימות הענין האבן מיר אויך צוגעלייגט פון אנדערע מקורות.

האבענדיג כל ימיו פאר די אויגן די גרויסע נסים וואס ער האט מיטגעלעבט ביים קריג, און דעם דמות דיוקן פון זיינע חשוב'ע עלטערן, האט דער זיידע ז"ל געוראפן דעם קונטרס מיטן נאמען "קורת ימי הזעם" און "תולדות משפחתי". מיר אלע וואס מיר זענען שוין א דור שפעטער, גייען אצינד אין זיינע דרכים וואס מיר האפן אז דורך דעם קונטרס וועלן מיר ווייטער קענען האלטן "זיין" דמות דיוקן פאר אונזערע אויגן. דעריבער האבן מיר געוראפן דעם קונטרס מיטן נאמען "עלה אריה מסבכו" וואס די געציילטע ווערטער זאגט זייער אסאך איבער דעם מהות פונעם זיידן ר' "אריה" סיי פון די זמנים ווען ער איז נת"עלה" געווארן "מסבכו" פון די שווערע זמנים וואס ער איז דורך בשנות הזעם, און הן ווי ער איז כסדר נתעלה געווארן עשר דרגות בכל הענינים, ווי עס ווערט ברייטער ארויסגעברענגט אין די ווייטערדיגע פרקים.

ונשים קובעים ברכה לעצמם איז דא דאס ארט ארויסצובערענגן בשבחה פון די חשוב'ע אשת חיל עטרת בעלה תחי' פונעם זיידן ר' לייבוש ז"ל, וואס זי האט אים כסדר געבעטן און מעודד געווען אז ער זאל ארויסגעבן דעם קונטרס. עס איז נישט דא קיין ווערטער צו שילדערן דאס געטרייישאפט פון די חשוב'ע אשת חיל תחי' במשך די אלע יארן וואס זי האט געוואוינט און געלעבט צוזאמען מיטן זיידן ז"ל, מיט וויפיל מסירות נפש און געטרייישאפט זי איז צוגעשטאנען צום זיידן ז"ל אים צו פארגרינגערן אויף זיינע עלטערע יארן, ובפרט אין די לעצטע יארן, וואס נאר מיט איר איבערגעגעבענקייט האט דער זיידע ז"ל ווייטער געקענט אנגיין מיט זיין שיינעם לעבענס שטייגער.

אין לויף פון די יארן וואס דער זיידע ז"ל האט מיט איר צוזאמען געלעבט, האט זי כסדר געפאדערט און געבעטן פונעם זיידן ז"ל אז ער זאל שילדערן קורות ימי חייו, כדי מען זאל דאס קענען פאראייביגן, און פאר דעם אליינס זעמיר אונז אלע איר שולדיג דעם גרעסטן הכרת הטוב און שעצונג, אז מיר זאל איר ווייטער מכבד זיין כערכה הרם. ובפרט נאך ווען דער זיידע ז"ל האט דאס אלעס פארלאנגט פון אונז אלע אז מיר זאל איר האלטן בכבוד און מיט שעצונג.

דער זיידע האט ביי אנגעלעגנהייטן אנגעזאגט, אז מיר דארפן האלטן פאר די אויגן די גמרא אין מסכת כתובות דף ק"ג ע"א. פארציילט די גמרא: תנו רבנן "בשעת פטירתו של רבי" ווען רבינו הקדוש איז נסתלק געווארן, "אמר לבני אני צריך" האט ער געבעטן מען זאל אריינרופן זיינע קינדער. "נכנסו בניו אצלו" זענען זיינע קינדער אריינגעקומען צו אים, "אמר להם הזהרו בכבוד אמכם" האט ער זיי געזאגט, 'איר זאלט זיין געווארענט אין כבוד פון ענקער מאמע'. פרעגט דארט די גמרא, פארוואס האט ער זיי

געדארפט אנזאגן אז זיי זאלן געווארענט אין כבוד פון די מאמע, "דאורייתא היא" עס איז דאך א מצוות עשה מן התורה. ענטפערט די גמרא "אשת אב הואי" זי איז נישט זייער מאמע, זי איז נאר געווען די צווייטע פרוי פון רבי, און אויף דעם האט ער זיי אזוי שטארק אנגעזאגט אז זיי זאלן זיין נזהר בכבודה. די וועדטער פון חז"ל אליין זענען אונז אונז מחייב, און עס איז אונזער פליכט אפצוגעבן פאר די "אשת אב" דעם גרעסטן כבוד וואס נאר מעגליך.

זאל השי"ת אונז העלפן אז מיר זאל זוכה זיין צו גיין אין די דרכים פונעם זיידן ז"ל, און אין דעם זכות וואס מיר וועלן האלטן פאר די אויגן די קורות ימי חייו וועט ביי אונז מקויים ווערן דער מאמר חז"ל "ההולך בדרכי אבות השי"ת מתקומם עליו בזכות אבותיו", ביז מיר וועלן בקרוב זוכה זיין צו ביאת משיח צדקינו, ווען מיר וועלן ווייטער זוכה זיין צו זען פניו המאירות ביחד עם מתי עמך ישראל בעגלא ובזמן קריב, אמן.

די ארויסגעבער

<u>ערשטע קאפיטעל</u>

בית אבותי

דער זיידע - ר' מנחם שפריי ע"ה

מיין טאטע איז געווען ר' חיים שפריי ז"ל, א זון פון הרה"ח ר' מנחם שפריי ז"ל.

דער זיידע ר' מנחם ז"ל איז געבוירן אין יאר תרי"ג (1852) צו זיין פאטער הרה"ח ר' ישראל ז"ל. ער האט חתונה געהאט מיט די באבע רבקה רייזל ע"ה, א טאכטער פונעם זיידן הרה"ח ר' ברוך קאהן ז"ל און פון זיין פרוי די באבע מרת זלאטא ע"ה פון צאנז.[א] דער זיידע ר מנחם ז"ל האט נאך די חתונה קודם געווואוינט אין וויסיווע [א דארף נעבן צאנז], און שפעטער האט ער זיך באזעצט אין צאנז.

בערך צווישן די יארן תר"נ–תרס"ב (1890-1902) איז ער געפארן קיין אמעריקע און האט זיך באזעצט אין ברוקלין. ער איז געפארן אליינס און האט נישט מיטגענומען זיין משפחה. ער האט געהאנדעלט אויף די סטאק מארקעט און יעדן חודש האט ער געשיקט א שיינע סכום געלט קיין פוילן פאר די באבע ע"ה וועלכע איז פארבליבען מיט די קינדער אין צאנז און האט זיי אויפגעצויגן. אזוי האט די באבע ע"ה געהאט פיין פרנסה. ווען דער טאטע ז"ל האט חתונה געהאט אין יאר תרס"ג (בערך) איז דער זיידע נישט געקומען, אבער ער האט געשיקט א גרויסע סכום געלט.

[א] ר' ברוך ליגט אויף הר הזיתים.

איינמאל איז דער זיידע צוריקגעקומען קיין פולין אויף א באזוך. ר' יחיאל ריינהאלד האט מיר פארציילט, אז יענעם יאר וואס דער זיידע איז דא געווען, איז ער געווען מיט'ן זיידן אויף יום טוב שבועות ביים ערשט'ן רב (הרה"ק רבי שלמה מבאבוב זי"ע) אין סוואסאוויטש, א דארף נעבן צאנז, וואו דער רב זצ"ל איז דעמאלט געווען אויף יום טוב. זיי זענען ביידע געשלאפן ביי אן ערל אין שייער.

אין יאר תרפ"ח (1929) האט ער פארלוירען אסאך געלט ביים סטאק מארקעט קראך און זינט דעמאלט האט ער שוין געשיקט ווייניגער געלט יעדער חודש.

צווישן די יארן תר"צ–תרצ"ה (1930-1935) ווען דער זיידע איז שוין געווען אין עלטער פון 78-82 יאר האט ער זיך באזעצט אין פענסילוועניא. ער האט דארט געוואוינט אויף 461-Main ST אין Edwardville, א פארשטאט פון Wilkes-Barre וואס דארט איז געווען א אידישע קהלה. א איד וואס האט דארט אנגעפירט א פלייש געשעפט האט מיר דערציילט, אז דער זיידע האט געלערנט מיט זיין זון עניני בר מצוה.

סוף יאר תרצ"ה (1935) איז דער זיידע אריין אין א מושב זקנים אין די שטאט סקרענטאן (Scranton) מיט'ן נאמען The Jewish Home Of Northeastern Pennsylvania. ווען דער זיידע איז געווען אינעם מושב זקנים, האט ער געוואלט צוריקקומען קיין פוילן ווייל ער האט שוין ממילא נישט געארבייט. מיין מאמע ע"ה האט געוואלט קומען נאך אים, אבער ביז מען האט געטוהן דערין און ערלעדיגט די פאפירען איז שוין געווען מלחמה צייטן, און מען האט שוין נישט געקענט קומען און גיין, איז ער דא געבליבן.

ער איז נפטר געווארן ה' כסליו שנת ת"ש (ולמספרם November 17 1931) אין עלטער פון 87 יאר. ער ליגט באהאלטן אויפ'ן אידישן בית עלמין אין דעלטאן (Dalton), ניו דשורזי, א שטאט 15 מייל פון סקרענטאן (Scranton), וועלכע ווערט גערופן The Dalton Jewish Cemetery. איך מיט מיין ברודער אהרן פנחס האבן מיט א צייט צוריק געפונען זיין ציון און געלייגט א נייע מצבה.

די מצבה פון דער זיידע ר' מנחם ע"ה

דער זיידע האט געהאט דריי זין:

א) זיין זון ר' וואלף קאהן. ער האט זיך גערופן מיט'ן פאמיליע נאמען "קאהן" אויף זיין מוטער'ס משפחה נאמען, וועלכע האט - ווי דערמאנט - געהייסן "קאהן". (דער זיידע ר' מנחם האט נישט חתונה געהאט געזעצליך, האבן דעריבער די קינדער געהייסן אויף די מוטער'ס משפחה נאמען). נאך

די חתונה, האט דער פעטער ר' וואלף געוואוינט אין צאנז ביי די באבע רבקה רייזל. זיין ווייב האט געהייסען פיגל און ער האט געהאט א זון ישראל קאהן.

זיין זון ישראל איז אויך געפארן קיין אמעריקע וואו ער איז געווען צוזאמען מיט'ן זיידן. ער האט מיר געזאגט אז ער איז געקומען עטליכע יאר נאכן זיידן, אבער וויפיל איך האב געהערט פון מיין מאמען אז ער איז יא געקומען צוזאמען מיט'ן זיידן, ווייל דער זיידע האט געוואלט האבן איינעם מיט זיך. ער האט געוואוינט דא אין די בראנקס. זיין ווייב האט געהייסען אסתר. זיי האבן א זון יוסף שפריי און א טאכטער הענא (העלין) לעווינשטיין.

ב) זיין זון ר' ישראל פארבר. (פארוואס ער האט אזוי געהייסען ווייס איך נישט). ער האט געוואוינט אין קראקא. ער האט געהאט א זון אין ארץ ישראל אליהו פארבר וועלכער האט צוויי טעכטער אין ארץ ישראל.

ג) מיין טאטע ר' חיים ע"ה.

א"מ ר' חיים שפריי ע"ה

מיין טאטע ר' חיים ז"ל איז געבוירן אין צאנז צו זיין פאטער ר' מנחם, צווישן די יארן תר"מ–תרמ"ג (1840-1843). אין יאר תרס"ג (בערך) האט ער חתונה געהאט, און איז געווארן אן איידעם ביי הרה"ח ר' אריה לייבוש קליינצלער ז"ל (זעה ווייטער). ווי דערמאנט פריער איז דער זיידע ר' מנחם נישט געווען ביי די חתונה וויל ער האט שוין געוואוינט אין אמעריקע.

דער טאטע ז"ל איז געפארן אלס חסיד צו רבי לייבוש צאנזער (הרה"ק רבי אריה לייבוש זצ"ל) א זון פונעם קרייזער רב (הגה"ק רבי

אהרן מקרייז-צאנז זצ"ל) זון פון הייליגן דברי חיים זי"ע. מיין טאטע האט פארציילט אז ער איז איינמאל געווען אויף שבת ביי רבי לייבוש און דער עולם האט זיך געשטופט צו כאפן שיריים. אינמיטן דעם געדרענג האט זיך צובראכן א טעלער. רבי אריה לייבוש האט דערויף געפאסט תעניתים אז עס האט ביי אים פאסירט א "חילול שבת".

נאך די פטירה פון רבי לייבוש צאנזער (כ"א אדר תרצ"ה) האט דער טאטע ז"ל נישט ממשיך געווען צו פארן צו זיין זון רבי מרדכי זאב זצ"ל. ער איז זינט דאן געפארן צו רבי שלמה לייבל'ע טיטשינער זצ"ל וועלכער איז נסמך געווארן דורכ'ן שינאווער רב (הגה"ק בעל דברי יחזקאל זי"ע) צו זיין א רבי. ער איז געווען א גרויסע בעל מופת און האט מחבר געווען דעם ספר הכנת לב לתפלה.

דער זיידע ר' לייבוש קליינצלער

מיין מאמע מרת שרה הי"ד איז געווען א טאכטער פון ר' לייבוש קליינצלער שוחט אין טשארני-דאנייץ, וועלכער איז געווען באקאנט אלס "ר' לייבוש שוחט".

דער זיידע ר' לייבוש ז"ל איז געבוירן אין ווישניצא צווישן די יארן תקפ"ו-תקפ"ח (1826-1828), צו זיין פאטער הרה"ח ר' אהרן פנחס ז"ל און צו זיין מאמע מרת רבקה לאה ע"ה. כשהגיע לפרקו האט ער חתונה געהאט מיט די באבע מרת רחל ע"ה א טאכטער פון הרה"ח ר' שמעון ווייל ז"ל פון צאנז[ב]. ר' לייבוש איז געווען א תלמיד פון הייליגען צאנזער רב זי"ע. ער האט

ב ר' שמעון ווערט דערמאנט צווישן די פרענומראנטן אויפן ספר "תולדות אברהם" וועלכע איז געדרוקט געווארן אין יאר תרמ"ב. (צווישן די מסכימים אויף דעם ספר זענען: הגה"ק משינאווא זי"ע, הגה"ק רבי יהושע מקאמינקא זי"ע און הגה"ק בעל ייטב לב זי"ע). אויך ווערט דער זיידע ר' לייבוש שוחט דארט דערמאנט אלץ שו"ב בגליל ניימארק.

באקומען סמיכה פון רבי בעריש'ל דער דיין אין צאנז. דער צאנזער רב בעל דברי חיים זי"ע האט אים באפוילן אז ער זאל אננעמען א דיינות פאסטן, אבער ער האט נישט געוואלט.

אין יאר תר"י (1850) לערך האט ער זיך באזעצט אין טשארני-דאנייעץ און איז געווארן דער שוחט און מוהל פון דער שטאט. ער איז אויך געווען דער שוחט פאר די גאנצע גלילות ארום טשארני–דאנייעץ ביז צו די שטאט פודווילק וואס איז אין סלאוואקיא. בסך הכל איז ער געווען שוחט אין 13 שטעט און דערפלער.

ווען דער זיידע פלעגט ארומפארן שעכטן אין די שטעט און דערפער, האט ער נישט געדונגען א פיאקע צו פארן, נאר ער האט געכאפט א טרעמפ (היטש) מיט סיי ווועמען ווער עס איז געפארן יענעם וועג. ווען ער איז געפארן מיט א גוי האט ער געהאט א כלל, אז אויב ווען דער גוי איז דורכגעפארן א קאפליצקע (סטאטע, Statue בלע"ז) און דער גוי האט זיך נישט געזעלמ'ט, איז ער נישט געפארן ווייטער מיט דעם גוי. ווייל אויב צלמ'ט ער זיך נישט איז א ראיה אז ער נישט געגנוג א פרומער גוי און איז עלול אויף רציחה ר"ל.

איינמאל האט ער זיך מיטגעכאפט מיט א גוי אויפן וואגן וואו עס האט זיך אויך געפונען נאך א גוי. דער זיידע איז געזעסען צווישן די צוויי גוים, און אינמיטן האט דער זיידע געזעהן ווי זיי געבן זיך די הענט איינער דעם צווייטן אונטער זיין רוקן. דער זיידע האט מורא געהאט אז זיי האבן זיך אפגעשמועסט אים צו הרג'נען ר"ל, איז ער ביים ערשטן פרשת דרכים אראפ פון וואגן.

פון מיין מאמע ע"ה האב איך געהערט, אז איינמאל ווען דער זיידע איז געווען אונטערוועגענס צו שחט'ן אין אן אנדערן דארף, איז ער

דורכגעפארן א בית הקברות, האט זיך א אקס אוועקגעשטעלט אינמיטן וועג און אים נישט געלאזט ווייטער פארן. איז דער זיידע אראפ פון וואגן און האט אויפן ארט גע'שחט'ן דעם אקס און דער אקס איז דערנאך נעלם געווארן. ויהי לפלא. (מסתמא איז אין דעם אקס געווען געווען א נשמה וואס האט געדארפט א תיקון).

ווען דער זיידע איז געווען שוחט אין טשארני-דאנייעץ איז דארט געווען דער רב רבי יצחק ראובן ליפשיץ. ער האט געהאט א ברודער ר' משה יוסף. זיי זענען געווען אייניקלעך פונעם ישמח משה זי"ע. רבי ראובן יצחק איז נאך דעמאלסט געווען א אינגערמאן, (איך האב אים געקענט אין טשארני-דאנייעץ שוין אלס עלטערע איד). האט ער געשיקט רופן דעם זיידן ז"ל אז ער זאל אים ווייזן דעם חלף, ווי עס איז דער דין אין שולחן ערוך, אז מען דארף גיין צום רב פון שטאט ווייזן דעם חלף. זענען אבער געווען מענטשן וועלכע האבן געזאגט פאר'ן זיידן, "פארוואס גייט איר, איר זענט אן אלטער שוחט און דער רב איז א אינגערמאן, ער ווייסט אפילו נישט ווי אזוי אנצוקוקן א חלף". האט דער זיידע געענטפערט: "פארפאלן אן אלטער אפיציר מוז הארכען א יונגען געגנראל". דער זיידע האט דאן געזאגט, אז למען השלום כדי עס זאל נישט ווערן א מחלוקת וועט ער גיין אויף א "באזוך" צום רב און אגב וועט ער קוקן דעם חלף, און ער האט טאקע אזוי געטוהן. ווען נישט וואס דער זיידע איז געווען אן אייידעלער איד וואלט שוין געווארן א מחלוקת.

אין מיינע צייטען אין טשארני-דאנייעץ איז דער פריערדערמאנטער רב שוין געווען אן עלטערער איד, און דער שוחט איז געווען א אינגערמאן מיין זיידענס א קרוב. זיי זענען זיך נישט אזוי אויסגעקומען צווישען זיך, און מען האט כמעט מעביר געווען דעם שוחט פון שחיטה.

נאך די פטירה פון צאנזער רב (כ"ה ניסן תרל"ו) איז דער זיידע דאכט זיך געווען ביים ערשט'ן רב. ביי דעם רב (הגה"ק בעל קדושת ציון) ז"ל איז ער שוין נישט געווען.

אין די עלטערע יארן איז שווער געווען פאר'ן זיידן צו טראגן אזא גרויסען עול אלס שוחט אין אזויפיל שטעט, האט ער איבערגעגעבן די שטאט פודווילק, און נאך אנדערע שטעט פאר א רב מיט'ן משפחה נאמען פארשר צו זיין דארט שוחט. נאך עטליכע יאר האט דער רב זיך געצויגען קיין מאריש א שטאט אין עסטרייך, האט דער זיידע איבערגעגעבן אלע שטעט צו א רב מיט'ן משפחה נאמען אירלענדר, און דער זיידע איז געבליבען שוחט נאר אין טשארני– דאנייעץ.

אין יאר תרע"ד (1914) איז דער באבע רחל נפטר געווארן און מיין שוועסטער געלע [גילה] האט זיך דאן אויפגעהאלטן ביים זיידן אינדערהיים, כדי ער זאל נישט זיין אליינס. דער זיידע ר' לייבוש איז נפטר געווארן בערך אין יאר תרע"ו (1916) וועו ער איז שוין געווען קרוב צו ניינציג יאר. דער זיידע ליגט ווארשיינליך אין טשארני–דאנייעץ אבער איך בין קיינמאל נישט געווען אויף זיין ציון.

דער זיידע האט געהאט עטליכע קינדער:

א) א טאכטער געלע [גילה]. זי האט חתונה געהאט מיט ר' חנינא קערנקרויט וועלכער איז געווען א גרויסער תלמיד חכם. ער איז געווען א תלמיד פון ערשטן רב (רבי שלמה מבאבוב) זצוק"ל. זיי האבן געוואוינט אין צאנז און האבן געהאט 11 קינדער. ר' חנינא איז געווען א גרויסע בטלן און פאר פרנסה האט זיין ווייב געפירט א געשעפט. איינמאל האט זי נישט געקענט זיין אין געשעפט איז ער געשטאנען דארט אנשטאט איר. אינמיטן

גילה קניפל־שפריי — חיפה

בני משפחתי

סבי אריה־לייביש בן אהרן־פנחס ורבקה־לאה קליינצלר מעיירה ווישניצה ואשתו סבתי רחל בת שמעון וגלה וויל מנובי סאנדז, הגיעו לצ'ארני־דונאיץ במחצית השניה של המאה ה־19. סבי הגיע למקום, כדי לשמש שו"ב, מוהל ומורה הוראה גם יחד. הוא קיבל סמיכות היתר הוראה מידי גדול הדור ההרא הרב ר' חיים הלברשטאם מנובי־סאנדז. הרב דרש מסבי לעסוק ברבנות, אך הוא סרב, שזו לא עבדית כפיים ולכן בחר במקצוע הנ"ל. הוא קיבל לידיו 13 עיירות וכפרים מצ'ארני־דונאיץ והסביבה עד פודווילק שבסלו־בקיה. אבל בראותו שאין ביכולתו לשמש את כולם מסר את פודווילק והסביבה ליהודי בשם פורשר ולאחר שפורשר עזב את המקום ועבר למהריש־אוסטראו מסר סבי את כל העיירות מיאבלונקה עד פודווילק והסביבה למשפחת אירלנדר.

לסבי וסבתי נולדו חמשה ילדים: גלה, חיים־יהודה, אהרן־פנחס, ובלהה. גלה נשאה בנובי־סאנדז ונולדו לה אחד עשרה ילדים. שם משפחתם היה קרנקראוס. בעלה וחניה וילדיהם רובם היו נשואים והיו להם ילדים. כולם נספו בשואה.

לחיים־יהודה ופריידל קליינצלר היו שבעה ילדים: מנחם־מנדל, אהרן־פנחס, גילה, לאה, בלהה, שמעון ולייבוש. כולם נספו יחד עם ילדיהם בשואה. חוץ מארבעה ילדי מנחם־מנדל ושושנה (מבית קורנגוט) קליינצלר. הילדים הגיעו דרך טהרן ארצה וכאן השתתפו במלחמת השחרור. הבכור שבהם דוב קליינצלר נפל בהגנת כפר עציון בו היה חבר. שרה אמנו נישאה לחיים שפריי בן מנחם־מנדל ורבקה־רייזל. היינו תשעה ילדים בבית ששה נספו בשואה ורק שלושה שרדו בחיים. אחי ואחיותי היו במחנה עבודה בצ'ארני־דונאיץ ובנובי־סארג ומשם הוציאו אותם למחנות השמדה. בהיוודע לאמי, שבנותיה הועברו למחנה אחר היא עזבה את ה„בתקר" והלכה אחרי הבנות. אותו הדבר עשה גם אחי ישראל, שהלך אחרי אשתו וילדיו. שמם של אחי ואחיותי שנספו בשואה יחד עם הורי הם: שמעון, לאה, בלטה, רחל ושלמה. בנו הרביעי של סבי אהרן־פנחס קליינצלר עם אשתו ושלושת ילדיהם נספו אף הם בשואה. אותתי הצעירה בלהה נישאה ליצחק איין מקראקוב. נולדו להם שני ילדים: אריה־לייביש ורחל. כולם נספו בשואה. הבת רחל נספתה יחד עם „בנות יעקב" בבניין בית ספר של „בנות יעקב", אשר בוערו במוות במקום ליפול בידי הגרמנים.

מאמר פון דער זיידע'ס שוועסטער ווי זי רעכנט אויס די פאמיליע מיטגלידער
[געזומען פון 'ספר נאווי - טארג]

איז א גוי אריינגעקומען און געפרעגט אויף פוילישׁ "וואו איז זשאנא", דאס מיינט וואו איז דיין ווייב. ער האט נישט געקענט קיין פוילישׁ האט ער געזוכט אין די שיפלאד...

זיינע קינדער זענען געווען: א) הג"ר ישראל קערנקרויט, וועלכער האט געדינט אלס דיין אין באבוב ביז צו די קריג, און איז געווען באקאנט אלס "ר' ישראל דיין". ער איז געווען אן אייידעם ביי הג"ר לייבוש דיין, וועלכער איז פאר אים געווען דיין אין באבוב, און ב) זיין זון שלמה, אן עלטערער בחור א גרויסער תלמיד חכם. ר' חנינא, זיין פרוי מיט זיינע קינדער זענען אומגעקומען אין די קריג, הי"ד.

ב) זיין זון חיים יהודה, וועמען מען האט גערופן יודל. זיין ווייב האט געהייסן פראדל. ער האט אלע יארן געווואוינט אין טשארני-דאנייעץ. זיין פרנסה איז געווען פון א שענק וואס ער האט געהאט וואו ער האט פארקויפט ביר, משקה וכדומה און ער איז געווען א פארמעגליכער איד. זיינע קינדער זענען געווען: א) מנחם מענדל (זיין פרוי האט געהייסען רויזא [שושנה] לבית קורנגוט), ב) האברך אהרן פנחס, ג) געלע [גילה], ד) לאה, ה) ביילא, ו) הב' שמעון, און ז) לייבוש. חיים יהודה מיט די קינדער זענען אומגעקומען ביי די קריג, הי"ד. זיין עלטסטער זון מנחם מענדל האט שוין געהאט געהאט עטליכער קינדער, און זיין בן הבכור האט געהייסן דוב. פיר פון זיינע קינדער זענען געראטעוועט געווארן ביי די קריג, און נאכן קריג זענען זיי אנגעקומען קיין ארץ ישראל.

ג) מיין מאמע מרת שרה ע"ה. זי איז געבוירן בערך אין יאר תרמ"ו (1886). זי איז געווען זייער א קלוגער פרוי און א מלומדת.

ד) זיין זון אהרן פנחס. ער האט אויך געווואוינט אין טשארני-דאנייעץ.

ער האט געהאט פרנסה פון מאכן קישקעלעך פאר ווארשטן, און ער האט געהאט שיין פרנסה. ער איז געווען א בעל מסירות נפש און אן איש חיל גבור, א גאר שטארקער מענטש. ביים ערשטן קריג איז ער געווען א זעלנער אין די עסטרייכישע מיליטער. אין יענעם מיליטער האט מען נישט געמוזט אפשערן דער בארד, און אזוי איז ער געבליבען מיט די פולע בארד.

דער אויפזעער איבער אים איז געווען אן אפיציר א דייטשער כלב און ס'האט אים פארדראסען אז ער גייט מיט א בארד האט ער אים געשיקט אויף די פראנט. דער פעטער האט דאן געזאגט "דער קויל גייט נישט וואו מען ווייל, עס גייט וואו מען שיקט עס", מיינענדיג צו זאגן אז אפילו אויף דער פראנט, אויב איז באשערט בלייבט מען לעבן. אויפן פראנט איז דער אפטיילונג אנגעקומען צו א הויכער בארג וואס מען האט געדארפט ארויפקריכען ביז אויבן עס איינצונעמען. אויף די בארג זענען געשטאנען רוסישע זעלנער וועלכע האבן אראפגעשאסן קוילן אויף די זעלנער וואס קריכן ארויף, אזוי אז מען איז ל"ע ממש געגאנגען צום טויט. דער פריערדערמאנטער אפיציר איז געשטאנען אונטען און מיין פעטער איז געווען פון די זעלנער וואס האבן געדארפט ארויפצוקריכן. די קוילן זענען געפלויגן פון אויבן און מיין פעטער האט מורא געהאט אויסצודרייען זיין קאפ זיך צו שיצן פון די פליענדע קוילן, ווייל דעמאלס וואלט דער אפיציר געהאט א רעכט אים צו שיסן, מיט א אויסרייד אז ווייל עס זעהט אויס ווי ער וויל נישט אויספירן זיין פליכט צו קעמפען קעגן שונא.

אינמיטן האט פעטער אהרן פנחס געפילט א שאס אין זיין פיס. דער געזעץ איז געווען אז אויב מען איז פארוואונדערט געווארן, האט מען זיך שוין געמעגט צוריקציען. איז מיין פעטער געבליבן מיטן פנים אויסגעדרייט אויף ארויף, און ער אויסגעשריגן צום אפיציר "הער לוטענאט

איך בין פארוואונדערט". דער אפיציר האט אים אבער גארנישט געענפערט. האט מיין פעטער זיך אויסגעדרייט דעם קאפ צו קוקן אויף אראפ, און צו זיין שטוינונג האט ער געזעהן ווי דער אפיציר ליגט שוין אויסגעשטרעקט א פגר מיט א פארבויגענעם קאפ... דער קויל וואס ער האט געפילט אויף די פיס, איז דערנאך געפלויגן ווייטער צום ציל, גלייך אינעם אפיצירס קאפ! ביי וועלכען ער האט געהאט זיין מפלה.

ה) דאס אינגסטע קינד זייער טאכטער מרת ביילא. זי האט חתונה געהאט מיט איינעם וועלכער איז נישט געווען אזוי שפוי בדעתו, און איז נישט געווען אינגאנצען נארמאל. ער איז אויך געווען אין די עסטרייכישע מיליטער, אים האט מען געשטעלט אלס א שומר איבער א גרופע געפאנגענע. איינמאל האט ער געגעבן זיין ביקס פאר איינעם פון די געפאנגענע און האט יענעם געזאגט "שיס מיך!". יענער האט מורא געהאט ווייל פאר דעם אליינס האט מען אים זעלבסט געקענט שיסן. האט יענער גערופן א העכערער אפיציר און האט אים פארציילט וואס דער איד בעט אים דא. פאר די "עבירה" האט מען ל"ע געהאנגען, דאס מיליטער האט ארויסגעגעבען א טויט שטראף אורטייל אויף מיין פעטער, און דער איינציגסטער וועג ווי אזוי מען האט אים געקענט פטר'ן פון זיין שטראף איז געווען, אז זיין ווייב זאל עדות זאגן אז ער איז משוגע, אזוי וועט מען אים נישט הרג'נען נאר מען וועט אים אריינלייגן אין אן אנשטאלט זיך צו היילן.

זיין ווייב האט אסאך יארן פארלאנגט פון אים א גט, אבער ער האט איר דאס נישט געוואלט געבן. איצט האט זי געהאט די געלעגענהייט און זי האט אים געזאגט אז אויב ער וועט איר געבן א גט, וועט זי עדות זאגן אויף אים. ער האט נישט געהאט קיין ברירה און ער האט איר האט געגעבן א גט. דערנאך האט זי טאקע עדות געזאגט אויף אים.

זי האט דערנאך חתונה געהאט מיט ר' יצחק אייזן ז"ל פון קראקא און זי האט דארט געוואוינט. (זיין ברודער חיים אייזן איז געווען ר' יודל אייזן'ס פאטער). ר' יצחק איז געווען א אויסנאמ'ס בעל תפילה, און איז געווען בעל תפילה אין די "הויכע שוהל" אין קראקא. ער פלעגט אסאך קומען צו אונז פון קראקא קיין ניימארק, א וועג פון אכציג קילאמעטאר. ביים אנקומען פלעגט ער זיין זייער אויסגעמאטערט, און מיר האבן אפילו נישט געקענט שלום נעמען פון אים וויל ער האט קודם זיך געמוזט אויסרוען. ערשט שפעטער האט מען אים געקענט געבן שלום. זיי האבן געהאט צוויי קינדער, א) א זון אריה לייבוש, און ב) א טאכטער רחל. זיי זענען אלע אומגעקומען ביי די קריג, הי"ד. זיין טאכטער רחל האט געלערנט אין בית יעקב און זי מיט אלע מיידלעך האבן ביים קריג זיך פאר'סמ'ט מיט'ן סם וואס די אגודה האט זיי פארשאפט, פון וואס זיי זענען נפטר געווארן, הי"ד.

דער זיידע ר' שלמה שוחט

איך האב געהאט א זיידע וועלכער האט געהייסן ר' שלמה, און מען האט אים גערופן "ר' שלמה שוחט". (איך וויס נישט פון וועלכע זייט ער איז ער געווען מיין זיידע). ער האט געוואוינט אין וויסיווע, א דארף נעבן צאנז. יענע צייטן איז פוילן געווען אונטער רוסלאנד, און מען האט געהאלטן אין איין כאפן אידן צום רוסישן מיליטער. ר' שלמה איז געווען א גבור עצום, פלעגט ער ממש הרג'נען די קאזאקן און באפרייען די אידן וועמען זיי האבן געכאפט. ער האט געהאט א זון ר' יחזקאל וויסיבה, וועלכער איז אויך געווען א גבור אבער נישט ווי דער טאטע.

וועז דער זיידע ר' שלמה איז נפטר געווארן, האט מען אלס נקמה געכאפט זיין זון ר' יחזקאל צום מיליטער. אונטערוועגענס אויפ'ן וועג צום הויפטקוואטיר פון די מיליטער האבן די זעלנער וואס האבן אים געכאפט

געגעכטיגט אין א קרעטשמע. אינמיטען דער נאכט האט די בעל הבית'טע פון די קרעטשמע געהערט ווי די זעלנער מאכן משונה'דיגע קולות. זי איז געווען זיכער אז ר' יחזקאל האט זיך אויסגעריסן פון די קייטען און וויל הרג'נען די זעלנער, און וועגן דעם שרייען זיי אזוי. זי האט זיך שטארק דעשראקן, ווייל אויב וועט דא זיין א פאר טויטע וועט זי נאך זיין אויף צרות. זי איז אריין אין זייער שטוב, האט זי געזעהן ווי די זעלנער ליגן אין בעט און שרייען "שליסט'ס אויף דעם איד" מיינענדיג אז מען זאל פריי לאזן ר' יחזקאל'ען. זיי האבן איר געוויזן שווארצע צייכענס וואס זיי האבן באקומען אויף די הענט פון א שטעקן, און איר געזאגט אז ר' יחזקאל'ס פאטער, ר' שלמה איז געקומען צו זיי אין חלום און זיי געגעבן מכות רצח, זאגענדיג אז אויב לאזט עטס נישט פריי מיין זון, וועל איך ענק דא הרג'נען צום טויט. האבן זיי אים תיכף פריי געלאזט.

ווי עס קוקט אויס איז דער זיידע ר' שלמה געווען א געהויבענער איד און וויבאלד בחייו האט ער זיך אזוי אוועקגעגעבן צו ראטעווען אידן פון מיליטער האט מען אים פון הימל געגעבן די געלעגענהייט אויך נאך זיין פטירה צו ראטעווען זיין זון פון מיליטער.

דער מעשה האט אויך געוואוסט צו דערציילען א געוויסער "שפריי" פון אונגארן וועלכער האט שפעטער געוואוינט אין ארץ ישראל, דעריבער טראכט איך אז מסתמא איז ר' שלמה שוחט מיינס א זיידע פון די שפריי זייט.

אונזער משפחה

א) די עלסטע אין אונזער משפחה איז געווען מיין שוועסטער געלע [גילה]. זי איז געבוירן שנת תרס"ד (בערך) און איז געווען מיט 17 יאר עלטער

ווי מיר. ווי שוין דערמאנט פריער, אז ווען די באבע רחל קליינצלער ע"ה איז נפטר געווארן אין יאר תרע"ד (בערך), איז זי געווען ביים זיידן ר' לייבוש שוחט ז"ל אים צו באדינען. זי איז דעמאלט נאך געווען א יונג מיידעל פון בערך צען יאר אלט. וועו דער זיידע ר' לייבוש איז נפטר געווארן אין יאר תרע"ו (בערך), איז זי צוריק אהיימגעקומען.

שנת תרפ"ד בערך האט זי חתונה געהאט מיט מיין שוואגער ר' מאיר קניפעל. ביי זייער חתונה בין איך קוים אלט געווען דריי יאר. זיי האבן געוואוינט אין קראקא, און איך האב איר נישט צופיל געזעהן. שנת תרצ"ד איז זי געקומען צו אונז אהיים אין ניימארק אויף פיר וואכן, און דערנאך איז זי געפארן וואוינען קיין ארץ ישראל.

ב) מיין ברודער ישראל. ער האט חתונה געהאט שנת תרפ"ו (בערך) וועו איך בין קוים אלט געווען פינף יאר. זיין חתונה געדענק איך ווי אין א חלום.

ג) מיין ברודער שמעון. ער איז געבוירן בערך שנת תרס"ח, און ער איז געווען עלטער ווי מיר מיט בערך דרייצן יאר. ער האט נישט חתונה געהאט, און ביים קריג איז ער אלט געווען דרייסיג יאר.

נאך אים זענען געווען: ד) די שוועסטער לאה, ה) דער ברודער אהרן פנחס. ער איז געבוירן אלול תרע"ג (1913), די געשוויסטער: ו) זלאטע, ז) רחל, ח) איך, און ט) מיין יונגערער ברודער שלמה.

איך בין געבוירן י"ד אדר, שנת תרפ"א (ולמספרם 1921) אין טשארני-דאנייעץ. איך טראג דעם נאמען פון מיין זיידן, די מאמע'ס פאטער ר' לייבוש קליינצלער ז"ל[ג].

[ג] דער זיידע האט געזאגט אז עס איז שטארק מעגליך אז ער איז געבוירן אין חדש אדר א'.

צווייטע קאפיטעל

מקום מגורי

מיין יוגענט שטעטיל טשארני-דאנייעץ

טשארני–דאנייעץ איז א דארף בערך 15 קילאמעטער פון ניימארק. אלע דערפלער ארום ניימארק זענען לויטן געזעץ געווען אונטערגעווארפן אונטער ניימארק, און טשארני–דאנייעץ איז געווען איינער פון זיי.

"טשארני" מיינט אויף פויליש "שווארצע" און "דאנייעץ" מיינט א "טייך". די שטאט האט אזוי געהייסן ווייל אינדרויסן פון די שטאט האבן געפלאסן צווויי טייכען. איינס נענטער צו די שטאט און איינער אביסל ווייטער. ביידע טייכען זענען אריבער ביי ניימארק, און האבן ווייטער אריין געפלאסן אינעם "ווייסעל", די באוואוסטע טייך אין קראקא. דער טייך וואס איז געווען נענטער צו די שטאט איז געווען אביסל שווארץ, דעריבער האט מען עס גערופען טשארני-דאנייעץ (דער שווארצער-טייך). אויך די דערנעבענדיגע שטאט האט מען אזוי גערופען "טשארני-דאנייעץ". דער צווייטע טייך איז געווען מער ווייס, האט מען עס גערופען "ביאלא-דאנייעץ" וואס מיינט אויף פוילישׁ "ווייסער טייך".

אין טשארני-דאנייעץ האבן געוואוינט בערך 70 אידישע משפחות, רוב פון זיי חסידישע אידן. ווי פריער דערמאנט האב איך דארט אויך געהאט צווויי פעטער'ס, יודל און אהרן פנחס קליינצלער.

אין שטעטל איז געווען איין ביהמ"ד וואו אלע אידען האבן געדאווענט. דער שטאט'ס רב איז - ווי שוין דערמאנט - געווען רבי יצחק ראובן ליפשיץ, און דער שוחט אין שטאט איז געווען א קרוב פון מיין זיידע

רעכטס צו לינקס: בראנדע, קארנגוט, שמעון שפריי, דער זיידע

ר' לייבוש.

אל'ס יונג קינד האב איך געלערנט אין א חדר וואס איז דארט געווען דארט אין די שטאט. איינמאל בין איך געפארן פון טשארני-דאנייעץ קיין צאנז באזוכען מיין באבע רבקה רייזל, די ווייב פונעם זיידן ר' מנחם שפריי. זי איז שוין געווען א זקנה, און איז אומגעקומען ביי די קריג, הי"ד.

מצות אויף פסח געדענק איך, אז מיר אלע, דער טאטע, איך, און מיינע ברודער זענען געגאנגען צו מיין פעטער יודל. ער האט געהאט ביי זיך אין שטוב א גרויסע אויוועז, און ביי אים האט מען געבאקען מצות אויף גאנץ יו"ט פאר די גאנצע משפחה. אלע קרובים, יודל'ס קינדער, און אהרן פנחס'ענס קינדער האבן צוגעהאלפן.

פרנסה האט מען געהאט פון דאס געלט וואס דער זיידע האט געשיקט פון אמעריקע ווי שוין פריער דערמאנט.

מיין מאמע ביי הרה"ק רבי ישעי' מטשחויב

מיין מאמע איז אסאך געפארן צו הרה"ק רבי ' ישעי' מטשחויב און זי האט גארנישט געטוהן אן זיין הסכמה. זי האט אויך געהאט פארשידענע מופתים ביי אים. מיין שוועסטער זלאטע האט אמאל נישט גוט געפילט און די דאקטוירים האבן געזאגט אז זי האט אן אפענדיקס (Appendix) וואס מען וועט דארפן אפערירען. איז מיין מאמע געפארן צו רבי ישעי'לע. האט ער געזאגט אז מען זאל ארויפלייגן קאמפרעסן, וואס לויט די דאקטוירים מאכט דאס נאר ערגער. מען האט אזוי געטוהן, און זי האט זיך קיינמאל נישט געדארפט אפערירען.

הרה"ק ר' ישעי' מטשחויב זי"ע

אין יאר תר"צ לערך איז ביי אונז געווארן שווער מיט פרנסה ווייל דער זיידע אין אמעריקע האט שוין נישט געארבייט. מיין מאמע ע"ה איז געפארן צו רבי ישעי'לע זיך אפצורעדן אויף דעם מצב. האט ער געזאגט אז מיר זאלן זיך אריבערציען קיין ניימארק און דארט וועלן מיר האבן פרנסה.

ניימארק

אין יאר תרצ"ג (1933) האבן מיר זיך געצויגן קיין ניימארק. איך בין דאן אלט געווען 11 יאר. ניימארק איז געווען א שטאט מיט איבער צען טויזענט גוי'שע משפחות און לערך 500 אידישע משפחות, א גרויסע טייל פרומע אידן, און איינצעלע מחללי שבת אבער אויך נישט בפרהסיא. אויף די פוילישע שפראך הייסט עס "נוביטורג" (Nowytarg). חוץ פון דעם וואס ניימארק איז געווען א גרויסע שטאט, איז ניימארק געווען א "פאוויאט" (Powiat) ווי עס האט געהייסן אין פוילישׁ, א דוגמא ווי "ניו יארק סיטי" ווייל - ווי שוין דערמאנט - זענען די ארומיגע דערפער ווי טשארני-דאנייעץ און נאך געווען אונטער ניימארק. (אזא שטאט ווי קראקא איז שוין געווען א "וואוויצטווא" (Wojewtuzwo), ווי עס ווערט גערופן אויף פוילישׁ, א דוגמא ווי א "סטעיט" דא אמעריקע. אין פוילן איז געווען בערך צען אזעלכע וואאוויצטווא'ס).

אונז האב'ן געוואוינט אויף די Dlugo גאס, וואס מיינט "די לאנגע גאס". די גאס איז געווען אויף א שטיקל בארג און איז געווען אביסעל העכער ווי די אנדערע גאסן.

אונזער פרנסה איז אבער דייקא געקומען פון טשארני-דאנייעץ!!. מיינע ברודער שמעון און אהרן פנחס האבן דארט געשניטען האלץ אין א "האבאק" (א פלאץ וואו עס זענען דא זעג'ן און אנדערע געצייג צו שניידן האלץ) און זיי האבן דאס פארקויפט. נאך א שטיקל פרנסה האבן מיר געהאט. ביי אונז אין שטוב האט מען געהאט גרויסע מאשינען מיט וואס מען האט געקענט שטריקן זאקן. איך מיט מיינע שוועסטער און ברודער האבן געשטריקט זאקן און מען האט דאס פארקויפט האט מען פארדינט א פאר דאלער.

מ' שניידט די האלץ

די בתי מדרשים אין ניימארק

עס זענען געווען עטליכע בתי מדרשים אין שטאט. א) דער "אלכסנדר ביהמ"ד". עס האט נישט געהאט קיין שייכות מיט "חסידות אלכסנדר", נאר עס האט געהייסן אויפן נאמען פון איינעם וואס האט געהייסען אהרן אלכסנדראוויטש[ד]. ב) "ר' יצחק אהרנ'ס ביהמ"ד". עס האט אזוי געהייסן אויפן נאמען פון א חסידישער איד וואס האט עס אפגעקויפט. דארט האבן בעיקר געדאוונט די פראסטע אידן. דארט האט מען געקענט זיך אנטרינקען אום שמחת תורה און זיך ווארפן פלעשער. ג) עס איז אויך געווען א שטיבל ביי איינער ר' נפתלי הירש (זעה ווייטער איבער דעם ביהמ"ד). ד) א חסידיש ביהמ"ד אין ניימארק איז געווען נאר איינס. דאס איז געווען דער "באבובער שטיבל". באבובער חסידים זענען אין ניימארק געווען וויניג אבער א ביהמ"ד האט מען געהאט.

עס זענען אויך געווען אין ניימארק עטליכע חסידים פון דער זאלאשיצער רבי וועלכער האט געוואוינט אין קראקא. אין שנת תרצ"ז בערך האבן זיי געמאכט א שטיקל שטיבל.

די כלי קודש אין ניימארק

דער דיין אין שטאט איז געווען א אינגערמאן רבי נחום ליפשיץ, און זיין שוואגער רבי אלי' ווייס איז געווען דער שטאטס רב. זיי ביידע זענען געווען איידימער פונעם פריערדיגער שטאטס רב רבי חיים דוב (בעריש) שטורך, וועלכער איז געווען רב אין ניימארק פון שנת תרמ"ה (1885) ביז זיין פטירה אין יאר תרצ"ב (1932). דער רב רבי בעריש - ווי מען האט אים גערופען - האט געהאט א מנין ביי זיך אין שטוב און מענטשן זענען געקומען

ד ער איז געווען די יושב ראש אין די קהילה פון ניימארק פאר א שטיקל צייט בערך שנת תר"ף.

צו אים אויף שלוש סעודות און מלוה מלכה.

שוחטים זענען געווען צוויי. איינער האט געהייסען ר' אליעזר שוחט, א אינגערמאן, און דער צווייטע ר' אברהם קאלב, אן עלטערער איד. ר' אליעזר איז געווען א ראדאמסקער חסיד, און איז געווען אן איש מורם מעם.[ה]

מיט'ן צווייטן שוחט ר' אברהם איז געווען א אינטרעסאנטער מעשה. אין יאר תרצ"ד, האט דער טייך וואס לויפט נעבן טשארני-דאנייעץ, און גייט דורך נעבן ניימארק איבערגעפלאסען אירע ברעגעס, און עס האט פארפלייצט א האלבע שטאט ממש. אלס איז פארשוועמט געווארן און ס'איז געווען אסאך שאדען. דער שוחט ר' אברהם איז דאן געווען אין שעכט הויז, און דער וואסער האט פארפלייצט דעם גאנצע שעכט-הויז. דארט איז געווען א אקס וואס מען האט געדארפט שחט'ן, האט ר' אברהם זיך ארויפגעזעצט אויפן אקס, און דער אקס איז געשווימען אויף די וואסער צו אן העכערע פלאץ וואו דאס וואסער איז נישט צוגעקומען!

איידער ר' אברהם, איז ר' ראובן פרץ קויפמאן די פאטער פון ר' חיים קויפמאן ע"ה, געווען דער שוחט. ער איז אויך געווען דער חזן.

אין ניימארק האט געוואוינט א איד וואס האט געהייסען רבי נפתלי הירש ראזענפעלד. ער איז געווען א זון פון רבי חיים אלכסנדר פון זאסלע - א דארף נעבן צאנז - באקאנט אלס "ר' חיים זאסלער". רבי חיים איז געווען א זון פון הרה"ק רבי אלעזר'ל אושפיצינער. רבי נפתלי'ס רביצין איז געווען א שוועסטער מיט מרת ראכיל טויבער. ער איז געווען אן איידעם פון הרה"צ רבי חיים יעקב ראזענפעלד, איידעם פון רבי נפתלי הלברשטאם א זון פון

ה זעה שפעטער דריטער קאפיטל פון די מלחמה יארן, איבער זיין פטירה..

הרה"ק רבי דודל קשאנובער א זון פון הייליגן דברי חיים זי"ע.

רבי נפתלי איז געווען א שטיקל רבי, און האט געהאט ביי זיך און שטוב א מנין יעדען טאג און שבת. מיין טאטע האט ביי אים געדאוונט. רבי נפתלי הירש האט זיך געהאלטן פאר א באבוב'ער חסיד, און איז געפארן צום רב (בעל קדושת ציון) ז"ל.

אין ניימארק האט אויך געוואוינט א איד מיטן נאמען רבי וועלוועלע ליפשיץ, א זון פון רבי יצחק ראובן ליפשיץ, (וואס ווערט פריער דערמאנט, דער רב פון טשארני-דאנייעץ מיט וועמען דער זיידע האט געהאט דעם ענין מיט די חלף). ר' וועלוועל האט געדאוונט אין ר' יצחק אהרנ'ס ביהמ"ד און די באבובער בחורים זענען צו אים געגאנגען פרייטאג-צו-נאכט'ס און יו"ט. איך בין אויך געגאנגען אסאך מאל צו אים. רבי נפתלי הירש'ן האט פאדראסען אז מען קומט נישט צו אים, אבער די באבובער חסידים האבן געהאלטן פין גיין צו אים, ווייל היות ער איז א באבובער חסיד, האט ער נישט צו פירן קיין רבי'סטעווע.

רבי אבא'לע סוכא

קיין ניימארק פלעגט זייער אפט קומען א איד מיטן נאמען רבי אבא באכנער פון סוכא, וועלכער איז געווען באקאנט אלס "ר' אבא'לע סוכא". ער פלעגט קומען קיין ניימארק צו שאפן געלט. ער איז געווען א איד א זקן און א הייליגער מענטש. ער פלעגט אפזיצען אין אלכסנדר ביהמ"ד כמה שעות ווילאנג זיין דאוונענען האט זיך פארצויגן. ער פלעגט דאוונענען שחרית מיט צוויי פאר תפילין אנגעטוהן אויפאמאל, תפילין דרש"י און תפילין שימושא רבה [דר"ת]. זיין דאוונענען האט געדויערט שעות ארוכות. ער האט געהאלטן דעם קאפ צווישן די פיס און אזוי געדאוונט. איך האב אים

אסאך מאל אפגעשוירן. ער האט זיך אויסגעקליבן א האנט-מאשין וואס האט נאר האלבע צענדלעך כדי עס זאל נישט שערן געהעריג נאר פליקן די האר. איך האב אים געשערט צושטייטלעך כדי עס זאל אים נישט וויי טון. ער האט אבער געשריגען "שנעלער, שנעלער", ווייל ער האט געוואלט זיך פייניגען דעם גוף.

דאהי האב איך געהערט אז סוף ימיו האט רבי אבא'לע געוואלט פארן צום רב זצ"ל כדי צו זיין דבוק אין א צדיק. האט ער געשיקט פרעגן ביים רב זצ"ל צו ער קען קומען אלס חסיד. האט דער רב זצ"ל געענטפערט "איך האב נישט קיין פלאץ הונטער די באנק פאר אים", אן אנדייטונג אז ער זאל נישט קומען. פשט איז געווען אז היות ער האט געהאט אן עבודה ביים דאוונען מיטן קאפ צווישן די פיס וכדו', איז אויב ער וועט אים לאזן קומען הייסט עס אז ער איז מחזק זיין דרך אין עבודה, און דער רב זצ"ל האט נישט געוואלט אז מען זאל אים נאכטון, ווייל דאס איז נישט געווען אונזער דרך. און אז ער זאל קומען און מען זאל חוזק מאכן פון אים האט דער רב זיכער נישט געוואלט, איז דעריבער בעסער אז ער קומט נישט.

ביי ר' אבא'לע סוכא האט אמאל פאסירט א מעשה נורא. ער איז אמאל פארן דאוונען זיך געגאנגען טובל'ען אינעם טייך אין סוכא. א שייגעץ איז דאן דארט דורך און האט אפגעריסן א ציצה פון זיין טלית קטן. האט ר' אבא'לע געגעבן א זאג פארן גוי "נעכטשע שלאק טראפי". דאס מיינט "זאלסט כאפן א הארץ-אטאקע". ווי נאר ער האט דאס געזאגט איז דער גוי אוועקגעפאלן אויפן פלאץ און האט ג'עפגר'ט. אין גאנץ גאליציע האט מען דעמאלט גערעדט פון די מעשה.

משפחות פון ניימארק

אין ניימארק איז געווען א אינטרעסאנטע משפחה. זייער טאטע האט געהייסן חיים איטשע דגן, א איד מיט בארד און פיאות, אבער ער איז געווען א "מזרחיסט", ער האט געגלייבט אז מען דארף אויפבויען ארץ ישראל. ער האט געהאט א גאז-סטאנציע אין ניימארק פאר קארס און ער איז געווען א עושר. זיינע קינדער זענען געווען: א) דער עלטסטער קלמן שמעון. ער איז ביים קריג געפארן קיין ארץ ישראל. ב) משה, ער איז אנטלאפין פון פאטער און געפארן קיין באבוב. ג) די צווילינג ברודער דוד און ד) ברוך. זיי זענען אויך געפארן קיין ארץ ישראל. ה) יחזקאל, און ו) יודל וועלכער איז געווען מיין חבר.

אין ניימארק האט געוואוינט א איד מיטן נאמען ר' משה. ער איז געווען א ברודער מיט דעם ר' יצחק אהרן וואס דער ביהמ"ד האט געהייסען אויף זיין נאמען. איך האב אים געקענט שוין אלס עלטערער איד. מען האט דערציילט אז ער איז געווארן אן איידעם ביי א גביר. ביי זיין חתונה האט ער געזאגט אז ער גייט נישט אונטער די חופה ביז מען ברענגט אים נישט דעם נדן אויפן פלאץ. זיין שווער איז געווען א קלוגער, האט ער אים געברענגט דער גאנצען סכום אין קליין-געלט... דער חתן האט זיך אבער נישט געפוילט און האט זיך אוועק געזעצט ציילן דאס געלט... וועו ער האט שוין געהאלטן אינמיטן ציילן, האט דער שווער געגעבין א רוק דעם טיש און דאס גאנצע געלט איז זיך צופאלן, האט ער געדארפט אלעס איבערציילן. האט דער חתן אויסגעטוהן זיין שטריימעל, און דאס געלט וואס ער האט אפגעציילט האט ער אריינגעלייגט אין זיין שטריימעל. וועו ער האט געענדיגט ציילן און דער סכום האט געשטימט איז ער געגאנגען צו דער חופה...

די לצים פלעגן אים אסאך טשעפן ווייל ער איז אלעמאל געווען

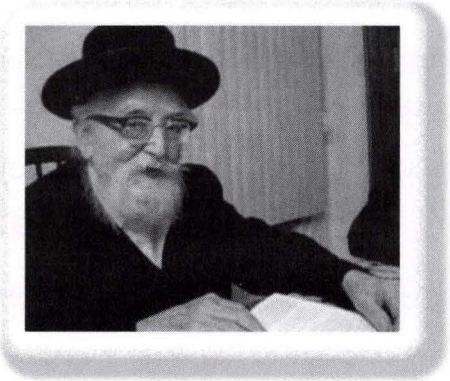
אזוי. איינמאל וועז עס איז געווען דער מארק-טאג אין ניימארק, איז ר' משה אויך געגאנגען האנדלען. אויפן וועג האבן אים די לצים אפגעשטעלט און האבן געזאגט "משה, דעבארעם זיך, דיין ווייב איז געבליבען אן אלמנה"... ער האט נישט געכאפט וואס עס טוט זיך און איז שנעל אהיים צו זיך אין שטוב צו זעהן אויב זיין ווייב איז טאקע געבליבן אן אלמנה. אינדערהיים האט ער געזעהן אז ער און זיין ווייב לעבן נאך, און אלעס איז נאר לצנות. עס זענען געווען נאך אזעלכע ווי אים, אבער אים האב איך געקענט.

דריטער קאפיטעל

בצל הקודש

די באבובער ישיבה אין ניימארק

ביז צו די בר מצוה האב איך געלערנט מיט נאך א חבר - א זון פון ר' אליעזר שוחט - פריוואט ביי א איד ר' יאשע בעלזער (שטייכעל)[1]. מען האט אים אזוי גערופען ווייל ער איז געווען דער איינציגסטער בעלזער חסיד אין ניימארק. ער פלעג זאגן אז ער שפירט אלעמאל ווי ער זיצט אין בעלז. ווייל לעתיד לבא ווען משיח וועט קומען וועט דאך מקויים ווערן דער פסוק "ומלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים", וועט דאך די גאנצע וועלט זיכער זיין בעלזער חסידים, און דער טיש וועט זיך אויסציען פון בעלז ביז ניימארק, ממילא שפירט ער שוין ווי ער זיצט אין בעלז.

הגה"ח ר יאשע בעלזער ז"ל

אין יאר תרצ"ד האב איך בר מצוה געהאט, און איך האב געלייגט תפילין ביי רבי נפתלי הירש'ן. א בר מצוה סעודה האט מען יענע צייטן נישט געמאכט. אינעם טאג וואס מען האט געלייגט תפילין, האט מען נאכן דאוונען געגעבן לעקעך און ברוינפן.

שנת תרצ"ה ווען איך בין אלט געווען 14 יאר, האט מען מיך

---

[1] נפטר בשנת תשס"ו לפ"ק.

אריינגעדרייט אינעם באבובער שטיבל, און דעמאלט בין איך געווארן א באבובער חסיד[1].

פארמיטאג פון צען ביז איינס אזייגער האב איך געלערנט ביי רבי מרדכי דייטש (זעה איבער אים ווייטער). איין יאר האט מען געלערנט מסכת חולין די פרקים הכל שוחטין, גיד הנשה, כל הבשר. איין זמן האט מען געלערנט מסכת זבחים, און נאך מסכתות.

נאכמיטאג סדרים האב איך געלערנט "בקיאות". (אויף אונזער שפראך האט מען עס גערופען "פשוט'ע גמרא"). איין יאר האב איך געלערנט ביי ר' אברהם יהודה הארט, וועמען מען האט גערופען ר' אברהם יודל טורקער ווייל ער איז געקומען פון טורקע. ער איז געווען א שוואגער מיט ר' יהושע וואלף זאפרין ז"ל. איין יאר האב איך געלערנט ביי הבחור נטע דאברע, א אייניקעל פון ר' אבא'לע סוכא. די אנדערע יארן האב איך געלערנט ביי אנדערע מענטשן.

דער ראש ישיבה ר' מרדכי דייטש

אין די באבובער ישיבה האב איך געלערנט ביי מיין "רבי מובהק" רבי מרדכי לויכהיימער, וועמען מען האט גערופן "ר' מרדכי דייטש". ער איז געקומען קיין ניימארק אין יאר תר"צ לערך. רבי הערשלע ווייצנער (הגה"צ רבי צבי הירש מייזליש זצ"ל אבד"ק ווייצען), וועלכער האט אנגעפירט די ישיבה פאר דעם, איז שוין דאן נישט געווען אין ניימארק. ווען ר' מרדכי איז געקומען קיין ניימארק האט ער געוואוינט אין א פריוואטע הויז, שפעטער האט מען אים געבויעט א דירה העכער'ן שטיבל.

---

[1] א יליד ניימארק ר' שמעון כ"ץ ע"ה פלעגט זאגן אז ער האט מקרב געווען דער זיידע קיין באבוב.

ר' מרדכי איז געווען אן איידעם ביי מיכל ריגער'ס פאטער, ר' שמעי' ריגער וועלכער איז געווען א פשוט'ער איד. קיין אנדערע ברירה איז אבער נישט געווען, ווייל א בחור פון די 21 ביז די 24 יאר האט זיך געמוזט שטעלן צום מיליטער, און האט געדארפט דורכגיין עטליכע קלאסן. ערשט דאן, ווען מען איז שוין געווען לכה"פ 25 יאר, האט מען געקענט זוכן א שידוך. סתם מיידלעך אין פוילן האבן נישט געזוכט קיין חסידישע בחורים, ווייל א חסידישער בחור האט גארנישט געקענט טון פאר פרנסה, האט מען דעריבער געמוזט טון א שידוך אפילו פון א פשוט'ע משפחה. ווען רבי מרדכי דייטש האט חתונה געהאט איז ער אלט געווען 27 יאר.

די בחורים האבן אלץ געזוכט זיך צו פטר'ן פון מיליטער דורך פארשידענע וועגן. בחורים מתמידים פלעגן זיך פטר'ן דורכן אויפזיין און לערנען גאנצע נעכט. אזוי האט מען פארלוירן וואג. אדער האט מען געגעסן אסאך מאנדלען וואס דורכדעם איז מען געווארן צו דיק.

ביי רבי מרדכי האב איך געלערנט ביז כמעט פאר די קריג. רבי מרדכי האט געלערנט זייער בעיון. איינמאל ביים שיעור האט מען אים געפרעגט א הארבע קשיא וואס מען האט ג'ע'גנב'ט פונעם רשב"א. האט ער געענפערט אן ענליכע תירוץ ווי דער רשב"א. ער האט גלייך געהייסן אז מען זאל אים ברענגן א רשב"א און ער האט געזעהן אז מען האט פון דארט גענומען די קשיא. האט ער געזאגט "גנב'טס און פרעגטס". (עס האט אים נישט געארט, ווייל כדי צו קענען פרעגן טיפע קשיות מוז מען קודם האבן גרונטליך דורכגעלערנט די סוגיא). דערנאך האט ער ממשיך געווען און געזאגט "עטס מעגטס מיר גלייבן אז איך האב דעם רשב"א נישט געזעהן פון פריער. עס וועט ענק זיין א וואונדער אז אנדערע ראשי ישיבות האבן א שטויס ספרים מפרשי הש"ס אויף די רעכטע זייט און א שטויס

ספרים אויף די לינקע זייט, און איך האב נישט פאר מיר נאר א גמרא, וויל איך ענק זאגן אז אלעס וואס די מפרשים זאגן וואס געהערט צום פשט פון די גמרא-תוספות, שמועס איך עס אויס פון מיין אייגען שכל.

ער איז טאקע געווען אן אויסנאם גוטער בעל הסבר. טראץ וואס ער איז געווען א עמקן, האט ער נישט געזאגט קיין פשט'לעך נאר אלס צום פשט. אויך האט ער פארענפערט אלע קשיות פון תוספות אויף רש"י, און יעדער "כלומר" פון רש"י און תוספות האט ער גוט דורכגעארבעט. (כידוע אז ווען עס שטייט דאס ווארט "כלומר" אין רש"י אדער תוספות, מיינט אז עפעס איז שווער געווען פאר רש"י אדער פאר תוספות אינעם פשט אז צו דעם פעלט אויס צו זאגן א הסבר).

דער זיידע אלס בחור

די יאר וואס איך האב געלערנט מסכת חולין האב איך דאס מסיים געווען אויף די יארצייט פון ערשטן רב זצ"ל. יעדעס יאר האט מען אין שטיבל געמאכט א סיום הש"ס. יעדער האט געלערנט איין מסכת, און מען האט צו דעם געמאכט א רשימה מיט אלע וואס לערנען א מסכת פארן סיום. יענע יאר בין איך געווען פון די אויסגערעכענטע אויף דעם רשימה און איך האב זיך באטייליגט מיט לערנען מסכת חולין.

חסידות האט מען אויך געהערט אסאך פון אים. איך בין געווען א בן-בית ביי אים און אסאך מאל ווען איך בין געקומען צו אים אין שטוב,

האט ער זיך ארומגעדרייט מיט מיר צוזאמען ארויף און אראפ אינעם שטוב און האט אריינגערעדט אין מיר אסאך חסידות. איך האב איין יאר אויך אויפגעשטעלט פאר אים א סוכה.

ר' מרדכי דייטש ביים רב זצ"ל

חוץ פון דעם וואס ער איז געווען ראש ישיבה פון די באבובער ישיבה אין ניימארק, איז ר' מרדכי אויך געווען א פייערדיגער חסיד פון רב זצ"ל, און ער פלעגט פון צייט צו צייט פארן קיין באבוב. ער האט אמאל געמאכט פארן רב זצ"ל א בשמים-ביקסל פון זילבערנע פאסיקעס, פארמאכט פון ביידע זייטן, און דערין האט ער אריינגעלייגט בשמים. אויך פאר זיך האט ער געמאכט איינס פון לולב-בלעטער. ער האט מיר דאס געגעבן אנצוקוקען, און ער האט מיר געזאגט "נו לאמיך זעהן צו די קענסט טרעפן די פלאץ וואו איך האב אנגעהויבן און וואו איך האב געענדיגט". איך האב נישט געוואוסט, האט ער מיר געזאגט "דו וועסט עס נישט קענען טרעפן, ווייל ווען איך האב געגעבן דעם גאלדענעם בשמים ביקסל פארן רב זצ"ל, האב איך געזאגט פארן רב אז איך בין אויף געווען א גאנצע נאכט דאס צו מאכן. האט דער רב מיר געענטפערט, 'ווען איך בין אויף דריי נעכט וואלט איך עס נישט געקענט מאכן'". האט ר' מרדכי ממשיך געווען און מיר געזאגט "איך גלייב אז דער רב וואלט עס געקענט מאכן אין וויניגער וי איין נאכט וויל ער איז א גרויסע חכם, (דער רב זצ"ל האט אמאל געזאגט אז ער וואלט געקענט מאכן ארבעטן א זייגער מיט רעדלעך און ספרינגס), נאר מיר האט ער דאס געזאגט כדי מיך משבח צו זיין. אבער דו - האט ר' מרדכי אויסגעפירט - וועסט זיכער דאס נישט וויסן".

איך בין קיינמאל נישט געפארן מיט אים קיין באבוב וויל ווען ער פלעגט פארן קיין באבוב פלעגט ער קודם פארן קיין קראקא און פון דארט

קיין באבוב, און איך האב נישט געוואוסט זיינע זמנים וועלן ער פארט.

איך האב געהערט פון ר' יהושע וואלף זאפרין ז"ל, אז אסאך יארן האט ר' מרדכי נישט געהאט קיין קינדער. ער איז אבער געווען א חסיד און ער האט קיינמאל נישט געריידט דערווען. איינמאל איז דער רב זצ"ל געזעצן ביי א טיש (דאכט זיך א סעודת ברית) מיט א קליינעם עולם אין באבוב, און ר' מרדכי איז דארט געווען. דער רב זצ"ל האט געטיילט שיריים, האט ער געגומען א ביינדעל פון די פלייש און עס געגעבן פאר ר' מרדכי'ן. ער האט אים געזאגט "מרדכי נאדיר א בן" און ער האט געענטפערט "אמן". צום יאר איז אים געבוירן א אינגל. שפעטער האט ער געהאט נאך קינדער[ח].

ביים קריג איז רבי מרדכי געווען אין באכניא געטא. ער האט דארט באגראבן אין א הויף א ש"ס מיט א לעדערנע באנד, און ער האט געזאגט פאר יעקב קעמפלער וועלכער איז דארט געווען, אז אויב ער וועט איבערלעבן דעם קריג קען ער עס האבן. יעקב איז נישט צוריקגעגאנגען דערנאך קיינמאל. רבי מרדכי מיט זיינע קינדער זענען אומגעקומען ביי די קריג, הי"ד.

איך פאר קיין באבוב

אין יאר תרצ"ו בין איך צום ערשטן מאל געפארן קיין באבוב. איך בין געפארן אויף די צווייטע טעג סוכות. (אין יאר תרצ"ה בין איך נישט געפארן ווייל איך האב נישט געהאט קיין געלט מיט וואס צו פארן). געפארן בין איך מיט א גאנצע גרופע בחורים און אינגעלייט מיט די באן פון נייבמארק קיין באבוב, א מהלך פון 80 קילאמעטער. דער וועג האט געדויערט סך הכל

[ח] וועג דער זיידע איז געזעצן שבעה נאך זיין שוועסטער געלע ע"ה, און די רב זצ"ל איז געקומען מנחם אבל זיין, האט דער זיידע פארציילט די מעשה, און די רב זצ"ל האט ארויסגעוויזן גרויס התפעלות.

איין שעה.

איך בין איינגעשטאנען ביי מיין קרוב "ר' ישראל דיין" וועלכער איז געווען דיין אין באבוב. (ער ווערט שוין פריער דערמאנט). מען האט באשטימט פאר אונזער גרופע פון ניימארק א זמן ווען שלום צו נעמען ביים רב זצ"ל. ווען איך האב שלום געגעבן פארן רב זצ"ל, האט דער רב זצ"ל מיך געפרעגט ווער איך בין. האב איך געזאגט אז איך בין ר' לייבוש שוחט'ס אייניקל. האט דער רב זצ"ל אויפן ארט אויסגערעכנט מיין גאנצער יחוס ביז ארויף. (אבער איך געדענק שוין נישט דעם יחוס וואס ער האט מיר אויסגערעכענט). יו"ט האט מיר רבי ישראל געזאגט, וואש דיך צו המוציא, עס א גוט שטיקעל פלייש און גיי צום טיש, וועסטו זיין א גוטער חסיד.

מיט ר' ישראל דיין איז אמאהל געווען אז דער רב זצ"ל בעל קדושת ציון איז צוריקגעקומען פין דער צאנזער יארצייט קיין באבוב אויפן וועג האט ער זיך געטראפען מיט ר' חנינא, ר' ישראל דיין'ס פאטער. האט דער קדושת ציון אים געפרעגט ווי אזוי איז אייער זוהן צופרידען פון מיין זוהן (כ"ק מרן ז"ל)! זיין כוונה איז געווען ווייל ר' ישראל איז געווען דער דיין אין כ"ק מהר"ש איז געווען רב אין באבוב.

סך הכל בין איך דריי מאל געווען אין באבוב אויף די צווייטע טעג סוכות. צווי מאל בין איך געפארן מיט די באן (מיין ברודער האט מיר איינמאל באצאלט פאר די שפעזן) און איינמאל האט מען געדונגען א קאר פון א גוי, מען האט אנגעפילט די קאר מיט אכט מענטשין וגם אני בתוכם, און מען איז געפארן קיין באבוב. דעמאלסט איז שוין געווען עפעס קארס אין פולין, און גאז האט מען געקויפט אין די גאז סטאנציעס וואס מען האט עס געדארפט אליינס פאמפען אין די קאר אריין. (חיים איטשע דגן האט געהאט אזא גאז סטאנציע אין ניימארק).

וועו איך בין געווען אין באבוב, בין איך קיינמאל נישט געווען אויפן ציון פון ערשטן רב זצ"ל. דאס איז געווען ווייל מען האט נישט געהערט דערפון צו גיין אויף זיין ציון, האב איך בכלל נישט געטראכט דערפון.

הרה"ח ר' מענדעל'ע ראטטענבערג

פון די דערהויבענע אינגעלייט ביים רב זצ"ל איז געווען הרה"ח רבי מענדעלע ראטענבערג. עטליכע יאר איז ער געקומען זומער קיין ניימארק אויף לופט (אפרוה), ווייל די לופט אין ניימארק איז געווען דער בעסטע אין גאנץ גאליציא. זיין סדר איז געווען, אז ער פלעגט ליגן אין בעט מיט די שטיוועל און האט מיט יעדן געשמועסט תורה וחסידות. איך פלעג אסאך אריינגיין צו אים צוזאמען מיט יודל דגן. זומער תרצ"ז איז יודל געווען ביי אים אן מיר, איז א פייגל ארויף אויף די פענסטער. האט ר' מענדל געזאגט "יודל, ברענג מיר דאס פייגל". יודל איז צוגעגאנגען צום פענסטער און דער פייגל איז גלייך אנטלאפן. וועו ער איז אוועקגעגאנגען פון פענסטער איז דער פייגל צוריקגעקומען. האט ר' מענדל געזאגט "ביזט א בטלן" און איז אליינס צוגעגאנגען צום פענסטער און דער פייגל איז ארויף אויף זיין האנט! ר' מענדל האט געגלעט דאס פייגעל און געזאגט "דאס איז א כשר פויגל" און האט עס אפגעלאזט. דער פייגל איז גלייך אוועקגעפלויגן!

(דער פייגל הייסט "ווראבאלעק" אויף פוילישׁ. עס איז קליין פייגל און האט א קליין העלזל. נישט יעדער שוחט האט עס געוואלט שעכטן ווייל אז מען שניידט צופיל שניידט מען אפ דעם גאנצען קאפ. מיין מאמע האט מיר געזאגט אז ביים ערשטן וועלט קריג האט מען דאס אסאך געגעסן, ווייל עס איז ארומגעפלויגען אסאך פייגלעך פון דעם מין און עס איז כשר).

פערטער קאפיטעל

קורות ימי הזעם

פארוואַרט

די אלע מעשיות וואס איך דערצייל דא איז נאר אביסל פון וואס עס איז באמת געווען. מען קען נישט כסדר איבערדערציילן די זעלבע מעשיות, אבער אזוי האט עס אויסגעזעהן יעדן טאג. יעדן טאג איז געווען א נס פאר זיך אז מען האט עס דורכגעלעבט.

איין נקודה איז זייער וויכטיג צו דערמאנען אז מען זאל בעסער פארשטיין ווי אזוי דער מצב האט דאן אויסגעזעהן.

נאך די קריג, האט מען אין וואַרשא געפונען פאפירן וואס אין דעם איז געווען געשריבן אן אויספירליכער באריכט פון די ריכטיגער פלענער וואס היטלער ימ"ש האט געוואלט אויספירען ר"ל. איז דארט געשטאנען אז דער עיקר פלאן פון די דייטשען ימ"ש איז געווען אויסצו'הרג'נען אלע אידען ר"ל. זיי האבן אבער געהאט א פראבלעם דערמיט. זיי האבן געטראכט אז אויב מען וועט דאס אויפאיינמאל וועלן אויספירן, און אויס'הרג'נען וויפיל עס לאזט זיך אויפאמאל, קען נאך פאסירן אז מען וועט נקמה נעמען אין זיי, אויסצו'הרג'נען דייטשע זעלנער, ווייל אידען וועלן טראכטן אז וויבאלד מען וועט ממילא הרג'נען יעדן, קען מען כאטש אריינכאפן און אוועקלייגען עטליכע פון די דייטשן. און אפילו אידען האבן נישט קיין געווער וכדו' זיך צו שלאגן מיט אן ארמיי, פונדעסטוועגן קענען זיי כאטש הרג'נען אביסל

דייטשן, און דאס האבן די דייטשן אויך נישט געוואלט זעהן.

כדי דאס צו פארמיידן האט נישט געהייסן ביים אנהייב קריג אז מען וויל אויס'הרג'נען די אידען, נאר אז עס איז א מלחמה ווי אלע מלחמות און אזוי מאכט זיך אז אסאך מענטשין ווערן ג'הרג'עט. אפילו ווען עס איז שוין געווען לאגערן און מען האט געוואוסט אז עס טויג נישט, האט אבער קיינער נישט געטראכט אז זיי ווילן גאר יעדן אומברענגען. האט מען דעריבער זיך נישט געזוכט קיין צרות, ווייל אויב האט מען נישט געפאלגט, האט מען יענעם ג'הרג'עט און מען האט געטראכט אז אויב וועט מען זיך נישט קעגנשטעלן וועט מען לאזן לעבן. ליידער האט דאס זייער גוט געארבייט, און איידער ווי-וואס-ווען איז שוין נאר געווען אידן פון הויט-און-ביין וועלכע האבן ממילא גארנישט געקענט טון, און רוב רובו פון כלל ישראל איז נעבער אומגעקומען, הי"ד.

דאס אנטיסמיטיזם אין פוילן

איידער איך שרייב איבער די יארן פון תרצ"ט-תש"ה, איז כדי צו דערציילן עטוואס איבער דעם אנטיסמעטיזם וואס האט שוין געבוזשעווען אין פוילן פון די פריערדיגע יארן. די פאלאקן אין גאנץ פוילן האבן זייער פיינט געהאט אידן. ביז תרצ"ג לערך איז אבער נישט געווען אזוי שלעכט, און אפילו זיי האבן אונז פיינט געהאט, האבן זיי נישט געקענט טון קיין בייז. דער סיבה דערפאר איז געווען ווי פאלגענד.

אין פולין איז די הערשאפט געווען צוטיילט אין דריי. א) א פרעזידענט. אין אונזערע צייטן איז זיין נאמען געווען מאשטשיצקי. אבער דאס איז בעיקר געווען נאר א טיטול, ער האט נישט געהאט קיין שום מאכט. ב) א קאנגרעס. זיי האבן געהאט אסאך מאכט און האבן געמאכט די

געזעצען. ג) דער מארשל פון מיליטער. אין אונזערע צייטן האט ער געהייסן פולסוצקי. ער איז געווען זייער א קלוגער מענטש, און ער איז געווען ממש ווי דער ראש הממשלה און האט געהאט נאך מער מאכט ווי דער קאנגרעס. ער איז צו דעם צוגעקומען ווייל נאך די ערשטע וועלט קריג ווען פוילן איז געווארן זעלבסשטענדיג פון רוסלאנד, איז ער געווען פון די אנפירער פון די אויפשטענדלער קעגן די רוסן. ער האט דאן סך הכל פארמאגט מיט זיך בלויז איין קאנאן מיט וואס צו שיסן, ער האט דאס אבער כסדר אנגעגאסן מיט וואסער דאס אפצוקילן און אזוי האט עס ווייטער געשאסן, און די רוסין האבן געמיינט אז ער האט אסאך קאנאנען. נאכן זיג איז ער געווארן דער ערשטער ראש הממשלה אין פוילן. אונטער זיין פירערשאפט האט מען נישט געדולדערט דאס טשעפן מיט אידן. דער וואס האט זיך געוואגט עפעס צו טשעפן די אידן האט ער שטארק באשטראפט דערפאר.

דאס אז ער איז געווען אן אוהב ישראל איז געווען אלס הכרת הטוב פאר די אידן. ווי דערמאנט איז ער געווען פון די אויפשטענדלער קעגן די רוסן און די אידן האבן אים עטליכע מאל געראטעוועט דאס לעבן אז די רוסן זאלן אים נישט הרג'נען. איינמאל ווען ער איז אנטלאפן פון די רוסן איז ער אריינגעלאפן אין אן אידיש הויז. די מענטשן פונעם הויז האבן געוואוסט ווער ער איז, האבן זיי געזאגט צו אים "אויב אונז באהאלט מיר דיך ביי אונז אין שטוב און מען וועט דיך דא טרעפן, וועט מען אונז שיסן". האט ער געזעהן ווי איינער פון די שטוב מענטשן גייען מיט טלית ותפילין, האט ער געבעטן אז מען זאל דאס אים געבן און ער האט דאס אנגעטוהן. נאך עטליכע מינוט זענען די רוסן אריינגעקומען אין דעם הויז, און האבן געפרעגט אויב פולסוצקי איז דא געווען. האבן די אידן געזאגט אז יא, ער איז דא געווען און מען האט אים ארויסגעווארפן פון שטוב, ווייל אונז וויל מיר נישט האבן קיין אויפשטענדלער ביי אונז אין שטוב. זענען די רוסן ווייטער געגאנגען און ער

איז געבליבען לעבן.

עס איז געווען נאך צוויי מאל וואס די אידן האבן אים געראטעוועט דאס לעבן, און צוליב די אלע זאכן האט ער געהאט אן הכרת הטוב צו די אידן, און די אידן האבן גאנץ פיין געלעבט אונטער זיין ממשלה.

אין יאר תרצ"ג בערך איז ער געשטארבן. (אגב, ער האט באפוילן אז מען זאל אוועקגעבן זיין מח צו א לאבאטארי דאס צו שטודירן, און מען האט געזעהן אז עס איז געווען גרעסער ווי פון א געווענליכע מענטש). דעמאלט האט זיך אנגעהויבן די צרות. די גוים זענען אסאך מאל איבערגעפאלן די אידן און מען האט אסאך געליטען פון די גוים. גראדע אין נייַמארק איז געווען לייכטער ווייל מען האט געצאלט געלט פאר די פאליציי, און זיי האבן מער אכטונג געגעבן אויף די גוים אז זיי זאלן נישט טשעפן. אבער אין אנדערע שטעט וואו עס איז נישט אזוי געווען איז געווען מער צרות.

דער אויסברוך פון די קריג

י"ז אלול שנת תרצ"ט (ולמספרם 1939) האט אויסגעבראכן דער צווייטער וועלט קריג צווישען דייטשלאנד און פוילן. איך און נאך דריי ברודער, אהרן פנחס, שמעון און שלמה זענען געגאנגען ביז פשעמיש וואס איז ארום 250 קילאמעטער (160 מייל) פון נייַמארק. אונזער פלאן איז געווען אז מיר וועלן אנטלויפן און מיר וועלן נישט דארפן גיין אין מיליטער. (ווי דערמאנט אינעם פארווארט, האט מען דעמאלט נישט גע'חלומ'ט אז די מלחמה גאר געשטעלט אז מען זאל ר"ל אויס'הרג'נען אלע אידן, נאר מען האט געמיינט אז עס איז אזוי ווי יעדער מלחמה, און מען וועט אונז הייסען גיין אין מיליטער. איז מען דעריבער אנטלאפן).

מיינע עלטערן און שוועסטער זענען געבליבן אין נייַמארק ווייל

אלעס איז ממילא געווען אונטערן דייטש. יום כיפור זעמיר אונז געווען אין יעדליך, א אידיש שטעטל נעבן יאסלע. מען האט אונז דארט שיין אויפגענומען. מען האט אונז געגעבן צו עסן און וואו איינצושטיין. סוכות זענען מיר געווען אין פשעמיש. איידער די דייטשען זענען אריינגעקומען אין די שטאט, האבן זיי באמבארדירט די שטאט מיט קאנאנען. דער אמת איז געווען אז ווייניג דייטשע זעלנער זענען געווען ארום די שטאט צו שיסען מיט די קאנאנען. זיי האבן דאס נאר געטוהן ווייל זיי האבן נישט געוואלט אז מען זאל אויף זיי קענען שיסן ווייל די פוילישע זענען געווען בייז אז מען נעמט איין די שטאט. עטליכע מייל אוועק פון די שטאט איז שוין יא געווען סטאנצאירט א גרויסע ארמיי פון דייטשע זעלנער. נאך א וואך צייט פון אונזער אנקומען זענען די דייטשן אריינגעקומען קיין פשעמיש, דעריבער האבן מיר באשלאסן אז מיר גייען צוריק אהיים.

דער וועג איז געווען מיט ניסים, ווייל די דייטשן האבן דעמאלט געשאסן אסאך אידן אן קיין חשבון. מען האט אונז דערציילט, אז מיט א טאג פריער האבן די דייטשען אויסגעשאסן כמעט אלע אידען פון דעמביץ, א שטאט צווישען פשעמיש און ניימארק. ענדליך זענען מיר אנגעקומען אהיים קיין ניימארק.

איך בין דארט געבליבן עטליכע חדשים ביי מיינע עלטערן. אהרן פנחס און שמעון זענען אנטלאפען קיין רוסלאנד ווייל איינער האט זיי געזאגט אז ער וועט זיי פאר'מסר'ן. מען האט זיי געכאפט ביי די רוסישע-פוילישע-דייטשע גרעניץ אין לעמבערג און זיי זענען געזעצן אין אנדערע תפיסות. שמעון איז ליידער געשטארבן אין תפיסה. אהרן פנחס איז שפעטער געווען אין די רוסישע ארמיי.

איך האב אויך געקלערט צו אנטלויפן קיין רוסלאנד. האב איך

געפרעגט ביי מיין רבי'ן רבי מרדכי דייטש וואס צו טון, צו איך זאל אנטלויפן קיין רוסלאנד אדער בלייבן ביים דייטש. האט ער מיר געענפערט "בלייב ביים דייטש, ווייל דא איז נאר סכנת הגוף, און אין רוסלאנד איז עס סכנת הנפש ברוחניות".

צאנז-ראזשנאוו

נאך עטליכע חדשים אין יאר ת"ש (1940), בין איך געפארן קיין צאנז, ווייל מיין מאמע האט געהאט די מאשינען צו שטריקען זאקן, האב איך מורא געהאט אז מען וועט עס צונעמען, און עס האט געהייסען אז דער מצב אין צאנז איז בעסער ווי ביי אונז האב איך עס אהינגעטראגן קיין צאנז. אין צאנז האט געוואוינט מיין פעטער ר' חנינא קערנקרויט, און ביי אים בין איך איינגעשטאנען. אויך די מאשינען האב איך געהאלטן ביי אים.

נאך זיין דארט א שטיק צייט האט מען מיך געכאפט צו דער ארבייט קיין ראזשנאוו, אן ארבייטס קעמפ בשכינות. וועו איך בין געווען אין ראזשנאוו איז עס נאך געווען זייער א קליינער לאגער מיט ווייניג מענטשן. נישט די דייטשען ימ"ש האבן אויף אונז געוואכט, נאר די אוקריינער גוים. אין די שפעטערע יארן איז עס געווארן א גרויסער לאגער און אסאך היימישע אידן זענען דארט געווען. בערך דריי חדשים האב איך געארבייט מיט טישלעריי. נחמיה שעהנגוט פון בני ברק, איז אויך דארט געווען, און האט געארבייט מיט שלעפן ערד.

איין טאג האב איך געזאגט פאר מיין בעל הבית אז איך האב נאך כלים אין ניימארק און אויב איך וועל עס ברענגן וועל איך בעסער קענען ארבעטן. איך בין געווען היימיש מיט דעם דירעקטאר, א דייטש. האט ער מיר געגלייבט און ער האט מיר געגעבן א צעטל וואס באשטעטיגט אז

איך פאר אהיים צו נעמן כלים. איך בין אהיים געפארן אויף א ביציקעל ("ראוער" ווי עס ווערט גערופן אויף פוילישׁ). צווישׁען צאנז און ניימארק איז געווען א בארג וואס איז געגאנגען אויף אראפ לערך 4 קילאמעטער (3 מייל). אונטען האבן די עס. עס'ניקעס און די געסטאפּא געהאט א הויז וואו זיי האבן אכטונג געגעבן אויף די גאנצע געגענט. פארענט איז געווען אן אייזערנער צוים וואס זיי האבן אויפגעשטעלט אלס מורא פון די פוילישׁע פארטיזאנער. אויך האבן זיי געהאט ווילדע הינט.

ווען איך בין אראפגעפארן דעם בארג מיט דער ביציקעל, האב איך פארלוירן קאנטראל און אנשטאט פארן רעכטס, דער וועג קיין ניימארק, האב איך אריינגעזעצט אין צוים. דער ביציקל איז געפלויגען צו דער לינקע זייט און איך צו די רעכטע זייט, בערך א האלבע בלאק ווייטער פון זיי. עס איז געווען ממש א נס, ווייל ווען זיי הערן דעם זעץ און זעען מיך, וואלט מען מיך תיכף געשאסן אפילו מיט א צעטיל. ב"ה אז עס האט גארנישט פאסירט צו מיר, און אויך דער ביציקל איז געבליבן גאנץ, און איך האב געקענט ווייטער פארן. אזוי בין איך ענדליך אנגעקומען קיין ניימארק.

ניימארק

אין ניימארק האט מען מיך געכאפט צו דער ארבייט און איך האב געדארפט אפלאדענען קוילן. איך האב זיך ביי דעם צוהאקט א פינגער און איך האב נאך היינט א צייכן דערפון.

בשכינות פון אונזער הויז האט געוואוינט א גוי א טישלער וועלכער האט געהייסן "באיענש". איז מיין מאמע געגאנגען צו אים און געבעטן (די מאמע האט האט געקענט א גוטן פוילישׁ), אז היות איך בין א טיכטיגער און טויגליכער זאל ער מיר נעמען צו זיך אלס ארבייטער. דער אויפטוה איז

געווען ווייל ער האט געארבייט פאר די דייטשן, איז אויב ארבייט איך ביי אים וועט מען מיך נישט כאפען צו קיין אנדערע שווערערע ארבייט. ער האט מסכים געווען און איך האב געמאכט פענסטער און טירן פאר די דייטשע בארעקען. ער האט מיר באצאלט צען זלאטעס א טאג, ממש גארנישט, אבער בעסער ווי טאקע גארנישט.

דאס ארבעטן ביי אים איז געווען א ספעציעלע מעלה, אז שבת האב איך נישט געדארפט ארבעטן. ער האט דאס נישט געטוהן ווייל ער האט מיך אזוי ליב געהאט. ער איז געווען גענוג א גרויסער כלב... נאר היות ער איז געווען א רעליגיעזער קאטאליק האט אים נישט געפאסט מיך צו הייסען ארבעטן אום שבת, און איך האב געארבעט זונטאג אנשטאט שבת. געשלאפען בין איך נאך געהעריג אינדערהיים. נייטמארק איז אפיציעל נאכנישט געווען יודען-פריי און איז נאך נישט געווען א קעמפ וואו מען האט אפיציעל געארבייט. ביי דעם טישלער האב איך געארבייט גאנץ ת"ש (1940) כמעט ביז סוף תש"א (1941).

סוף יאר תש"א (1941) האט מען מיך און מיין ברודער געשיקט קיין טשארני-דאנייעץ ארבייטען אינעם האבאק, דאס פלאץ וואו מען שניידט האלץ צו מאכן ברעטער. איך בין יעדן טאג געפארן מיט דער באן צו די ארבייט, און סוף טאג בין איך צוריק אהיימגעפארן צום שלאפן.

חודש סיון איז געווען אן אבלאווא אין די שטאט. מען האט געכאפט וועמען עס האט זיך געלאזט. די אידן האבן געוואוסט יענעם אינדערפרי אז עפעס גייט פאסירן ווייל עס זענען אויף איינמאל אנגעקומען אסאך עס. עס. אין שטאט אריין. איך האב יענעם אינדערפרי זיך נישט גוט געפילט, האב איך געקלערט צו בלייבן אינדערהיים, אבער וועז איך האב געהערט אז מען גייט כאפן מענטשן, בין איך שנעל געפארן קיין טשארני-דאנייעץ צו די

ארבייט, און איך בין אנגעקומען בשלום. מען האט מיך נישט געכאפט ביי די אבלאווא. אויפדערנאכט בין איך צוריק אהיים געפארן, און די אבלאווא איז שוין געווען פארטיג.

צווישן די מענטשען וואס מען האט דעמאלט אוועקגעפירט איז געווען מיין מאמע ע"ה, זי איז דאן אלט געווען בערך 55 יאר, דריי שוועסטער, און מיין ברודער שלמה. שלמה איז יענע טאג נישט געגאנגען צו דער ארבייט ווייל א טאג פריער האט ער זיך צוהאקט א פינגער, און אזוי האט מען ליידער אים אויך אוועקגעפירט. מיין טאטע האט בשעת די אבלאווא זיך אויסבאהאלטן אין האלץ-קאמער, האט מען אים נישט געכאפט.

מען האט זיי אלע געפירט מיט וואגענען קיין בעלשיץ דורך קראקא וואו זיי האבן זיך אויפגעהאלטן אויף צוויי טעג. איך האב גערעדט מיט בן ציון קאלב א זון פונעם שוחט ר' אברהם אז מען זאל עפעס טון זיי צו ראטעווען אין קראקא, וואס ס'האט געהייסען אז ער קען עפעס אויפטון, אבער ער האט מיר געזאגט אז מען קען גארנישט טון. מען האט זיי געפירט מיט די וואגענען אין א וואלד. דארט האט מען זיי פאר'סמ'ט זייענדיג אין די וואגענען און מען האט זיי דערנאך פאברענט און געלייגט אין גרובער, הי"ד. די יארצייט פון מיין טאטע און מאמע האב איך באשטימט אויף כ"ב אלול.

אין זעלבע הויף וואו אונז האמיר געוואוינט האט זיך געפונען ר' אליעזר שוחט מיט בערך נאך 50 מענטשן וועלכע האבן געארבעט פאר די דייטשן, און ס'האט געהייסען אז זיי טוען "פעדערן-שלאסן" צו מאכן קישענעס פאר די דייטשן, אבער באמת האבן זיי געזאגט תהילים. איינער האט זיי גע'מסר'ט. איז א דייטש געקומען דארט און געפרעגט זיין טאכטער, א יונג מיידעל וואו איר טאטע איז. האט זי געצייגט פארן דייטש וואו יעדער איז, און מען האט זיי אלע געכאפט. דער רוצח דער דייטש האט יעדן

איינעם אויסגעשאסן אויפן ארט, הי"ד. ר' אליעזר שוחט איז בשעת מעשה געגאנגען אנגעטוהן מיט א ווייסע קיטל אונטער די קליידער, וואס ס'איז געווען א פלא, ווייל נאר יענעם טאג האט ער אנגעטוהן דעם קיטל.

איך האב ווייטער געארבעט אין טשארני-דאנייץ און אהיימגעקומען יעדן טאג שלאפן. היות מען האט די מאמע אוועקגעפירט, האט מיין טאטע מיט די משפחה געגעסין ביי מיכל ריגער וועלכער האט געוואוינט אין ניימארק.

טשארני-דאנייץ

דריי חדשים שפעטער י"ז אלול תש"א (1941) האט מען געמאכט ניימארק אידן-פריי. עס איז ארויס א באפעל אז יעדער זאל קומען אויפן אפעל-פלאץ און ווען מען וועט געפונען ערגעץ אנדערש וועט מען שיסן. מען האט גרופירט אלע פאאיגע מענטשן אין דריי גרופעס. די רעשט מענטשן האט מען געשטעלט באזונדער זיי צו פירן צום טויט ר"ל. אין מיין גרופע זענען געווען ניינציג מענטשן. מיכל ריגער און שמעון כ"ץ זענען אויך געווען אין איינע פון די גרופעס. דער מייסטער ביי וועמען איך האב שוין פון פריער געארבעט ביי אים אין האבאק איז געקומען אפנעמען זיין גרופע צו גיין ארבייטען אין טשארני-דאנייץ.

זייענדיג אויפן אפעל-פלאץ האב איך געזאגט פאר דעם מייסטער אז איך האב א ברודער א גוטער בעל מלאכה און ער זאל אים אויך נעמען. דאס איז געווען מיין ברודער ישראל וואס זיין ווייב און קינדער האט מען געשטעלט מיט די מענטשען וואס מען שיקט צום טויט, און אזוי האב איך געקלערט אים צו ראטעווען. איז דער מייסטער צוגעגאנגען צו מיין ברודער און אים געבעטן אז ער זאל קומען צו אונזער גרופע פון די ארבעטער. האט

מיין ברודער אים געזאגט ער וויל גיין מיט זיין ווייב און קינדער, און ליידער איז ער איז נעבעך אומגעקומען. איך האב דאס געהערט פון דעם מייסטער נאכדעם ווי ער האט געערעדט צו מיין ברודער.

מיין טאטע איז אויך געווען פון די גרופע וואס מען האט אוועקגעפירט, הי"ד. ער איז אלט געווען בערך 58 יאר.

אגב איבער די רציחות ה"י. ר' דוד בארענפריינד האט געהאט א זון אין מיין עלטער. האט ער נישט געקענט גיין אויף די פיס, האט ר' דוד אים געטראגן אויף זיינע פלייצעס, און ר' דוד אליינס איז אויך געווען א שוואכער. אינמיטן איז דארט דורך אן עס. עס. מאן, און האט געשאסן זיין זון זאגענדיג פאר ר' דוד מיט רשעות, "יעצט דארפסטו אים מער נישט שלעפן".

מען האט אונז גענומען מיט אויטא-טראקס קיין טשארני-דאנייעץ. אצינד איז עס שוין געווען א גרויסער קעמפ מיט בראקען און ארומגענומען מיט דראטען. זעט אויס אז זיי האבן דאס אויפגעשטעלט ווען איך האב דארט געארבעט און געקענט אהיים גיין יעדן טאג. מען האט געארבעט אין האבאק. דאס איז א פלאץ וואס געהערט צו א קאמפאני. דארט האבן מענטשן אפגעלאדענט האלץ. מען האט עס געשניטען אויף ברעטער מיט א טארטאק - א זעג מאשין געמאכט דערפאר - און מען האט געמאכט וועגט דערפון. דאס האלץ האט מען דערנאך געשיקט קיין דייטשלאנד צו מאכען בראקן פאר די דייטשן. איך האב געארבייט ביי טישלעריי איז מיר געווען אביסל לייכטער אז איך האב נישט געדארפט אפלאדענען קיין האלץ.

איך האב עטליכע מאל עפעס פארדינט פון דעם וואס מיין ארבייט איז געווען טישלעריי: א) איך האב געמאכט א וואליסקע פאר איינעם פון

די פאליציי אן אוקריינער. האט ער מיך געפרעגט "וואס ווילסטו דערפאר?" האב איך געענפערט אז איך וויל אביסל קארטאפל. די קארטאפל פונעם לאגער איז געווען אויף די צווייטע זייט פון די דראטען, און ווינטער איז עס געווען באדעקט מיט שטרוי אז עס זאל נישט פארפרוירן ווערן. האט ער מיר געזאגט, אז ער וועט וועט אכטונג געבן בשעת איך וועל אריבערשפרינגען די דראטען, וואס עס איז געווען בערך זעקס אדער אכט פיס הויך, איך וועל נעמען קארטאפל און דערנאך צוריקשפרונגען. איך האב אזוי געטוהן. איך האב געזומען א זעקל, עס אנגעפילט מיט קארטאפל און איבערגעשפרונגען די דראטען בשעת ער איז דארט געשטאנען און געהיטן. פלוצים גיט ער א געשריי "וי מאַק דאַס לאָז". דאס הייסט שנעל וועט פארשווינדן. ער האט געזהן דייטשע פאליציי קומען, און ווען מען כאפט מיך דארט, שיסט מען מיר תיכף. איך בין שנעל צוריקגעשפרונגען און זיך באהאלטן.

ב) אין מיין גרופע האבן אויך געארבייט פאלאקן, זיי האבן אבער יעדן טאג געקענט אהיים גיין. פאר די פאלאקן פלעג איך מאכן שיך פון האלץ און זיי האבן נאר געדארפט צולייגען פאסיקעס (בענדלער). פאר די ארבייט האב איך באקומען אסאך זאכן וואס איך האב געדארפט. פאר פסח האב איך אויך באקומען פון זיי מעל וואס זיי האבן געקויפט אין שטאט. צו מאכן מצות איז געווען פארבינדען מיט סכנת נפשות. האט דער אויבערשטער געהאלפען אז איך האב געמאכט עפעס פאר איינעם פון די אפיצירען. האט ער מיך געפרעגט וואס איך וויל דערפאר. האב איך געזאגט איך דארף מאכן "פלעצלעך" (מצות), ווייל ס'איז שוין געווען פאר פסח און איך האב אים געוואלט נוצן אלס שומר. ער האט מסכים געווען און ער האט אכטונג געגעבן בשעת מיר האבן געבאקן די מצות. איך האב זיך צוזאמגענומען מיט נאך עטליכע חברים, איינער פון זיי שמואל קורנגוט, וועלכער איז שפעטער געשטארבן אין בעלגיע, און זיין ברודער לייבוש וואס

וועליכער איז געשטארבן אין לאגער. (מיט אים האב איך געלערנט צוזאמען אין דער באבובער שטיבל אין ניימארק). אונז האמיר אנגעהייצט אן אייזענע אייוועלע וואס מען האט געהאט אין בארַאק, און מען האט געבאקן מצות.

ג) איך האב אמאל געמאכט א קאסטן פאר א הויכער אפיציר וועלכער האט שפעטער גע'פגר'ט. איך האב דערויף געארבייט א גאנצע נאכט. האב איך באקומען דערפאר א גאנצע ברויט מיט איין טאג פריי פון ארבעט. דאס איז געווען א זעלטענהייט, אבער אזוי צופרידען זענען זיי געווען פון מיין ארבייט.

איך האב אויך געמאכט קעסטלעך פאר די אידן וואו אריינצולייגן זאכן. מען האט באהאלטן די קעסטלעך אונטער די בעטן. האט פאסירט אז דער דירעקטאר האט געכאפט די קעסטלעך, און צו אלע מעלות איז ער נאך דעמאלט אויך געווען שיכור. האט דער בלאק-פירער, א איד, געכאפט אכציג שמוץ ווייל מען האט געכאפט די קעסטלעך. איך בין דעמאלט געווען אין טישלער שטוב - "ווארסטאט" אויף פוילישׁ - און דארט געארבעט, אזוי האט מען מיך נישט געזעהן. וועו עימיצער וואלט געזאגט אז איך האב עס געמאכט, וואלט מען מיך אויפגעזוכט און געפערטיגט.

דער מייסטער וואס איך בין מיט אים געווען היימיש איז נישט געווען צו לאנג מיין מייסטער. נאך אים איז געווען איינער מיטן נאמען הערמאן א גרויסע רשע. מיט אים האב איך אסאך געהאט צוטון. דער שטוב וואו איך האב געארבייט איז געווען געהייצט, ווייל ביי האנט-טישלעריי מוז מען ארבעטען אן הענטשקעס. איין טאג איז געווען א שטארקע פראסט אינדרויסן, זענען עטליכע חברים מיינע וועלכע האבן געארבעט אינדרויסן ביים אפלאדענען די האלץ פון די וואגאנען, אריינגעקומען זיך אנווארימען. צווישן זיי איז אויך געווען שמעון כ"ץ און משה ביטעספעלד, [זיין טאטע

ר' ברוך איז געווען א באבובער חסיד, און אן עושר, און ער האט געוואוינט אין קראקא. ער האט געהאט א ברודער שלמה וועלכער האט געוואוינט אין ניימארק. זיין זיידע ר' נפתלי האט אויך געוואוינט אין ניימארק]. איז הערמאן אריינגעקומען צו מיין שטוב וואו איך האב געארבייט, און דער עולם איז זיך צולאפען. האט ער מיר געזאגט "דו הונט דו שפריי, וועז דו אאסט זיי ניכט האראאס האא איך דיך נידער", (דאס מיינט "וועז דו ווארפסט זיי נישט ארויס שיס איך דיך" ר"ל). איך האב גארנישט געקענט טון, און איך האב נאר געענפערט "יאוואל", (יא).

ווי נאר ער איז אוועקגעגאנגען זענען די חברים ווייטער צוריקגעקומען. האב איך זיי געזאגט "חברה, ער האט ענק געזעהן, און אויב ער וועט שיסען וועט ער מיך שיסען, און נישט נאר מיך נאר יעדן איינעם פון ענק". דער כלב איז ווייטער געקומען און די חברים זענען נאכאמאל אנטלאפן. דאס מאל האט ער נישט געריעדט, האב איך פארשטאנען אז עס טויג נישט, ווי מען זאגט "א הונט אז ער בילט בייסט ער נישט", אבער אז ער בילט נישט קען ער בייסען. ליידער איז אזוי געווען. ביינאכט נאכן אפעל האט ער געגומען צען מענטשן און זיי ר"ל אויסגעשאסען צוליב די עבירה. (די רשעים איז נישט געווען א חילוק וועמען זיי האבן געשטראפט, אז צען מענטשען האבן געטהון עפעס, האבן זיי רח"ל געהרג'ט צען מענטשען, און עס האט נישט געמוזט זיין די זעלבע צען). מיך האט מען נישט געשאסן ווייל מען האט מיך געדארפט האבן.

מיט דעם הערמאן האב איך געהאט נאך א מעשה. ווי דערמאנט פריער האב איך אויסגעארבייט שיך פון האלץ פאר די פאלאקן פון מיין גרופע, און פאר דעם האב איך פון זיי באקומען מעל פאר מצות וכדו'. איינמאל האב איך געדארפט מאכן אזעלכע שיך פאר א מייסטער אונטער

הערמאן מיטן נאמען "היינז". איך האב געלאזט זיינע שיך אויף לעצט, ווייל אויב מען כאפט מיך מאכן שיך וועל איך זאגן אז איך מאך עס פאר אים. דער הערמאן האט מיך טאקע געכאפט אינמיטן מאכן די שיך, און איך האב עס גלייך פארשטעקט אונטערן טישל. גיט ער מיך א פרעג "דו הונט וואס האסטו פארשטעקט?" האב איך אים געוויזן דער שיך. פרעגט ער "וואס איז דאס?" האב איך געזאגט "דאס איז פאר היינז". זיין פנים איז רויט געווארען פאר בושה און ער זאגט מיר "דאס דארפסטו נישט פארשטעקן". האב איך געזאגט "דאס האב איך נישט געוואוסט". אזוי האב איך מיך פון אים ארויסגעדרייט.

מיט א דירעקטאר העכער ווי הערמאן בין איך געווען זייער היימיש, און איך האב געקענט אריין גיין צו אים אין שטוב וועו איך האב געוואלט. איינמאל האט ער געלאזט באפעלן אז קיינער טאר נישט צו אים אריינקומען אן זיין רשות, און אפילו מיט רשות קען מען נאר אריינקומען מיט א פאליציאנט. איינמאל האט ער באשטעלט ביי מיר אז איך זאל אים מאכן שענקלער אין זיין קיך. בין איך אריינגעקומען צו אים אין שטוב אפצומעסטן די וועגט, און איך בין אריינגעקומען אן זיין רשות, ווייל איך האב נישט געוואוסט פון זיין באפעל. האט ער געהייסען די פאליציי זיי זאלן מיר געבן 25 שמוץ. למעשה האבן זיי מיר געגעבן נאר 15.

מיט דעם דירעקטאר האב איך אמאל געהאט נאך א מעשה. א אינגל האט זיך געהאט אפגעשניטן א פינגער מיטן זעג. ער האט פשוט נישט געוואוסט ווי אזוי מען נוצט עס. דער דירעקטאר האט דאס געזעהן האט ער אים געשאסן און נישט געשיקט אין שפיטאל. ער איז דערנאך געקומען צו מיר און געזאגט "דו הונט פאס מאל אויף, וועו די האאסט דיך וועק א פינגער האא איך דוך נידער". (דאס מיינט אז טאמער איך וועל זיך

אפשניידן א פינגער וועט ער מיך שיסן). אזוי איז ליידער געווען אז מען האט כסדר גע'הרג'ט און געשאסן אן רחמנות. ב"ה אז איך האב געארבייט ביי טישלעריי, איז מיר געווען סאך לייכטער.

איינמאל האט פאסירט אז זיי האבן געכאפט א בריוו וואס איינער האט געשריבן, און דער שרייבער האט זיך אונטערגעשריבן "לייב". אינעם גאנצען לאגער זענען געווען דריי מענטשען מיטן נאמען לייב, איך און נאך צוויי מענטשן. האט מען אונז געזומען אויף אן אפגעזונדערטן פלאץ אין לאגער, און מען האט אונז געפרעגט ווער עס האט עס געשריבן. זיי האבן אונז געווארנט אז אויב מען וועט נישט זאגן וועט מען אונז שיסן. למעשה האט יעדער געזאגט אז ער וויסט נישט און מען האט אונז געלאזט גיין וויטער.

פלאשוב

אנפאנג שנת תש"ג (1943) האבן די דייטשן ליקווידירט דער לאגער אין טשארני-דאנייעץ וויל זיי האבן מורא געהאט אז עס איז נישט גענוג שטארק אפגעהיטן און מען קען אנטלויפן. מען האט יעדען צוזאמגענומען אויפן אפעל פלאץ, און מען האט אפגעציילט דעם עולם צו זעהן אויב יעדער איז דא. האבן זיי געזעהן אז מאיר ביטערספעלד פעלט. (ער איז געווען משה'ס פעטער און דער זוהן פון ר' נפתלי). יענער טאג וועו די חברים האבן זיך גע‌וואַרעמט אין מיין שטוב איז אויף איהם ארויפגעפאלען א האלץ אויף זיין גאנצע קערפער ביים אפלאדענען דאס האלץ, און דעריבער האט מען אים גענומען אין שפיטאל, וועגן דעם איז ער נישט געווען ביים אפעל. מען האט אונז געפרעגט וואו ער איז, האט מען געזאגט אז ער איז אין שפיטאל. איז איינער פון די עס. עס.'ניקעס געגאנגען און האט אים דארט געשאסן, הי"ד.

מען האט אונז געגומען מיט טראקס קיין פלאשוב, א שטעטל נעבן קראקא וואו עס איז געווען א ארבייטס לאגער. א חלק פונעם לאגער האבן זיי געבויט אויפן בית החיים פון די שטאט. זיי האבן אלעס צעווארפען און דארט געבויט דער לאגער. דארט האב איך קודם ווייטער געארבייט אין טישלעריי און א געווסע זמן אויך מיט שטריקעריי, מיט וואס איך האב מיך אויסגעקענט, ווייל - ווי איך האב שוין דערמאנט - האבן מיר געהאט אינדערהיים מאשינען צו שטריקן זאקן, און אלע ברודער און שוועסטער האבן צוגעהאלפען דערצו. מיין מייסטער ביי די שטירקעריי האט געהייסען "שטובענהויז". נאך א שטיק צייט בין איך צוריקגעגאנגען צו טישלעריי, ווייל מען האט געזוכט מער טישלערס ווי שטריקערס. נאך א סיבה איז געווען, ווייל ביי טישלעריי האב איך מיך געקענט ארויסדרייען פון טון מלאכות אסורות אום שבת און איך האב נאר געטוהן אזעלכע זאכן וואס איז נישט פארבינדן מיט חילול שבת. דאקעגן ביים שטריקען איז אלעס געווען מלאכות אסורות.

דער מייסטער איבער מיר ביי טישלעריי האט געהייסען "קרומהאלץ". ער איז געווען א איד און ענדליך צו א קאפוי. דער סדר איז אזוי געווען אז מען האט געשטעלט אידן צו זיין מייסטערס, אבער זיי זענען געווען אנדערש ווי די דייטשע מייסטערס, ווייל זיי האבן געמוזט שלאגן אויב מען האט נישט געטוהן די ארבייט, און אויב זיי האבן נישט געשלאגן האט מען זיי געשלאגן. דער קרומהאלץ איז געווען א חיה רעה און איינמאל האט ער פאר כעס געווארפען א האק אויף מיין ריכטונג. נאך א נס אז איך האב זיך געדרוקט צו א זייט.

אלס טישלער האב איך נישט געארבייט אויף א געווסע זאך, נאר וואו מען האט געדארפט א טישלער האט מען מיך געשיקט. א געווסע

צייט האב איך געארבייט אין "נייע-געלענדע. דאס איז א דייטשע ווארט וואס מיינט א "נייע אפטיילונג". זיי האבן צוגעבויט א פרישע חלק צום לאגער מיט באראקען אזוי ווי די גאנצע לאגער. מען האט מיך געשיקט אז איך זאל פארענדיגן די באראקען מיט טירן פענסטער וכדו'. אין לאגער איז געווען איינער אהרן פרענקל, א שוועסטער קינד (קאזין) מיט הערש מיילעך [אלימלך] קארנרייך. האט ער מיך געבעטען אז איך זאל אים נעמען אלס באהעלפער, ווייל דאן וואלט ער נישט געדארפט ארבעטען אזוי שווער. האב איך געזאגט צו מיין מייסטער "קרומהאלץ" אז איך וויל אים נעמען אלס באהעלפער, און ער האט מסכים געווען דערצו. מער ווי איינעם האב איך אבער נישט געוואלט נעמען, ווייל אז איך וועל האבן נאך העלפערס וועט מען מיר צוגעבען ארבייט, און די העלפער'ס וועלן נישט צופיל ארבייטען און אלעס וועט ארויפפאלן אויף מיר עס צו טוהן.

דער אהרן האט צוגעהאלפן דורך אכטונג געבן צו זעהן אויב א דייטש קומט, אויב ער האט געזעהן א דייטש קומען האב איך געהאקט מיט מיין האממער אז ער זאל זעהן אז איך ארבעט, עס איז באמת נישט געווען דארט קיין גרויסע ארבייט צו טון, אבער ווען מען זאל זעהן ווי איך טו גארנישט וואלט געווען ביטער. יעדע נאכט האב איך אפגעלייגט?? וואס איך האב געטוהן נעכטן, אז איך זאל האבן ארבייט אויף צו מארגען'ס.

דער הויפט פירער פונעם לאגער איז געווען א דייטש א גרויסער רוצח מיטן נאמען "געט". ער אליינס האט אויסגעשאסן טויזענטער מענטשן. ער איז בכלל געווען זייער א בייזער און ווען ער פלעגט רייטען אויף זיין פערד האט ער אלעמאל געמוזט איינעם שיסן, אויסער אויב זיין ווייב איז געזעסן נעבן אים אויפן פערד, פלעגט זי אים צוריקהאלטן פון שיסן. זי איז געווען א אידישע נאר אפיציעל האט ער נישט געוואוסט דערפון.

איך האב פאר אים אויך געטוהן געוויסע ארבעט ווי פארעכטן די טירן און פענסטער ביי אים אין שטוב. זיין סדר איז געווען, אז ווען ער איז אריינגעקומען זעהן די ארבייט וואס מען האט פאר אים געמאכט, האט מען געמוזט שטיין גלייך ווי א זעלנער, און אויב האט מען נישט געמאכט א גוטע ארבעט האט ער געקענט שיסען און זאגן אז ס'איז נישט גוט געמאכט געווארן. איינמאל האט מען געשיקט יחזקאל שטייער אויסצומעסטן ברעטער צו מאכען 'שעלווס' ביי געט'ן אין שטוב. ער האט נעבעך געציטערט ווייל ער האט נישט געווואוסט צו ער וועט פון דארט ארויסגיין לעבעדיג. איינמאל איז אים נישט געפאלן די ארבייט פון זיין שטיוועל-פיצער, האט ער אים געשאסן. שפעטער האבן די רוסן אים געכאפט (געט) און אים דארט אויפגעהאנגן.

ר' נחום זאלץ ע"ה איז אויך געווען אין פלאשוב, און ער האט דארט געפירט א בערשטל פאבריק וואו עס האבן געארבעט בערך הונדערט מענטשן, זיי האבן געזאגט מער תהלים ווי געמאכט בערשטליך... ער האט אויך געהאט דער טיטעל "מייסטער" און ער האט געהאט א גוט וואוינט ביי די אנפירערס פון לאגער, אזוי אז מען האט אים פיין באהאנדעלט. איינמאל אום שבת איז ער געפארן אין שטאט איינקויפען סחורה פאר די פאבריק, זענען אפאר עס. עס. אריינגעקומען אין פאבריק און געכאפט דער עולם זאגן תהלים. די ערשטע מענטשן וואס זיי האבן באמערקט אז זיי זאגן תהלים זענען געווען ר' ישעי' אשר זעליג מיללער, שלמה מיללער'ס פאטער און נאך צוויי מענטשן. האט מען זיי ארויסגענומען און געשאסן. מען האט דעמאלט געשמועסט אין לאגער אז ווען ר' נחום וואלט געווען בשעת מעשה אין פאבריק וואלט ער זיי שוין גערעטעוועט פון טויט.

אוישוויץ

אנהויב שנת תש"ד (1944) האט מען צוזאמגענומען 250 ארבייטער אויפן אפעל פלאץ. טייל פון זיי זענען געווען טישלערס און די איבעריגע זענען געווען אנדערע סארט פאכלייט. איך בין אויך געווען צווישן זיי. ר' יהושע וואלף זאפרין ז"ל איז אויך געווען פון די גרופע און דעמאלט האב איך זיך מיט אים באקענט. מען האט אונז געפירט מיט וואגענען קיין אושוויץ ווייל מען האט דארט געדארפט האבן ארבייטער פאר טישלעריי און אויך אנדערע ארבעט. אין אוישוויץ בין איך אויך געווען צוזאמען מיט מיין שוואגער ר' יעקב זעליגפעלד וועלכער איז שוין דארט געווען פון פריער. זיין נומער איז געווען 89000.

אין יענע צייטן שנת תש"ד האט אפיציעל געהייסן אז מען נעמט מענטשען קיין אוישוויץ אלס געפאנגענע צום ארבעט, נישט אז מען פירט צום טויט ר"ל, און עס איז טאקע געווהן אין אושוויץ ארבעטס לאגערן אזוי ווי בערקינוי, און איינס וואו מען האט יא פארברענט ר"ל וואו געברענגט ווייטער.

אושוויץ איז די שטאט אושפיצין, א וועג פון בערך 150 קילאמעטער פון פלאשוב. די גאנצע אומגעגענט האט מען גערופען אוישוויץ. די אומגעגענט איז אויך באשטאנען פון נאך לאגערן ווי: בורקענוי, בונא און נאך. מען האט אונז ערשט געגומען צו "צענטראל-אוישוויץ". ווען מען איז ארויס פון די וואגענען זענען דארט געווען קאפוים, פולישע אידן נידריגע ברואים וועלכע האבן געדארפט יאגן דער עולם ארויסצוגיין פון די וואגענען. האבן זיי צו אונז געזאגט "יאדן (דאס מיינט 'אונזער חבר') דא וועט ענק גארנישט פעלן, עס וועט ענק גוט זיין". וועו די אונגארישע אידן זענען געקומען קיין אושוויץ זענען זיי געקומען גלייך פון אונגארן. האבן

די קאפויס זיי געזאגט "עטס מאדזשארין האטס געפרעסן שטאפ-געגז ביז איצט, איצט וועט עטס ברענען אין קוימען". די אונגארישע האבן זינט דעמאלט פיינט געהאט די פוילישע ווייל זיי האבן געמיינט אז מען זאגט עס זיי ווייל זיי זענען אונגארישע. דערווייל האבן די קאפויס דאס געזאגט ווייל די אונגארישע זענען געקומען גלייך פון זייערע היימען, און די פולישע זענען אלע שוין פון פריער געווען אין אנדערע לאגערן. ליידער זענען אסאך פון די פוילישע נאכן זיין אזויפיל אין לאגער, געווארן פאגרעבט און האבן געזעדט געמיין וכדו', ווייל מ'האט נעבעך גארנישט געהאט פונעם לעבן, איין טאג האט געברענגט דאס צווייטע אן גארנישט.

אין צענטראל-אושוויץ האט מען מיר אויפגעקריצט אויף די האנט דעם נומער 174167 וואס די אלע נומערן אויפאמאל איז בגימטריא שם הוי"ה. פון דארט האט מען גשיקט אדער צו די ארבעט אדער צום פאברענען ר"ל. נישט ווייט פון דארט זענען געווען די קראמעטאריעמס. איך האב ווייטער געארבייט ביי טישלעריי אין א קאמפאני וואס האט געהייסן D.A.W. עס איז געווען בערך צוויי קליינע בלאק פון די קראמעטאריעמס, און בערך צוויי קילאמעטער פון צענטראל. זייענדיג אזוי נאנט צום קראמעטאריעם האב איך געזעהן וואגענען מיט קינדערליך וואס האבען געהאנגען פון די וואגענען אינדרויסן, און מ'האט געווארט זיי צו פארברענען ר"ל.

געשלאפן איז מען אין צענטראל, אין די בארקען וואס זענען געווען הייזער פון ציגל. די הייזער זענען שוין געשטאנען יארן לאנג און דאס האט מען אונז געגעבן. יעדן טאג איז מען געגאנגען צופיס צו דער ארבייט. אויפן וועג פלעגט מען טרעפן די "זאנדער קאמאנדא" (Zonder), די אידן וועלכע האבן פאברענט די טויטע מענטשן און מיר האבן אסאך מאל געזעדט מיט זיי. אויך פלעגן פיל מאל דורכפארן טראקס מיט פעקלעך פון די זאכן וואס

די אומגעקומענע האבן מיטגעברענגט מיט זיך. אסאך מאל האבן זיי אונז געווארפן א פעקל, און מיר האבן געגומען די זאכן.

מיין אויבערהאר איז געווען א דייטש מיטן נאמען "פילארעק". פאר די קריג איז ער געזעסן אין תפיסה ווייל ער האט גע'הרג'עט זיין ווייב, און ביי די קריג האט מען אים געמאכט פאר א קאפוי. ער איז געווען א געפערליכער רוצח. אין די ערשטע יארן פון אוישוויץ איידער איך בין דארט אנגעקומען, האט ער יעדן טאג גע'הרג'עט לכה"פ פינף מענטשן. ווען איך בין דארט געקומען אין 1944 האט מען שוין נישט סתם אזוי גע'הרג'עט מענטשן וואס האבן געארבעט, ווייל ס'האט געהייסן אז די דייטשען האבן געוואלט אויסטוישען העפטלינגען - ווי מען האט אונז גערופען - פאר דייטשע געפאנגענע. האבן זיי ארויסגעגעבן א באפעל אז מען טאר נישט הרג'נען ווייל מיר זענען אפיציעל מלחמה-געפאנגענע. דער פילארעק האט שוין נישט געקענט הרג'נען, האט ער זיך באגנוגט מיט קאפען און שלאגען. מען האט אים צום סוף געשיקט אויפן פראנט און ער איז גע'הרג'עט געווארן, כן יאבדו כל אויבך ה'.

איך האב אויך אביסל געארבעט ביים לאדענען וועגלעך מיט ערד. ר' יהושע וואלף איז געווען דארט צוזאמען מיט מיר. האט ער מיר געזאגט אז מיר זאלן פרייטאג אויפגראבן ערד, כדי עס זאל זיין "עפר תיחוח" אז אום שבת זאל מען נישט דארפן טון קיין מלאכה דאורייתא. בכלל האט זיין קאפ געארבעט ביי יעדע זאך אז עס זאל ווי מער זיין אויסגעהאלטן עפ"י הלכה.

מיט ר' יהושע וואלף האב איך געהאט אן אינטרעסאנטע מעשה. איך האב זיך איינמאל פארשאפט אביסעל גרויפען. האב איך געזאגט פאר ר' יהושע וואלף אז אין די צייט וואס מען איז פריי פון ארבעט צו קענען עסן, זאל ער קומען צו מיר, און מיר וועלן צוזאמען עסן די גרויפען. איך האב

געווארט אויף אים אבער ער איז נישט אנגעקומען. וועו איך האב געזעהן אז ער וועט שוין נישט קומען האב איך עס אליינס געגעסן. שפעטער האב איך אים געטראפן און איך האב אים געפרעגט פארוואס ער איז נישט געקומען עסן, האט ער מיר געענפערט ווייל עס איז דא א הלכה אז מען טאר נישט נהנה זיין פון א 'סעודה שאינה מספקת לבעלה' און וועגן דעם בין איך נישט געקומען!.

אויף סוכות האב איך געהאט געמאכט א סוכה. איך האב ענומען ברעטלעך און עס צוגעלייגט נעבן א וואנט, פון אויבן האב איך געלייגט העלצלעך, און דאס איז געווען אונזער סוכה. ביינאכט האב איך געהאט א כזית און איך האב דארט געמאכט א "לישב בסוכה". אינדערפרי איז עס שוין נישט געשטאנען ווייל מען האט עס צעווארפען. עס קען זיין אז זיי האבן עפעס חושד געווען.

גראסראזין

יאנואר 18 תש"ה (1945) האט מען ליקווידירט דעם לאגער אין אוישוויץ. זיי האבן דאס געטוהן ווייל דאס רוסישע מיליטער איז שוין געווען נישט וויט פון אוישוויץ, האבן זיי נישט געוואלט אז מען זאל אונז קענען באפרייען. מען האט צוזאמגענומען אלע ארבייטער פון מיין אפטיילונג (צענטראל-אוישוויץ) אויפן אפעל-פלאץ, כדי אונז צו פירן ערגעץ ווייטער. בסך הכל זענען דארט געווען בערך הונדערט-טויזענט מענטשן. עס זענען געווען מענטשן וואס האבן באוויזן זיך אויסצובאהאלטן. ווי דערמאנט פריער זענען די בארעקען געווען געמאכט פון ציגל, ווייל זיי זענען געווען הייזער וואס זענען שוין דארט געשטאנען פון אסאך יארן פריער. אין די בארעקען זענען געווען מענטשן וואס האבן דארט געארבעט אפיציעל. האבן זיי געמאכט אין קעלער דאפעלטע וועגט פון ציגל, און וועו מען

האט ליקווידירט אוישוויץ זענען זיי אריינגעגאנגען צווישען די וועגט זיך אויסצובאהאלטן ביז ווען די רוסן וועלן זיי באפרייען. די דייטשען האבן געקלערט אז מענטשן באהאלטן זיך וואו נאר מעגליך, זענען זיי געגאנגען זוכן מיט שמעק-הינט אבער מען האט זיי נישט געכאפט.

יעקב זעליגפעלד איז אויך געווען אויפן אפעל-פלאץ, אבער ער האט פארגעסן זיין תפילין אין בראק און ער איז געגאנגען עס נעמען, און ביני לביני האט מען אונז שוין אוועקגעפירט. ער איז ערשט שפעטער געפארן מיט אן אנדערן טראנספארט.

דער הויפט פון די עס. עס. אין אוישוויץ האט געהייסען "קאדאק" א גרויסער רשע. ביים ליקווידירן איז ער מיטגעפארן זהען אז מען האט טאקע יעדן אוועקגענומען פון אוישוויץ. דאס ליקווידירן האט געדויערט צווי טאג, ווייל מען האט אויך ליקווידירט די גאנצע געגענט ארום ווי בורקעני, בונא, און נאך, און עס איז געווען אסאך מענטשן. אינעם שפיטאל אין אוישוויץ זענען געווען בערך 250 מענטשין וואס מען האט אויף זיי געמאכט פארשידענע מעדעצינישע עקספרימענטן. וועו "קאדאק" איז פארטיג געווארן מיטן ליקווידירן, האט ער באשלאסן זיי אויסצושיסן ר"ל. איז ער צוריקגעפארן קיין אושוויץ און האט געשטעלט די אלע קראנקע אויפן אפעל-פלאץ זיי דארט אויסצושיסן. ביני לביני זענען געקומען צו פארן די רוסישע פאטראלס אויף מאטאר ביציקלער. זיי זענען געגאנגען פאראויס פון די רוסישע ארמיי צו זהען וויפיל מיליטער מען דארף צו באפרייען יעדע שטאט. אז קאדאק האט זיי דערזהען, האט ער תיכף געהויבן די הענט. די קראנקע האבן געזאגט פאר די רוסישע פאטראלס אז קאדאק האט זיי געוואלט אויסשיסן, האבן זיי אים אויפגעהאנגען אויפן טויער פונעם אפעל-פלאץ.

אונז האט מען אוועקגעפירט באצייטענס, ווייל עטליכע טעג שפעטער איז שוין דאס רוסישע מיליטער אריין אין אוישוויץ. עס איז שוין נעבעך נישט געווען וועמן צו באפרייען, חוץ די אידן וועלכע האבן זיך אויסבאהאלטן, ווי פריער דערמאנט.

מען האט אונז געזומען קיין "גראסראזין" א שטאט אין דייטשלאנד. עטליכע טעג זענען מיר יעדן טאג בייטאג געגאנגען צופיס דעם גאנצען וועג אונטער א שווערע וואך. די וועגן זענען געווען באדעקט מיט שנייען, און ווער עס האט נישט געקענט גיין מער איז אריינגעפאלען אין די שניי. אין אזא פאל האבן די דייטשן ימ"ש יענעם גלייך געשאסן. ביינאכט איז מען נישט געגאנגען, און מענטשן האבן פרובירט אויסצונוצן די צייט, זיך ארויסצורוקן פון די גרופע און זיך צו באהאלטן אין שטאלן וכדו' וואס איז געווען אויפן וועג. פאר טייל איז דאס ב"ה געלונגען און זיי זענען געבליבן לעבן.

אין גראסראזין איז מען געזעצן אין די באראקן מיט די פיס צוזאמגעלייגט. זיי האבן דאס געטוהן כדי מען זאל ר"ל וואס פריער אויסשטארבן. פון די בערך "א-פערטל-מיליאן" מענטשן וואס זענען געווען אין צענטראל-אוישוויץ און פון דער אומגעגענט, זענען ליידער נאר פארבליבען בערך הונדערט-טויזענט מענטשן.

דאכוי

נאך עטליכע טעג דארט אפזיצן האט מען אריינגעלייגט רוב מענטשן אין פארמאכטע בהמות-וואגענען, 120 מענטשין צו א וואגען, וואס געווענליך איז אין אזא וואגען געווען פלאץ פאר בערך פערציג מענטשן. מען האט יעדן מיטגעגעבן א שטיקל ברויט וואס האט געדארפט זיין גענוג

פאר די קומענדיגע פיר-און-א-האלב טאג וואס דער וועג האט געדויערט. די וואס מען האט ארויפגעשיקט אויף די וואגאנען זענען געפירט געווארן קיין דאכוי, דייטשלאנד. די אנדערע זענען פארבליבן אין גראסראזין.

דער לאגער אין דאכוי איז שוין געשטאנען פון 1937 בערך, וואס מען האט דארט פארשיקט די דייטשע אידן. דארט איז אויך געווען א קראמעטאריעם.

אויף מיין וואגאן האט זיך אויך געפונען ר' יהושע וואלף זאפרין ז"ל. פון גרויס שוואכקייט איז ער שוין געלעגן אויף דער ערד פונעם וואגאן, און איינער איז שוין געזעצן אויף אים. אינעם וואגאן איז געווען טונקל, האב איך געזומען ר' יהושע וואלף, כ'האב אים אויפגעזעצט, און איך האב אראפגעריסען א שטיק אייז פונעם דאך אויפן וואגאן, (ס'איז געווען אינמיטן ווינטער), איך האב עס אריינגעריבן אויף זיין מח און ב"ה ער האט זיך אויפגעכאפט. ער האט מיר דעמאלט געזאגט "וואס האסטו פון מיר געווואלט, איך בין שוין גוט געשלאפן!" ב"ה ער האט נאך נאכדעם געלעבט 51 יאר, און האט אויפגעשטעלט דורות ישרים ומבורכים.

ווען מיר זענען אנגעקומען קיין דאכוי איז אין יעדע וואגאן געווען לכה"פ צווישען 40 און 60 טויטע. אין דאכוי זענען מיר געווען בערך 3 וואכן. מ'האט -פארשטייט זיך - געגעבן וויניג צו עסן און די דייטשן האבן אלעס געטוהן אז וואס מער מענטשן זאלן שטארבן.

מוטערגאסס-שטוטגארט

אין פעברוואר תש"ה (1945) האט מען אונז געזומען קיין "מוטערגאסס" א שטעטל נעבן דאכוי וואו עס איז אויך געווען א לאגער. דארט האב איך געארבעט אביסעל טישלעריי, אבער בעיקר האט מען

דארט געארבעט מיט שלעפן שטיינער. דאס האבן די דייטשן געטוהן ווייל זיי האבן געוואלט אז וואס מער מענטשן זאלן ר"ל פשוט אויסשטארבן, און וואס פריער, ווייל עס איז שוין געווען גאנץ ביים ענדע פונעם קריג, און מיט זייער רשעות האבן זיי געוואלט אריינכאפן צו הרג'נען וואס מער אידן איידער זיי כאפן זייער מפלה.

דאס שלעפן די שטיינער איז צוגעגאנגען, אז יעדע פיר מענטשן האבן געשלעפט שווערע גרויסע שטיינער וואס זענען געווען גרויס פינף-פיס אויף פינף-פיס בלי גוזמא. פון דעם אליינס האט מען געקענט שטארבן. איך האב געשלעפט שטיינער מיט נאך דריי מענטשען, צוויי זענען געווען נידריגע ברואים, און דער אנדערער איז געווען דער סאלקער רב פון אונגארן (הגה"צ רבי יואל צבי ראטה זצ"ל בעל מעט צרי). ער איז געווען א הויך געשטעל, האט ער זיך אביסעל איינגעבויגן כדי ער זאל נישט דארפין טראגן דעם גאנצן לאסט. די אנדערע צוויי האבן געקענט באשטיין אז ער זאל ארבייטען שווערער ווי זיי, האבן זיי אים געזאגט, "די מאדזשאר אויב דו וועסט זיך נישט אויסגלייכן, וועט מען דיך באלד שיקן אין קוימען". דאס איז געווען א געמיינע שפראך אזוי צו רעדן, אבער אסאך זענען נעבער אזוי געווארן. איך האב זיי געענפערט אויף זייער שפראך, זענען זיי שטיל געבליבען.

אפריל תש"ה (1945) איז דער אמעריקאנער ארמיי אנגעקומען בשכינות פון אונז. האט מען אונז ווייטער ארויפגעשיקט אויף די וואגאנען אונז צו פירן קיין "שטוטגארט" א שטעטל אין דייטשלאנד. נעבין שטוטגארט זענען געווען צוויי גרויסע בערג וואס אינדערמיט איז געווען א גרויסער שטח לאנד וואס איז געווען ליידיג. אויף דעם שטח האט מען געשאסן אידן, און מען האט זיי אוועקגעשוועגקט מיטן וואסער וואס זיי האבן דארט געמאכט

פליסן פון א דערנעבענדיגער טייך. מיט אונז האט מען געוואלט טון דאס זעלבע. דערווייל האט דער אמעריקאנער ארמיי אנגעיאגט אנצוקומען נאנט צו די שטאט וואו מיר זענען געווען. זיי האבן באמבאדירט די באן שינעס אז די וואגאנען זאלן נישט קענען וויטער פארן. די באמבעס זענען אויך געפאלען אויף אידן אבער עס איז זיי נישט אנגעגאנגען.

דורכאויס די גאנצע צייט זענען שוין רוב דייטשע זעלנער אנטלאפן אלס מורא פון די אמעריקאנער ארמיי, אזוי איז שוין נישט געווען קיין שמירה און איך האב זיך אונטערגעלייגט אונטערן וואגאן זיך צו היטן פון די פליענדע באמבעס. איך האב נאך היינט צייכענס פון דריי שראפנעלס אויף מיין קאפ וואס איך האב דאן באקומען. וועו מען האט שוין מער נישט באמבאדירט, בין איך צוריק אריין אין וואגאן און זיך געלייגט אין א וויגקל. וויטער געדענק איך נישט ווייל איך בין געווארן באוואוסטלאז.

טוצונג - באפרייט!!

וועו איך האב זיך אויפגעוועקט האב איך זיך געפונען אין א בעט אין אן אמבולאנס-וואגאן פון דער רויטער-קרייץ. זיי האבן אויפגעשטעלט בעטלעך און באהאנדעלט די העפטלינגען - ווי מען אונז אנגערופן - וועלכע זענען געבליבן ביים לעבן. דאס איז שוין געווען אין "טוצונג" א שטעטל נעבן מינכן. עס מוז זיין זיין אז וועו איך בין געווארן באוואוסטלאז, האבן זיי מיך געפירט אין זייערע וואגאנען קיין טוצונג.

אין טוצונג בין איך אפיציעל באפרייט געווארן. ליגענדיג אין בעט קומט צו מיר צו א דייטשע נוירס און פרעגט מיך "וואס וואלין זו" (וואס ווילט איר). האב איך געזאגט אז איך בין זייער הונגעריג און נאכגעלאזט. איך בין בסך הכל געווען אנגעטוהן מיט א פיזשאמע (Pajama) הויז מיט א

פאסיק. האט ער מיר געזאגט "האבן זו גליק דאס זו לעבן געבליבן" (איר האט מזל אז איר זענט געבליבן לעבן), און ער האט מיר געברענגט צו עסן. נאך די מעשה האב איך פארשטאנען אז עס איז שוין נאך די מלחמה און מען איז שוין באפרייט געווארן.

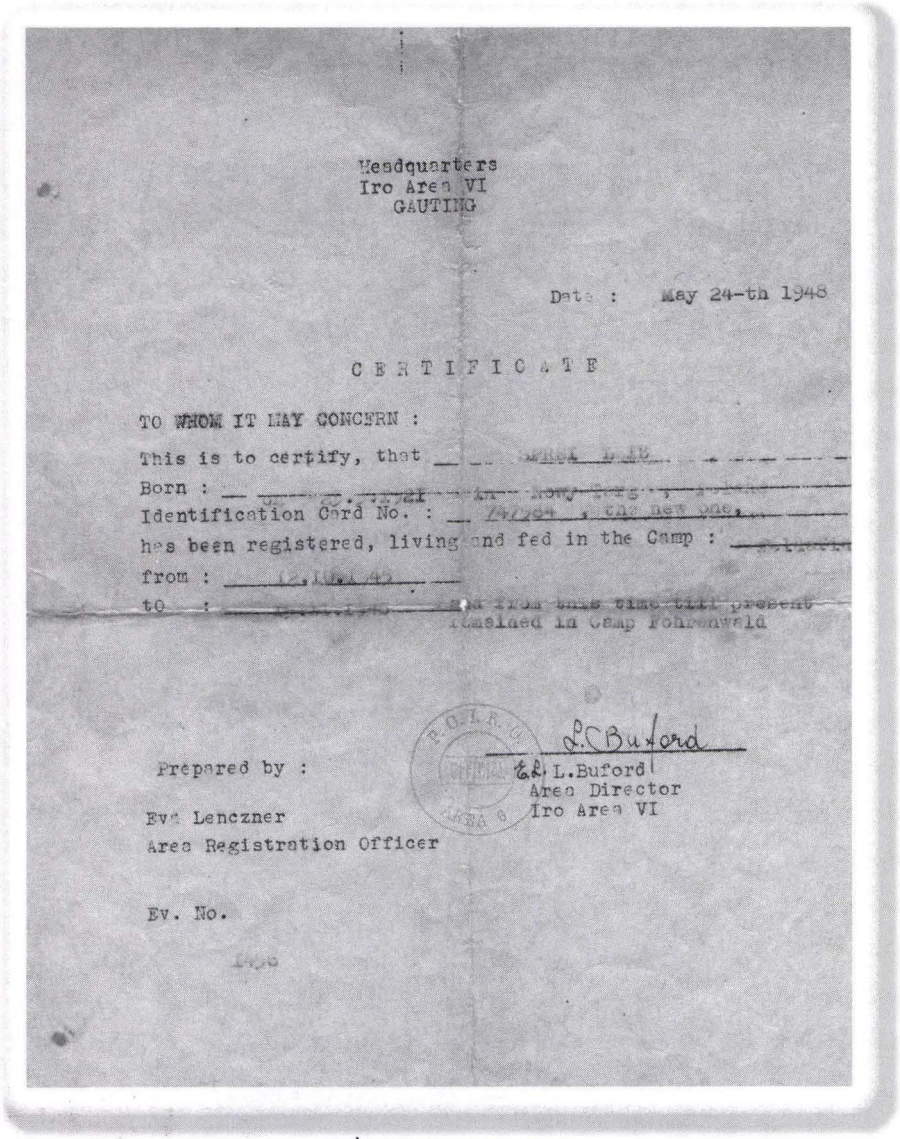
<u>פינפטער קאפיטל</u>

תקופת השחרור

פון טוצונג האט מען אונז געגומען קיין פעלדעפינג, אין דייטשלאנד. דארט בין איך קראנק געוואָרן ווייל איך האב צופיל געגעסן, האט מען מיך געגומען צו א שפיטאל וואס די אמעריקאנער האבן איבערגענומען פון די דייטשן. אין שפיטאל?? איז אויך געווען דער קלויזענבורגער רב. דארט איז אויך געווען הגאון ר' דוד קליין זצ"ל און דעמאלט האב איך זיך מיט אים

דער ויידע אלס בחור

Headquarters
Iro Area VI
GAUTING

Date : May 24-th 1948

C E R T I F I C A T E

TO WHOM IT MAY CONCERN :

This is to certify, that [illegible]

Born : [illegible]

Identification Card No. : [illegible]

has been registered, living and fed in the Camp : [illegible]

from : [illegible]

to : [illegible] and from this time till present remained in Camp Föhrenwald

Prepared by :

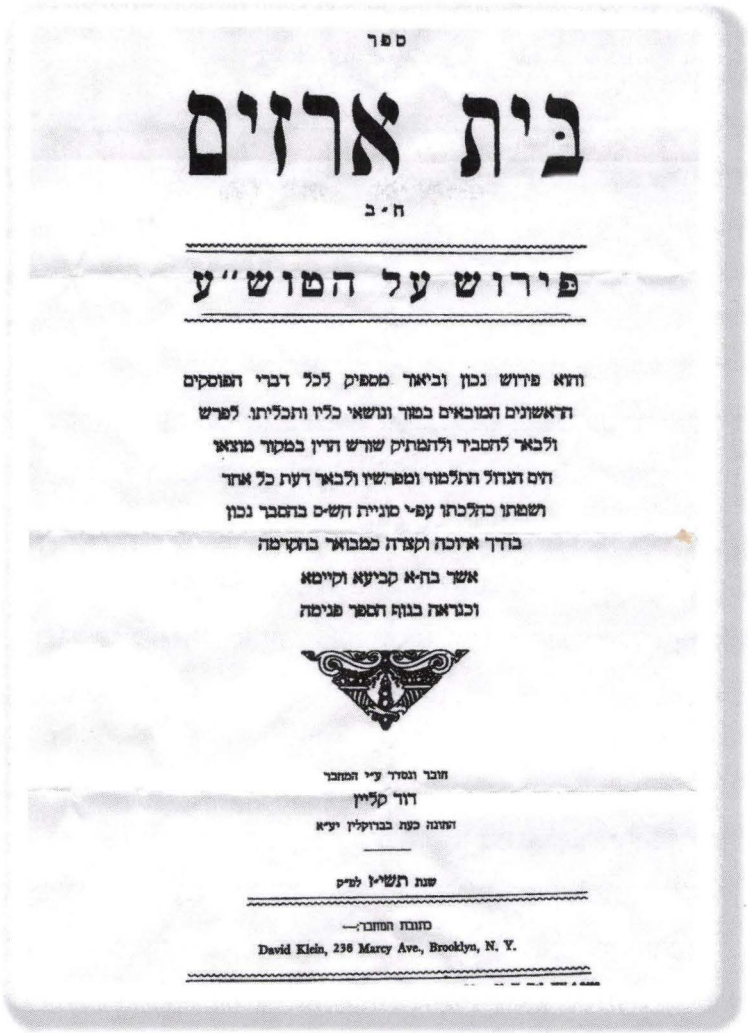
Eva Lenczner
Area Registration Officer

L.C Buford
L.Buford
Area Director
Iro Area VI

Ev. No.

[illegible]

סערטיפיקעט פון זיידן אין די לאגער

ספר

בית ארזים

ח · ב

פירוש על הטוש"ע

והוא פירוש נכון וביאור מספיק לכל דברי הפוסקים
הראשונים המובאים בסוד ונשאי כליו והכליתו: לפרש
ולבאר להסביר ולהמתיק שורש הדין במקור מוצאו
הים הגדול התלמוד ומפרשיו ולבאר דעת כל אחד
ושמתו כהלכתו עפ"י סוגיית הש"ס בהסבר נכון
בדרך ארוכה וקצרה כמבואר בהקדמה
אשר בה"א קביעא וקיימא
וכגראה בגוף הספר פנימה

תובר ונסדר ע"י המחבר
דוד קליין
התורה כעת בברוקלין יע"א

שנת תשי"ו לפ"ק

כתובת המחבר:—
David Klein, 236 Marcy Ave., Brooklyn, N. Y.

דאס ספר בית ארזים פון הרה"ג ר' דוד קליין זצ"ל

באקענט. נאך א שטיק צייט בין איך געזונט געווארן.

גענעראל אייזענהאוער איז געקומען באזוכען די די.פי. לאגערן, און ער איז אויך געקומען קיין פעלדאפינג. ער איז געקומען אין באגלייטונג פון מיליטערישע פאליציי פון די ארמיי אויפגעטריסטעט מיט מאשין-געווער. דער עולם איז אים קעגנגעגאנגען מיט א ספר תורה און מיט ברויט ווי מען טוט פאר מלכים. ער האט געקושט די ספר תורה און האט באגריסט דעם עולם. פון דארט איז ער וויטער געפארן באזוכן די אנדערע לאגערן.

אין פעלדעפינג איז געווען איין ביהמ"ד וואו אלע אידן האבן געדאוונט, און דער קלויזענבערגער רב פלעגט דארט כסדר זאגן דרשות. אין פערענוואלד האט דער קלויזענבערגער רב געהאט א ישיבה. אבער איך בין נישט געגאנגען לערנען דארט. איך האב געלערנט בחברותא מיט הגאון ר' דוד קליין זצ"ל אין פעלדאפינג[ט]. ער איז געווען א תלמיד פונעם מנחת אלעזר זצ"ל און ער איז געווען א גאון ממש. ער האט מחבר געווען דעם ספר בית ארזים אויף שו"ע.

פערענוואלד

נאך א האלב יאר בערך בין איך א חתן געווארן. ר' יהושע וואלף איז געווען מיין שדכן. שבת-אויפרוף איז געווען אין פעלדאפינג און ר' הערשל טויבערס שוועסטער האט צוגעגרייט וואס מען האט געדארפט פאר די סעודות. די חתונה איז געווען חודש תמוז June 1946 אין פערענוואלד. דער מסדר קידושין איז געווען אן אונגארישער רב ר' עמרם גרינוואלד. ער איז אפיציעל געווען דער רב פון פערענוואלד.

[ט] דער זיידע האט אין אמעריקא זיך וויטער אנגעהאלטן אין דעם גרויסן גאון וצדיק, ער פלעגט אויך אריינפארן ליל שישי'ס אדער פרייטאג'ס צו לערנען מיט איהם אוהח"ק.

אין פערנוואלד: עס ווערט געזעהן דער זיידע אויבן ערשטע לינקס

לינקס צו רעכטס: ר' משה וואקסמאן נ"י, דער זיידע ע"ה, ר' קלמן לעזער נ"י,
ר' וואלף וואקסמאן נ"י, ר' אהרן מיללער ע"ה

א בריוו וואס אין דעם ווערט דערמאנט דער זיידע און זיינע פעולות לטובת אידישע ברודער

א בריוו וואס אין דעם ווערט דערמאנט דער זיידע און זיינע פעולות לטובת אידישע ברודער

איך האב געוואוינט אין א בנין אויף די צווייטע שטאק. אויף די ערשטע שטאק האט געוואוינט אליעזר וואלדמאן דער פאטער פון יאסל וואלדמאן.

נאך די חתונה בין איך געגאנגען צום קלויזענבערגער רב נאך א שייטעל. ער האט געטיילט שייטלעך פאר אלע בחורים פון זיין ישיבה. האט ער מיר געזאגט אז איך האב נישט געלערנט אין זיין ישיבה קען ער מיר נישט געבן, ווייל ער גיט נאר פאר די וואס האבן געלערנט אין זיין ישיבה. איך האב געקלערט ביי מיר מוחל טובות, און היות איך האב שיין פארדינט יענע צייטען דורכן האנדלען, האב איך באשטעלט א שייטעל ביי איינעם "קנאפ" א יעקער וועלכער האט געוואוינט אין מינכן און געמאכט שייטלען. געווענליך האט ביי אים געדויערט צו באקומען א שייטעל בערך א האלב יאר. איך האב אים אבער שיין באצאלט, האט ער עס מיר געמאכט אין צוויי חדשים, און עס איז געווען ממש פון די שענסטע וואס איז געווען צו באקומען יענע צייטן.

אין פערענוואלד האבן געוואוינט בערך 5,000 אידישע משפחות, אבער רוב זענען נישט געווען פרום. נאכן קריג האבן זיי ליידער נישט געוואלט הערן פון אידישקייט. בסך הכל האבן בערך 200 מענטשן געדאוועט אין א שול. אין די גרויסע שוהל זענען געווען אסאך אונגארישע אידן, ווי סאטמארער חסידים. באבובער חסידים זענען אין פערענוואלד געווען בערך צוויי מנינים, און מען האט געהאט אן אייגענע שטיבל אין א בנין אויף א צווייטע שטאק. מיר פלעגן זיך ווערטלען מיט די אונגארישע, און געמאכט מיט זיי שפיצלעך. נעבן דעם ביהמ"ד איז געווען א שטוב מיט א פארמאכטע טויער. אין דער שטוב איז געלעגן א גרויסער פאס ביר. האב איך אויפגעמאכט דעם טויער און אריפגעטראגן דעם פאס ביר צום

אין פערנוואלד: עס ווערט געזעהן ר' יהושע וואלף זאפערן ז"ל רעדן פאר'ן עולם

באבובער שטיבל. זיי האבן נישט געוואוסט וואו עס איז אהינגעקומען...

אין פערענוואלד האב איך אסאך געהאנדעלט, און איך בין געווען זייער פארמעגליך. איך בין געווען א שותף מיט (מיין שוואגער) ר' משה וואקסמאן, און מיר האבן פארקויפט קאווע. מיר האבן דאס געמאכט אויף דעם אופן: איך האב געשיקט געלט קיין שווייץ צום הויפטקוואטיר פון די קאווע ביזנעס, און זיי האבן געזאגט פאר די איינגעשטעלטע אין זייער ברענטש אין שטוטגארט אז מען זאל מיר געבן קאווע. איך האב דאס נישט געוואלט אליינס פארקויפען ווייטער פאר די סוחרים, ווייל איך האב נאר געוואלט האנדלן מיט איינעם וועמען איך קען געטרויען געלט. האב איך דעריבער געגוצט ר' משה קלאגסבאלד אלס פארבינדונגס מאן, און ער האט

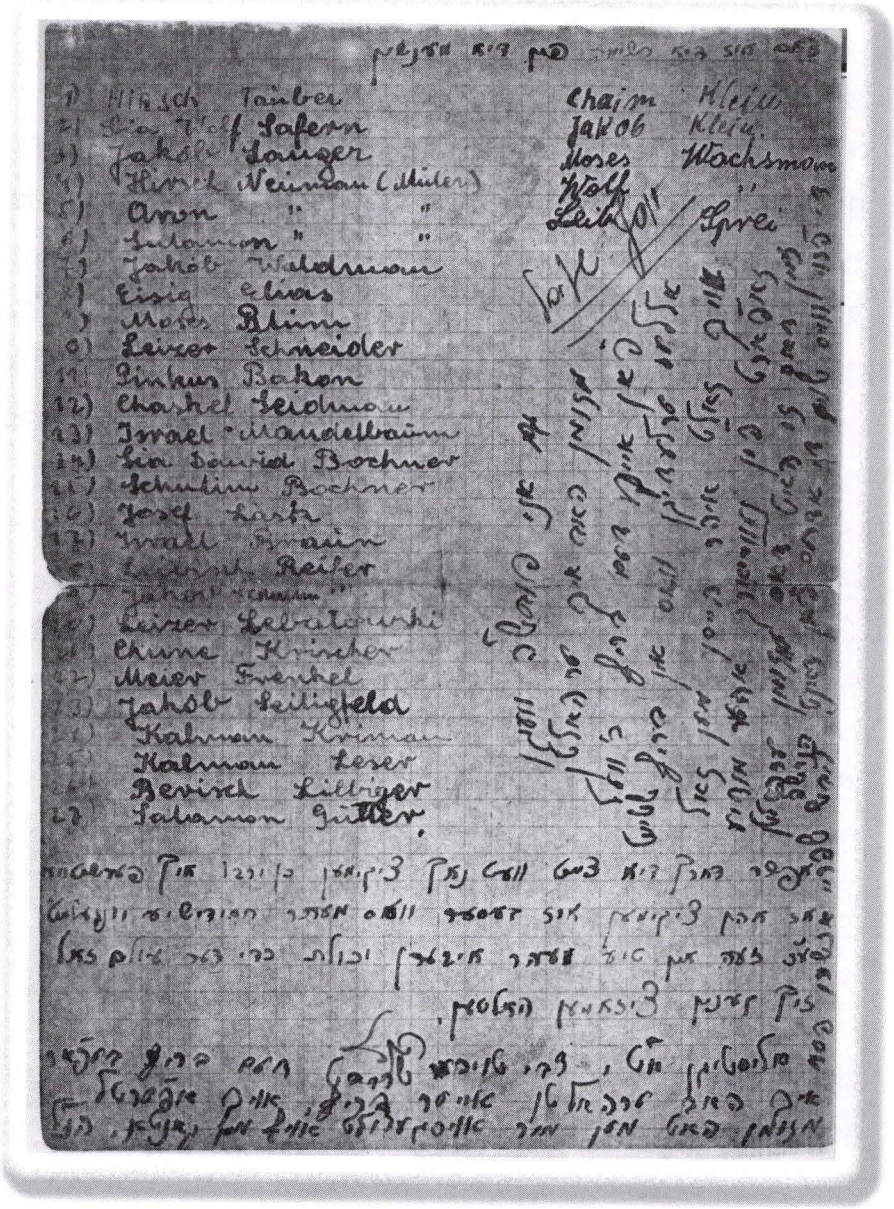
געפירט די געשעפטן מיט די סוחרים. איינמאל האב איך פארדינט פינף טויזענט דאלאר אויף א וועגעלע קאווע.

איך האב אסאך מאל אפגעקויפט די עליות אין די גרויסע ביהמ"ד און מכבד געווען מיט די עליות דווקא פאר מיינע מענטשן דערמיט זיך צו ווערטלען מיט די אונגארישע. זיי האבן אבער אזוי געמאכט געלט פון די עליות... איינמאל אום פורים איז שלום לויפער (א שוואגער פון געציל בערגער פון לאנדאן) געקומען נאך געלט, האב איך אים געגעבן פינף דאלער וואס איז היינט ווי 500 דאלער.

מיינע רייזעס קיין שווייץ - פאריז

איך פלעג אסאך פארן קיין שווייץ צו האנדלען און צו פארקויפן סחורה. איך האב דארט געהאט א קאזין ר' יוסף אייס, (ער איז געווען אן ערשטע קאזין מיט די באבע) און ער האט מיר צוגעהאלפן. איך האב זיך נישט געקענט באזעצן אין שווייץ, ווייל זיי האבן נישט געלאזט סתם אזוי צו קומען וואוינען דארט. אויסער דעם האב איך געוואלט פארן קיין אמעריקא.

ביי איינע פון מיינע רייזעס קיין שווייץ האב איך געהאט א מעשה מיטן קלויזענבערגער רב. ווי באקאנט האט ער געהאט ישיבות אין פערענוואלד און אויף נאך מקומות. געהייסען האט עס "אגודה תחת נשיאות וכו'" און ערופען האט מען עס אגודה מתחת... אויסצוהאלטן זיינע מוסדות פלעגט ער קומען קיין אמעריקע שאפן געלט. מען האט אים דא אריינגעלאזט ווייל ער האט געהאט אן אמעריקאנער פאס. אין יענער צייטן איז דייטשלאנד געווען צוטיילט אויף פיר. ביז בערלין האט באלאנגט פאר רוסלאנד, און פון בערלין און ווייטער האט באלאנגט צו דריי לענדער, אמעריקע, ענגלאנד און

א שתלנות בריוו פון דער זיידע פון יענע צייט

פראנקרייך. בערלין גופא האט מען אויך אזוי איינגעטיילט אין פיר.

איינמאל בין איך צוריקגעפארן פון שווייץ קיין דייטשלאנד מיט סחורה וואס איך האב דארט געקויפט. איך בין דעמאלסט געווען אין דער שטאט "אולם" די גרענץ-שטאט צווישן די אמעריקאנער און פראנצויזישע זאנע אין דייטשלאנד. אין בין געווען אויף די פראנצויזישע זאנע פון די שטאט. דארט האב איך געטראפן דעם קלויזענבורגער רב ז"ל. האב איך אים געפרעגט וואס ער טוט דא, האט ער מיר געזאגט אז היות ער האט אן אמעריקאנער פאס, איז ער פאררעכענט ווי אן אמעריקאנער בירגער און מען לאזט אים נישט אריין אין די אמעריקאנער זאנע, ווייל ס'האט געהייסען אז עס איז נישט דא גענוג שמירה אז מען זאל קענען לאזן אמעריקאנער בירגער דארט זיין. איך בין געווען היימיש ביי די גרענץ, האב איך פאר אים ערלעדיגט א פאפיר מיט א סטעמפל אויף א צווייטענס נאמען, און איך בין מיט אים געפארן קיין מינכן א שטאט אויף די אמעריקאנער זאנע.

דארט האבן אים שוין אפגעווארט זיינע מענטשן, איינער פון זיי האט געהייסען יונתן פייערווערקער, וואס זיי האבן שוין געווואוסט אז ער קומט. איך האב זיי אפגעגעבן זיין רענצל, און זיי זענען מיט אים געפארן קיין פערענוואלד. איך האב נישט געווואלט פארן ווייטער מיט אים ווייל איך האב געהאט זאכן צו פארקויפן וואס איך האב געקויפט אין שווייץ.

איך בין אויך אסאך מאל געפארן אויף פאריז אויף פארשידענע נעמען, כדי צו האנדלען און צו פארקויפען זאכן. דער וועג קיין פאריז האט געקענט געדויערן א גאנצן טאג, ווייל מען האט געדארפט פארן אויף פארשידענע באנען. מען האט געקענט זיצן אפילו אכט שעה און ווארטן אויף א צוג צו פארן ווייטער. אום ווינטער האב איך געהאט א ווארימער פעלץ פאר די נסיעות וואס ר' יחזקאל זיידמאן האט מיר געמאכט. ער איז

געווען אין דעם א מומחה. ער האט געמאכט כמעט אלע שטריימלעך אין פערענוואלד ווייל ער האט געהאט ערעכנט וויניג. ער האט אזוי אנגעהאלטן ביז ער האט זיך געצויגן קיין בארא פארק. ר' יוסף שליסל וועלכער איז געקומען פון קאנאדא האט אין פערנוואלד אויך געמאכט שטריימלעך, אבער זיידמאנס שטריימלעך האבן געקאסט ביליגער.

אין פאריז האב איך געטוהן נאך עפעס חוץ האנדלען. יענע יאר שנת תש"ז איז דער רב שליט"א (כ"ק מרן מהר"ש זצוק"ל) שוין געווען אין אמעריקע. פון פערענוואלד איז נישט געווען קיין טעלעפאן ביז אמעריקע, און ווען איך בין געפארן קיין פאריז האב איך פאר דעם אפגעשריבען אלע שאלות פון אנ"ש אין פערענוואלד וועלכע האבן געוואלט הערן דערויף א תשובה פון רב. פון פאריז האב איך געקענט רופן קיין אמעריקע. פלעג איך רופן דעם רב און אים איבערגעבן אלע שאלות פון אנ"ש און באקומען דערויף תשובות.

אגב, וועגן דער רב'ס קומען קיין אמעריקע איז דא א מעשה נורא. ווען דער רב איז געווען אין איטאליע האט ער באקומען א סערטיפיקאט פון די אגודה צו קענען פארן קיין ארץ ישראל, וויייל דער רב האט זיך דארט געוואלט באזעצן. איז דארט געווען א גערער חסיד, א שוחט, ר' מרדכי גלאזער. האט ער געזאגט פאר די אגודה פירער, אז היות באבוב איז אלעמאל געווען קעגן די אגודה, און גור איז געווען געשטימט מיט די אגודה, איז פארוואס גיט די אגודה א סערטיפיקאט פארן באבובער רב. האט מען אים געענטפערט אז אפשר האלט דער באבובער רב יא מיט די אגודה און מען וועט אים פרעגן. האבן זיי געפרעגט דעם רב, און דער רב האט געענטפערט אז איך בין אין דער זעלבע שיטה ווי מיין טאטע ז"ל איז געווען, איך האב גארנישט געטוישט. האט די אגודה געזאגט, אז אויב אזוי קען מען אים

נישט געבין קיין סערטיפיקאט ווייל מען גיט נאר פאר די וואס זענען פון אונזער פארטיי און וועלן אונז העלפן. האט דער רב געזאגט אז אויב אזוי איז פארפאלן און איך וועל נישט פארן. דער רב איז דערנאך געקומען קיין אמעריקע. דער דערמאנטער שוחט האט יא באקומען א סערטיפיקאט אבער ער איז נישט אנגעקומען קיין ארץ ישראל. ער איז געגאנגען זיך באדן און האט זיך נעבאך דעטרונקן אינעם וואסער ר"ל.

אין חודש מאי שנת תש"ז איז מיין עלסטע זוהן חיים געבוירן געווארן אין מינכן. יענע נאכט האט ר' שמעון לאנדוי, א שוואגער פון ר' יהושע וואלף חתונה געהאט דארט. איך האב זיך אסאך געפארעט מיט זיין חתונה און אפילו געמאכט דעם קרוין פאר די כלה. האב איך אים געבעטן אז ער זאל אינזין האבן אז אלעס זאל גיין כשורה. עפעס האט זיך געמאכט אינמיטן, אבער ב"ה אלעס איז דורך בשלום. האב איך שפעטער געזאגט פאר שמעון לאנדוי אז עס איז געווען זיין מופת... דער ברית איז געווען אין פערענוואלד און ר' אהרן מיללער איז געווען מוהל. דעם נאמען האב איך געגעבן נאך מיין טאטען און מיין שווער, ע"ה.

זעקסטער קאפיטעל

בארץ לא זרועה

איך פאר קיין אמעריקא

אין די ערשטע צייט נאך די מלחמה, האב איך געקלערט צו פארן קיין ארץ ישראל, אבער ווען איך האב געהערט איבער די רציחות פון די פאליציי אויף די חסידים, האב איך געטראכט אז עס איז בעסער צו כאפן א פאטש פון א גוי אין אמעריקע, ווי איידער פון די "אידישע" פאליציי אין ארץ ישראל.

יענע צייטען האט מען נישט לייכט געקענט קומען וואוינען קיין אמעריקע. עס איז געווען א "קוואטא" דאס מיינט אז נאר א געוויסע סכום מענטשן האט מען יעדעס יאר אריינגעלאזט קיין אמעריקע פון דרויסענדע לענדער. איך האב פרובירט מיט פאלשע נעמין וכדו', אבער עס האט זיך נישט אויסגעארבעט.

סוף דעצעמבער תש"ט (ולמספרם 1949) בין איך געווען פון די קוואטא צו קענען קומען פון דייטשלאנד קיין אמעריקע. איך האב געשריבען קיין ארץ ישראל צו מיין שוועסטער געלא [גילה] אז איך פאר קיין אמעריקע, האט זי מיר צוריק געשריבען "גייסט שוין ווייטער דינען דעם עגל הזהב!"...

חיים איז דעמאלט געווען צוויי-און-א-האלב יאר און בן ציון א-האלב יאר. מען איז געפארן קיין האמבורג מיט די באן, און פונעם פארט אין די שטאט איז מען ארויסגעפארן מיט א שיף קיין אמעריקע. אויף די שיף זענען געווען עטליכע הונדערט מענטשן, צווישען זיי ר' ישראל משה

געדמאן מיט נחום מאיר וועלכער איז שוין געווען א גרויס אינגל. [ביים קריג זענען זיי געווען אין רוסלאנד וואו זיי האבן געשניטען ביימער. אויך משה פירער איז דארט געווען דארט און האט זיי צוגעהאלפן מיט די ארבייט. ער איז געווען א גבור חיל]. אויפן וועג האבן רוב מענטשין באקומען דעם ים-קראנהייט. וואס מען האט געגעסן האט מען אויסגעבראכן. חיים איז איין טאג פאלוירען-געגאנגען אויפן שיף. מען האט אויסגערופען אז ווער עס האט פארלוירען א בלאנדע מיידעלע... זאל קומען אפנעמען, און אזוי האבן מיר אים געפונען.

באסטאן

מען איז געפארן א וואך און מען איז אנגעקומען קיין באסטאן. די פרומע אידן וועלכע האבן געוואלט פארן קיין ניו יארק זענען דארט אראפגעגאנגען, און די אנדערע זענען וועיטער געפארן וואו זיי האבן געוואלט. אונזערע פעקלעך - איך האב געהאט א גרויסע באקס - האט מען וועיטער גענומען מיט די שיף, און מיר האבן עס געדארפט אפנעמען ביים פארט אין ניו יארק וועו מען קומט אן. מיר זענען דאן פאר עטליכע טעג איינגעשטאנען ביים דעמאלסדיגען באסטאנער רבי. ער האט אונז שיין אויפגענומען. ער האט אונז געגעבין צו עסן וכדו'.

ניו יארק - איסט סייד

נאך א פאר טאג זענען מיר וועיטער געפארן און מען איז ענדליך אנגעקומען קיין ניו יארק. איך האב זיך באזעצט אין די איסט סייד אויף Houston St. דער רב האט געוואוינט אין די וועסט-סייד אויף וועסט 85'סטע סטריט. יום טוב זענען מיר געפארן צום רב און מען איז ערגעצוואו איינגעשטאנען.

אין די איסט-סייד האבן מיר געהאט א באבובער שטיבל אויף Attorny St. אויף די אויבערשטע שטאק איז געווען דער ביהמ"ד, און אינעם קעלער איז געווען א מקוה וואס ישראל משה געמאן און הירש מיילך קארנרייך האבן עס געבויט. (ער איז געווען דער צווייטער אפשערן פון א באבובער יונגעל אין אמעריקא, ר' מרדכי יעקב עליאס ב"ר אייזיק איז דאכט זיך געווען דער ערשטער).

אין יאר תש"י האט מען אפגעשוירען חיימ'ען ביים רב אין די וועסט סייד. יענעם יאר האב איך פאר א פרנסה געארבעט אלס א טישלער אין א פאבריק וואס האט געמאכט פוירניטשער פאר געשעפטן. מען האט מיר געצאלט צוויי-און-א-האלב דאלער א שעה. דאס האט דעמאלט געהייסן א סאך געלט. דער מינימום וואס מען האט געמוזט צאלן איז געווען נאר זעכציג צענט א שעה... איך האב דארט געארבייט עטליכע חדשים.

דערנאך האב איך געקלערט צו עפענען א לאנדארי, בין איך פון דארט ארויס און איך האב מיר געקויפט א "Halfton קאר" פאר 200 דאלער צו פירן דערמיט די וועש. עס האט זיך אבער נישט אויסגעארבעט. מענטשן האבן שוין דאן אנגעהויבן אלייגנס צו קויפן וואש-מאשינען און דעריבער האט די לאנדארי-ביזנעס נישט אנגעהאלטן מער ווי עטליכע חדשים.

התקשרות לצדיק

אין יאר תשי"א האט מען געמאכט אין די איסט-סייד א "חדר" וואס איז געווען אין אונזער שטובעל אויף Attorny St.. דער חדר האט זיך אנגעהויבן מיט 15 קינדער, צווישן זיי זענען געווען מיין זון חיים, קלמן ראזענבערג, שלום קעסלער, מרדכי יעקב ב"ר אייזיק עיליאס און נאך אנדערע. איך האב נישט געהאט קיין פרנסה בין איך אריין אינעם חדר און

די ווען מיט די קינדער פון חדר

איך בין געווארן דער מלמד. איך האב געלערנט מיט די קינדער דעם א' ב', און ביז דריי חדשים האבן זיי אלע גוט געקענט עברי. צוביסלער זענען צוגעקומען נאך קינדער און עס איז שוין געווען דרייסיג קינדער. האב איך געדינגען ר' אברהם העפטלער צו לערנען מיט א חלק קינדער. איך האב געלערנט מיט די איבעריגע קינדער, און איך בין אויך געווארן דער מנהל. אויף צו צאלן די מלמדים האב איך געגומען שכר לימוד, און פון דעם געלט האב איך זיך אויך באצאלט. איך האב אויך געפירט די קינדער אין חדר מיטן Halfton טראק וואס איך האב געהאט געקויפט פאר די וועשעריי. אזוי בין איך אויך געווען דער באס-דרייוער...

דער רב איז איינמאל געקומען באזוכען דעם חדר. מרדכי יעקב בר"מ עיליאס האט דעמאלט געמאכט א ברכת אשר יצר הויך אויפן קול, האט מען אים געוואלט שטיל מאכין. דער רב האט אבער נישט געלאזט אים שטיל מאכן, און האט שטארק הנאה געהאט.

אין די זוממער חדשים איז דער חדר אין די איסט-סייד געווען פארמאכט, ווייל די הייזער זענען געווען פארבויט איינס העכער די צווייטע, און די היצן איז געווען אומדערטרעגליך. אין בראנזוויל איז אויך געווען א חדר ווייל א היימישע עולם האט דארט געוואוינט, און ר' יוסף שמואל לאנדוי איז געווען דער מנהל. זומער איז נישט געווען אזוי הייס אין בראנזוויל, און דארט איז דער עולם געבליבן אין שטאט און דער חדר איז געבליבן אפען. האט זיך יענעם זומער געמאכט אז עס האט אויסגעפעלט א מלמד אינעם בראנזוויל-חדר. האב איך אויסגעארגט ר' אברהם העפטלער צו זיין דארט א מלמד. נאכ'ן זומער האט יוסף שמואל נישט געוואלט צוריק לאזין ר' אברהמ'ן, האב איך דעריבער באשלאסן אז עס איז גענוג געווען. איך האב דאס געזאגט פארן רב, האט דער רב מסכים געווען אז איך קען אוועקגיין,

פון רעכטס צו לינקס: ר' וואלף וואקסמאן נ"י, דער זיידע ע"ה, ר' משה וואקסמאן נ"י

נאר בתנאי אז איך ברענג אריין אן אנדערען מנהל. האב איך אויפגענומען ר' ישראל משה גערמאן צו זיין מנהל. איך האב אים אויסגעלערנט דרייוון, און ער האט געדרייוט דעם טראק צו ברענגען די קינדער אין חדר.

זומער תשי"ב האב איך גענומען משפחות, ווייבער-מיט-קינדער צו די קאנטרי. [די מענער האבן א גאנצע וואך געארבייט אין שטאט, און פרייטאג האט מען זיי גענומען צו די קאנטרי]. מיר האבן זיי גענומען קיין Parksville מיט דער ton טראק פון די ישיבה. מיט די הכנסה האט מען באצאלט פאר די Mortgage וואס איך האט געדארפט ארויסנעמען ווען איך האב עס געקויפט. אפילו איך האב שוין נישט געארבייט אין די ישיבה האב איך נאך אלץ געהאלפן אין מיין אייגענע צייט מיט וואס איך האב נאר געקענט. אמאל האב איך געדרייוט, אמאל ישראל משה, און אויך הירש מילך.

דער זיידע אין די ערשטרע יאהרן אין אמעריקא

איינמאל האב איך געגומען דריי משפחות אויף אמאל, ווייבער, קינדער און זייערע פעקלעך, די משפחות פון ר' משה מאיר איינהארן, ר' דוד געלער און ר' שלמה שארף. און ר' הירש מילך האט צוגעלייגט עטליכע פעקלעך פון נאך א משפחה, און איך האב עס אנגעלאדענט אויפן טראק זייער הויך. איינער פון די פרויען האט געמיינט אז איך בין אן אונגארישער, האט זי געזאגט אויף פוילישׁ צו די אנדערע אז עס איז נישט זיכער צו פארן מיט מיר, ווייל איך האב צופיל פעקלעך אנגעלאדענט, און מיט איין דריי קען זיך דער גאנצער טראק איבערקערן. האב איך איר געענפערט אז דער באשעפער ברענגט א סוחר, און דער שטן א מעקלער קליא צו מאכין דאס געשעפט... אין אמת'ן איז זי געווען גערעכט, אבער איך האב געמוזט שאפן געלט צו באצאלען דעם Mortgage.

פרייטאג האב איך געזומען די מענער. מען האט דעמאלט געארבעט ביז שפעט, און מען איז מען ארויסגעפארן ערשט צוויי-דריי אזייגער. יענע צייטן האט דער וועג געדויערט עטליכע שעה. דער קאלאני איז געווען אויף א בארג. איין פרייטאג איז מען אנגעקומען אונטן פונעם בארג צען מינוט צום זמן. די זין האט אנגעהויבן אונטערצוגיין, בין איך געפארן שנעלער. ממש וועז מיר זענען אנגעקומען צו די קאלאני איז די זון אונטערגעגאנגען. אלע פרויען זענען געשטאנען ביים צוים און געפאטשט מיט די הענט אז מען איז אנגעקומען... ווייל איך האב געהאט אינעם טראק אלע מענער פון די קאלאני, בערך 22 מענטשן. דאס אלעס האב איך אבער געמוזט טון צו צאלן חובות ווי דערמאנט פריער.

קראנהייטס

סוף תשי"ג פאר ראש השנה האבן מיר זיך געצויגן קיין קרוינהייטס. איך האב זיך געצויגן דארט נאך איידער די רב זצ"ל האט זיך אליינס אהינגעצויגען איך האב געוואוינט ביי יחיאל קורץ, אין זיינ'ס א בילדינג אויף 951 Place Prospect איך האב געהאט א גרויסע דירה פון זעקס שטובער, צוויי פון זיי צו פארדינגען, און איך האב געצאלט 90 דאלער א חודש, וואס איז דעמאלט געווען אסאך געלט. דער ביהמ"ד איז געווען קעגן איבער די גאס. נעבן דעם איז געווען א בנין פון צוויי שטאק. אין קעלער איז געווען א מקוה, אויף די ערשטע שטאק א קוויטל-שטוב און א ספרים-שטוב, און אויף די צווייטע שטאק איז געווען די דירה פונעם רב. אויף דער צווייטע שטאק האט דער רב געהאט א פארטש, און דעם ערשטן סוכות האב איך געמאכט דארט א סוכה מיט א שלאק פארן רב. יעדעס יאר האב איך עס צונומען און קומענדיגן יאר צוריק אויפגעשטעלט. פארן ביהמ"ד האב איך אויך געמאכט די סוכה, און דאס האט מען יעדעס יאר געגוצט פארן עולם.

מען האט ביי אונז אין שטוב אלעמאל געוואוסט וואו מען האלט ביים טיש, און מען האט געקענט הערן די רב זצ"ל זינגען 'שבת היום' ביים שבת טאג טיש.

ימים טובים האב איך געהאט געסט. משה וואקסמאן האט נאך דעמאלט געוואוינט אין די איסט-סייד, איז ער געקומען מיט זיין זוהן סענדר צו מיר אויף די צווייטע טעג סוכות צו זיין ביים רב אויף יו"ט. אנדערע מענטשן זענען אויך געווען געסט ביי מיר. יחיאל ריינהאלד וואס האט געקענט מיין זיידע ר' מנחם איז געשלאפין ביי מיר אין איין שטוב מיט בן ציון. ער האט געקענט אסאך פון דערהיים האט ער געהאט אסאך מעשיות צו דערציילען. (דאס וואס איך ווייס וועגן מיין זיידע ר' מנחם ע"ה קומט פון איהם).

פאר די הקפות האב איך זיך אויך געפארעט. איך האב צוגעגרייט די טישן אז מען זאל שטיין דערויף, און אז מען זאל זיך נישט דארפן שטופן. איך האב אויך געהאלטן ארדענונג אז מען זאל זיך נישט שטופן. דער רב האט געפירט הקפות שפעט ביינאכט און דערנאך געפירט טיש. איך האב געגעסן אינדערהיים מיט די געסט און דערנאך געגאנגען צום טיש.

דער ישיבה אין קרוינהייטס איז געווארן איינס, דהיינו, אז ווען מען האט געמופט קיין קרוינהייטס האט מען פארמאכט די ישיבות אין בראנזוויל און אין די איסט סייד, און מען האט געמאכט איין גרויסע ישיבה. פאר די ישיבה האט מען געבויעט א בנין אויף Park Avenue. איך האב געגעבן פאר דעם בנין טויזענט דאלער.

אויף פסח האב איך מיר אסאך געפארעט. דער רב האט געבאקן מצות פאר זיך אין בראנזוויל ביי אביש הירש'נס בעקעריי. אויף ערב פסח האט ער דאס אוועקגעגעבן פארן רב אז מען זאל דארט קענען באקן מצות

פארן רב און פאר די וואס זענען אין די חבורה. דער אויוועז האב איך געהייצט און צוגעגרייט אויף צום באקין. די ערשטע יארן בין איך געווען ממונה אויף צו טיילען מצות פאר די חבורה נאכן באקן, איין מצה פאר יעדען בחנם. נאך עטליכע יאר האב איך אויפגעהערט ווייל עס איז געווען שווער יעדען צופרידען צושטעלן. יעדער איינער האט געוואלט מער מצות וכו'.

איך האב אויך צוגעגרייט די טישען און ביהמ"ד לכבוד יו"ט. דער רב האט געהייסען איבערדעקן יעדע טיש מיט האלץ, וואס דאס איז געווען א עבודה.

אין יאר תשט"ו האב איך זיך געבארגט געלט און איך האב געקויפט א באנגעלוי-קאלאני בשותפות מיט יחיאל קורץ וואס האט געהייסן Maston Manor אין Maston Lake, ניו יארק. אסאך היימישע אידן זענען געווען דארט אויף זומער. ר' מרדכי שפאלטער ז"ל סאניקער דיין, דער ציעשניבער רב זצ"ל, ר' משה און ר' דוד קאהן ז"ל, ר' חיים קופפערמאן ז"ל און נאך אנדערע. ר' מרדכי שפאלטער איז געווען אן אפגעהיטענער איד און האט געקענט שו"ע בעל פה בלי גוזמא. איך האב געהאט מיט אים א מעשה יענעם זומער. ער האט געוואלט אז איך זאל אים ברענגן פת ישראל. דאס ברויט אין די קאנטרי האט מען נאר געשיקט איינמאל א וואך, פרייטאג פון יודל קארען'ס בעקערי. בין איך געגאנגען צו איינעם אין מאנטיסעלוי וואס האט געהאט א בעקערי, און איך האב ביי אים באשטעלט אזעלכע ברויט וואס האט אין זיך נאר מעהל און וואסער. אויך איז די ברויט געווען אזעלכע וואס ער באקט עס אינעם אויוועז אליינס, נישט אין קיין בעקעלער וויל די בעקעלער האט מען געשמירט מיט פעטענס. איך האב נישט געוואוסט וואס ער וועט נוצן האב איך דאס אלעס געדארפט אנזאגן פארן בעקער. איך בין געגאנגען זאגן ר' מרדכי אז איך האב דאס באשטעלט און איך האב

צוגעלייגט אז דער "איד" איז נישט ערגער ווי א גוי.. און אז איך קויף ביי אים אסאך מאל וועט ער מיך זיכער נישט אפנארן. חוץ מזה - האב איך אים געזאגט - זעט מען אין שו"ע אז אין די עשי"ת זאל מען נישט עסן קיין "פת פלטר" ווייזט אויס אז א גאנץ יאר קען מען יא עסן אויב מען דארף... האט ר' מרדכי מיר געזאגט, "איך האב דיך נישט אויפגענומען פאר א מורה הוראה נאר אלס בעל הבית פון די קאלאני"...

שנת תשי"ט בין איך אריין אין מענדזשען הייזער. איך האב דאס געטוהן ביז תשכ"ט. במשך די יארן האב איך אויך געקויפט אייגענער הייזער און זיי געמענעדזשט.

אויף די זומער חדשים פון שנת תש"כ און ווייטער פאר היפש א פאר יאר, איז דער רב געווען אויף קור מיט די רעבעצין אפאר יאר קיין "האנטערס" א קורארט אין אפסטעיט ניו יארק, נישט ווייט פון שעראן ספרינגס. קיין גבאים אדער משפחה זענען נישט מיטגעגאנגען, און דארט אליינס איז אויך נישט געווען צופיל היימישע אידן. איך האב אלעמעל ארויסגעפירט דעם רב אהין. איינמאל ווען איך בין אנגעקומען מיטן רב, האב איך ארויסגענומען צוויי רענצלעך פונעם טראנק, איך האב עס געלייגט אויף די זייט, און איך בין צוריק אריין אין קאר ארויסצונעמען די איבעריגע רענצלעך, דערנאך עס אריינצוטראגן אין שטוב. ווען איך האב זיך אויסגעדרייט צו נעמען די רענצלעך וואס איך האב געלייגט אויף דער זייט, האב איך געזעהן ווי דער רב טראגט זיי שוין אריין אין שטוב!. איך האב נישט געוואלט אז דער רב זאל אריינענעמען נאך רענצלעך, האב איך ארויסגענומען צוויי רענצלעך אויפאמאל, איך האב פארשפארט דעם טראנק, און ערשט דערנאך עס אריינגעטראגן אין שטוב.

איינמאל האב איך געזען דער רב קיין "האנטערס" און מען

איז אנגעקומען ביינאכט. האב איך געזאגט פארן רב אז איך וועל שוין איבערשלאפן דארט, ווייל איך האב געוואלט פון דארט פארן צו די קאנטרי צו די באבע וועלכע איז דארט געווען, און פון האנטערס צו די קאנטרי האט געדויערט צו פארן צוויי שעה. אבער איך האב נישט געוואלט פארן ווען איך בין מיד. דער רב האט געהאט עטליכע שטובער, און אין בין געשלאפן אין איינע פון די שטובער. איידער איך האב זיך געלייגט שלאפן האב איך געפרעגט דעם רב צו ס'איז דא א שיסל פאר נעגל-וואסער, איידער ווי וואס ווען איז שוין דער שיסל געשטאנען גרייט נעבן בעט. אינדערפרי האב איך אפגעדאוועט, זאגט מיר דער רב, אז אויב האסטו געדאוועט דארפסטו אויך עסן. תיכף ומיד האט דער רב אליינס ארויפגעלייגט ברויט אויפן טיש, און האט צוגעלייגט קעז, פוטער, טאמעטאס, יאגערט, איגערקעס, און ער האט מיר געזאגט אז אלעס פון דעם איז גוט צום עסן.

סיון תשכ"א האב איך געזומען דער רב צו די לויה פונעם אלטער טשענסקאוויצער רב זצ"ל. ר' אשר רייכמאן ע"ה איז אויך מיטגעפארן. דעמאלט האט נאך געלעבט א איד ר' נחמי' בראדט ע"ה. ער האט א גאנץ יאר געדאוועט אין באבוב, און אויף ראש השנה פלעגט ער פארן קיין סקווירא. ר' נחמי' איז געווען א טייערער איד און האט אפילו אנגעפירט א גמ"ח פון וועלכע ער האט געבארגט פאר מענטשן גרויסע סכומים. פאר ר' אשר האט פאדראסען אז ר' נחמי' פארט קיין סקווירא, און אז דער רב וואונטשט אים נאך אלעמאל אן פאר ער פארט, טראץ וואס ער וויל נישט זיין ביים רב אויף ר"ה. זייענדיג אין די קאר האט ר' אשר דאס געזאגט פארן רב.

האט דער רב אים געפרעגט "אשר, האסט געקענט דעם בארדיובער רב זצ"ל (רבי משה)?" האט ר' אשר געענפערט "אוודאי האב איך אים געקענט", און ער האט דערציילט פארן רב ווי פאלגענד: "איך האב געוואוינט

אין בארדיוב אלס קינד. איינמאל איז מיין טאטע געפארן אויף שבועות צום ערשטן רב, וועו איך בין אלט געווען סך הכל זיבן יאר. איך בין געבליבען אינדערהיים. שבועות ביינאכט בין איך געגאנגען דאוונען אין ביהמ"ד, איז דער בארדיובער רב צוגעקומען צו מיר און האט מיר געזאגט מיט א הויך טאן "און וואס טוסטו דא?!" ער האט דאס מיר געזאגט ווייל עס האט אים פאדראסן אז מיין טאטע איז אוועקגעפארן פון אים אויף יו"ט. איך האב זיך דעשראקען בין איך שנעל אהיימגעלאפן און גאנץ יו"ט בין איך נישט געקומען אין ביהמ"ד צום דאוונען.

וועו ר' אשר האט דאס געענדיגט דערציילן, האט דער רב צוגעלייגט צו די מעשה אז מיט א צייט שפעטער האט זיך דער בארדיובער רב געטראפען מיטן ערשט'ן רב. האט דער בארדיובער רב געפרעגט דעם ערשטן רב "פארוואס האסטו א גרויסען עולם און איך נישט?". האט דער ערשטער רב געענפערט "איך פארשטיי אויך נישט. וואס זעט מען דען מער ביי מיר ווי ביי דיר? חסידות האבן מיר געגעסן און איין שיסל אין צאנז, לומדות קענסטו אזוי ווי מיר און אפשר נאך מער, אלעס וואס א רבי דארף האבן האסטו אזוי ווי מיר און אפשר מער". "נאר וואס איך קלער - האט דער ערשטער רב אויסגעפירט - אז דער טעם איז, ווייל איך פרעג אנדערש, 'פארוואס צו מיר קומט מען יא און צו דיר נישט, און דו פרעגסט פארוואס צו מיר קומט נישט און צו דיר יא'". האט דער רב אויסגעפירט פאר ר' אשר, אז ערשטענס מיך ארט נישט אז ער פארט ערגעץ אנדערש אויף יו"ט, און איך וואונטש אים אז ער זאל אויס'פועל'ן אלעס גוט'ס, און אפילו עס וואלט מיך יא געארט, וואלט איך עכ"פ געוויזן אז עס ארט מיך נישט, א ראי' פון די מעשה !

זוממער תשכ"ד (י"א תמוז) האב איך געזומען דער רב פון האנטערס

צו די ברית'ן פון די צווילונג-ברודער, קינדער פוון יחיאל פאקשעוויצער. דער ברית איז געווען ביי זיין שווער אין טשענסקאוויצער ביהמ"ד אין דער בראנקס. דער ברית איז געווען באשטעלט אויף איינס אזייגער, און מען האט מכבד געווען דער רב און דער סאטמאר רב זצ"ל בעל דברי יואל מיט סנדקאות. האט דער רב מיר געזאגט, אז כאטש דער ברית וועט נישט זיין באצייטענס ווייל דער סאטמאר רבי וועט קומען שפעט, ווייל איך אבער יא זיין באצייטענס, וועט מען ארויספארן בערך ניין אזייגער, און דער וועג נעמט לכה"פ דריי שעה וועט מען אנקומען אין צייט. איך האב אזוי געטוהן. אויפן וועג האט דער רב געגעסן אויפגעשניטענע פלייש מיט אייער קיכלעך, און האט מיר געזאגט "אז מען פארט אויף א שמחה איז גוט אז מען איז נישט הונגעריג". דער רב האט מיר אויך געגעבן טועם צו זיין.

זומער תשכ"ה בערך האט פאסירט אזא מעשה. איך האב דעמאלט געהאט די הייזער. האב איך געהאט געמאכט אין מיין קאר, אז אונטער דער אונטערשטע זיץ איז געווען א באקס וואו איך האב אריינגעלייגט מיינע טאלס וואס איך האב גענוצט. אויף די באקס האב איך געדארפט צוריקלייגן דעם סיט אז מען זאל קענען זיצן, אבער איך האב עס נאכנישט געהאט צוריקגעלייגט. זומער האב איך גענומען דעם רב מיט די רביצין קיין האנטערס, און די רביצין איז געזעצין אויף די אונטערשטע זיץ. האט זי געזאגט אז עס איז איר שווער צו זיצן דארט. און זי איז געזעכט געווען, ווייל היות איך האב נישט צוריקגעלייגט די סיט, איז דער גאנצע בעק פון די קאר ביז צום טראנק געווען אפן, און אן אן אנלאנער איז זייער שווער געווען צו זיצן. האט דער רב געזאגט אז איך זאל ביי די ערשטע געלעגענהייט זיך אפשטעלן, און ער וועט ער זיך טוישן מיט די רביצין. האב איך זיך אפגעשטעלט ביי א גאז-סטאנציע. איך האב געזאגט אז יעדער זאל ארויסגיין כדי דער רב זאל זיך קענען טוישן. האט דער רב געזאגט צו די רביצין זי זאל גיין פארענט. זי

האט קודם נישט געוואלט, אבער דער רב האט געזאגט, "איזה אשה כשרה העושה רצון בעלה" הייס איך דיר אז דו זאלסט זיצן פון פארענט. דעמאלט האט זי געמוזט פאלגן.

דער רב האט זיך געזעצט אין די אונטערשטע זיץ און האט זיך נגערופן, "א מחיה, אזוי פיין צו זיצען". אויף דעם ארויף האט די רביצין זיך אנגערופן צום רב "איך בין אויפגעצויגען געווארן ביי רבי'ס (זי איז א טאכטער פון ציעשנובער רב זצ"ל) און איך האב קיינמאל נישט געזעהן א מענטש ווי דיר, וואס ס'זאל אים אלעמאל גוט זיין".

איינמאל האב איך געזומען דער רב קיין האנטערס, און דער לימנובער רב'ס ברודער פון קווינס איז אויך געקומען. האט דער רב געזאגט צו אים "אז מען וויל פארן מיט לייבוש שפריי מוז מען האבן אין זיך אביסעל עניוות..." ווייל די בעק סיט איז געווען אביסל העכער צוליב דעם באקס אונטער דעם, האט מען געדארפט זיך אביסל אראפבייגן צו קענען דארט זיצן!

בארא פארק

אין יאר תשכ"ז האבן מיר זיך געצויגן קיין בארא פארק. די ערשטע יאר אין בארא פארק האב איך געמאכט די סוכה פארן רב, אין א שטוב אויף די צווייטע שטאק. איך האב אויך געמאכט א שלאק אבער עס האט אריינגערעגענט, אבער עס איז שווער געווען צו מאכען ערגעץ אנדערש. שפעטער האט מען געמאכט אז דער דאך זאל זיך רוקן און דאס זאל זיין דער שלאק. מיט די הקפות האב איך זיך נאך געפארעט אין די ערשטע יארן אין בארא פארק. דער רב האט מיר געזאגט אז מיידלעך ביז צוועלף יאר מעגן זיין אין די מענער שול צו זעהן די הקפות.

אין יאר 1968 האב איך פאלוירן אלע הייזער. די הייזער האב איך נישט געקויפט מיט געלט, ווייל איך האב נישט געהאט. האב איך געקויפט די הייזער דורך מאכען אן אנדערע הויז אלס דער Mortgage אויף דעם הויז. דעמאלט זענען די פרייזן פון אויל צו הייצען די הייזער ארויפגעגאנגען האב איך אלעס פארלוירן. דערנאך בין איך אריין אין Contracting, און שפעטער האב איך געארבייט ביי די שטאט.

שנת תשל"ח האב איך געמופט קיין סי-געיט צוליבן געזונט פון די באבע ע"ה. דעמאלסט האב איך שוין גארנישט געטוהן אין ביהמ"ד ווייל איך בין נישט געווען דא כסדר.

עלה אריה מסבכו

חלק ב'

זכרונות מבית אבא

לעבנס שטריכן

פון אונזער זיידן

הרה"ח ר' לייבוש שפריי ע"ה

פון ניימארק - בארא פארק

***

ארויס געגעבן צו די שלושים

פון די זיידע דורך די חשובע אלמנה תחי'

און די אייניקלך

אחרית ימיו

שמעון ב"ר שלמה שפריי

"**ואננו כי לקח אותו אלקים**". דער זיידע ר' לייבוש ז"ל איז שוין נישט דא, ווייל "כי לקח אותו אלקים" ער איז שון ארויף אויבן להנות מזיו שכינה נאך א לעבן אנגעפילט מיט תורה, מצוות ומעשים טובים וואס באגלייט אים זיכער דארט ווייטער.

ביז אהער האבן מיר געליינט די לעבענס געשיכטע פונעם זיידן ז"ל ווי ער האט דאס אליינס דערציילט און איבערגעגעבן. מיר האבן שוין אצינד נישט די זכיה צו זען פניו המאירות, אבער עס ליגט אויף אונז א פליכט צו געדענקן זיינע דרכים, און פרובירן מקיים צו זיין וואס חז"ל זאגן "חייב אדם לומר מתי יגיע מעשי למעשי אבותי", ווי די משנה זאגט אין אבות "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" אין א צייט ווען עס איז שוין ליידער "אין איש" דער זיידע ז"ל איז שוין נישט דא, "השתדל להיות איש" דארפן מיר פרובירן צו זיין "דער" מענטש וואס דער זיידע איז געווען, דורך גיין אין זיינע דרכים און הנהגות.

איך די פאלגענדע שורות וועל איך פרובירן משלים צו זיין דאס וואס דער זיידע ז"ל האט נישט פארענדיגט, צו באשרייבן געציילטע שטריכן פון "אחרית ימיו" פון זיינע לעצטע יארן וואס דער זיידע ז"ל האט שוין נישט דערציילט דערפון.

דער זיידע ז"ל ענדיגט זיינע זכרונות מיט דעם וואס ער האט זיך געצויגן קיין סי-געיט. דארט אין סי-געיט איז דער זיידע ז"ל געווען פון די

פני העיר, און די תושבי השכונה האבן אים גאר שטארק געשעצט און מכבד געווען. ער האט זיך דארט פיל אפגעגעבן מיט די באבע ע"ה וועמענס געזונט צושטאנד האט געפאדערט פיל איבערגעגעבענקייט, וואס דער זיידע ז"ל האט איר געשאנקן במדה גדושה, ביז צו איר פטירה אין יאר תשמ"א.

שפעטער האט דער זיידע ז"ל זיך צוריקגעצויגן קיין בארא פארק, און האט זיך ווייטער חוסה געווען בצל הקודש פונעם פריערדיגן רב זצ"ל מיט א ווארימען ברען, און האט עוסק געווען בלי ליאות פאר די הצלחה פון די קהילה און די הייליגע מוסדות, צושטייענדיג ליד ימין קדשו פונעם רב זצ"ל כעבדא קמי מרא.

אין יאר תשנ"א האט דער זיידע ז"ל חתונה געהאט בזוו"ש מיט תלחט"א זיין חשוב'ע פרוי תחי', וועלכע איז א טאכטער פון דעם באריטן אלכנסדרער חסיד הרה"ח ר' יחיאל רוטבלאט ז"ל וועלכער האט געטראגן דעם נאמען פון דעם הייליגן אלכסנדרער רבי הרה"ק רבי יחיאל זי"ע.

אין די קאלום איז נישט דא גענוג ווערטער ארויסצוברענגן דאס געוואלדיגע געטריישאפט און איבערגעגעבענקייט מיט וואס די אשת חיל די אלמנה תחי' איז צוגעשטאנען צום זיידן ז"ל. ווי ווייטער געשילדערט, האט דער זיידע ז"ל נישט געהאט קיין גרינג לעבן אין זיינע לעצטע יארן. ער האט זיך געמוטשעט און געפלאגט מיט שווערע פיס ווייטאג און יעדע ריר איז אים שווער אנגעקומען. נאר מיט דאס געטריישאפט פון די אלמנה תחי', מיט אירע איבערמידליכע כוחות מיט וואס זי איז אים כסדר צוגעשטאנען, האט דער זיידע ז"ל געקענט דורכגיין די אלע יארן במנוחה ושלות הנפש, והיינו דאהני ליה צו האבן א געזונט גליקליך לעבן ביז צו זיינע לעצטע טעג.

דער זיידע ז"ל איז כל ימיו געווען א גרויסער בעל צדקה. מען קען

אויף זיידן ממליץ זיין דאס וואס עס שטייט אין ספרי קודש, אז דאס ווארט "בעל" באדייט אויף איינעם וואס ער זעלבסט איז א "בעל הבית" אויף זיינע מעשים. דאס איז געווען דער זיידע ז"ל א "בעל צדקה". א בעל הבית אויף זיינע פעולות של חסד. אפגעזען צו ער האט פארמאגט אסאך צו נישט, אלעמאל האט ער געטיילט צדקה מיט א ברייט האנט, און האט געזוכט מהנה צו זיין תלמידי חכמים און ערליכע אידן ביד רחבה ורוח נדיבה.

דער זיידע ז"ל האט אלעמאל געהאט א געוואלדיגע הערצה צו תלמידי חכמים און בנש"ק, און פלעגט זיי שיקן גרויסע תמיכות. וועו זיין חברותא הרה"ג רבי דוד קליין ז"ל האט ארויסגעגעבן זיין ספר בית ארזים אויף שולחן ערוך, האט דער זיידע ז"ל אויסגעצאלט דעם חלק הארי פון דעם ספר, און אזוי האט ער כסדר מרבה געווען בעשיית צדקה וחסד.

פון דאס איבערגעגעבענקייט פונעם זיידן ז"ל צו די קינדער און אייניקלעך קען מען שרייבן א געוואלד. עס געדענקט זיך נאך – ליבערשט געזאגט: "עס בענקט זיך צו די צייטן" – וועו דער זיידע ז"ל פלעגט אין די זומער וואכן, יעדע וואך קומען צו אונז אין קעמפ אריין, סיי צו די אינגלעך און סיי צו די מיידלעך. ער האט יעדן איינעם עקסטער אינזינען געהאט, מיטגעברענגט א גוט פעקל און צוגעגעבן א גוט ווארט בסבר פנים יפות וואס איז אונז אלע אריין אין די ביינער. טראץ וואס אין די זומער וואכן איז דער זיידע ז"ל געווען פארנומען ביז גאר, זייענדיג דער אנפירער פון איינס אדער עטליכע באנגאלוי קאלאניס, האט ער אבער געהאלטן פאר א פליכט מקיים צו זיין דעם פסוק "והודעת לבניך ולבני בניך" און איז געקומען צו פארן אונז באזוכן אין די קעמפס.

גאר שטארק האט ער אונז אלעמאל אינזינען געהאט. יעדעס יאר פארן זומער האט ער שוין מיט אונז אפגעשמועסט און אונז ארויסגעטראגן

אין קעמפ אריין מיט א טאג פריער אידער דער קעמפ האט זיך געעפענט, וועלענדיג זיין זיכער אז מיר זענען מסודר על צד היותר טוב, און אז עס פעלט אונז גארנישט. אזוי האט ער זיך אלעמאל געזארגט פאר אונז, און שטענדיג געזוכט זיכער צו מאכן אז עס פעלט אונז גארנישט. אין זיינע פעקלעך וואס ער האט אונז געברענגט אין קעמפ איז געלעגן אסאך גוטע זאכן, אבער די הויפט זאך וואס מיר האבן דארט געטראפן איז געווען "א שטיק הארץ" וואס מיר האבן דאס גוט געשפירט אין די פעקלעך, ווי ער האט מיט אזא געטריישאפט אינזינען געהאט יעדן איינעם אריינצולייגן דאס וואס "אים" פעלט, און דאס וואס "ער" גלייכט און וואלט דערויף.

אפגערעדט פון א גאנץ יאר וועו דער זיידע ז"ל פלעגט לערנען מיט אונז. טאג טעגליך האט ער געהאט קביעות'דיגע שיעורים מיט די קינדער און אייניקלעך, אדער אין די פריע פארטאגס שעות אדער שפעט אויפדערנאכט נאכן זיין אויסגעמוטשעט פון א שווערן טאג ארבעט. אלעמאל האט ער געהאט א קלארן קאפ און פיל מיט מתינות און געדולד פאר זיינע באליבטע אייניקלעך, און ביים לערנען מיט אונז האט מען געזען בחוש ווי דאס איז זיין חיות. דעמאלט האט ער פארגעסן פון אלעם אויף דער וועלט, און האט בלויז אינזינען געהאט די הצלחה און וואוילזיין פון אונז אייניקלעך.

בכלל האט ער אלעמאל געהאט צייט צו אונז אייניקלעך. וועו מיר זענען געקומען צו אים – און אפילו וועו נישט, וועו מיר האבן זיך געפונען ווייט אוועק פון אים – האט ער אבער אלעמאל געטראכט פון אונז. זיין מחשבה און קאנצענטרירונג איז נאר געווען מיט וואס ער קען אונז מהנה זיין, און מיט וואס ער קען אונז מאכן גוט פילן. וועו מיר זענען געווען ביי אים איז נישט געווען אזא זאך אז ער זאל נישט האבן קיין צייט צו אונז. און מיר האבן אלעמאל אזוי שטארק ארויסגעקוקט זיך צו געפונען אין זיין סביבה

וואס איז באמת געווען א געשמאק.

א קורצע צייט נאך זיין חתונה מיט תלחט"א די אלמנה תחי' איז דער זיידע ז"ל געפארן מיט איר צוזאמען אויף ארץ ישראל, און האט געוויילט דארט אויפן יום טוב סוכות שנת תשנ"ג. דער באבובער ציבור חסידים האבן זיך געקלאמערט ארום אים, צו שעפן פון זיין ריינעם קוואל און פון זיין אומאויסשעפבארער אוצר פון זכרונות מימי קדם מיט וואס ער האט אלעמאל געשפרודעלט.

אין די לעצטע עטליכע יאר לימי חייו עלי אדמות האט דער זיידע ז"ל פיל געליטן יסורים ותלאות. ער האט ל"ע געליטן מיחושים אויף די פיס, און האט ליידער געדארפט דורכגיין אן אפאראציע אויף די "היפ" וואס האט נישט קיין סאך געהאלפן. אין די יארן האט זיך ארויסגעשטעלט במלוא זיהרה דאס צדקות און מסירות נפש פונעם זיידן ז"ל. עס איז געווען "הוא בצדקתו מתחלתו ועד סופו". טראץ זיינע יסורים האט ער קיינמאל נישט פארפאסט קיין תפלה בציבור, און אפילו פון זיך מטהר צו זיין אין די מקוה האט ער נישט געוואלט הערן דאס צו אויסצולאזן.

תפלה בציבור קען מען טאקע מקיים זיין אין שטוב אויך וועו מען איז מסדר א מנין אין שטוב, אבער קיין "ברוב עם הדרת מלך" איז דאס נישט, און מיט זיין דביקות לבית באבוב, האט דער זיידע ז"ל בשום אופן נישט געוואלט מוותר זיין פון צו קומען דאוועגען אין דעם ביהמ"ד וואו ער האט אלע יארן געשעפט זיין חיות און חסידות. עד אחרית ימיו האט דער זיידע ז"ל זיך מטריח געווען צו זיין פון די "הולכי ביהמ"ד" און האט נישט צוגעלאזט אז מען זאל מסדר זיין א מנין צום דאוועגען ביי אים אין שטוב. ער האט זיך מטריח געווען בטירחא דגופא צו גיין אין ביהמ"ד אריין, וואס אין די ערשטע יארן פון זיין שוואכקייט איז דאס אים אנגעקומען בטירחא

דגופא אויף אן אויסערגעוועהנליכער פארנעם. עס האט געקענט געדויערן א גאנצע שעה צייט צו גיין די קורצע וועג פון זיין הויז ביז צום ביהמ"ד, אבער והוא באחד, נישט צו פארפאסן אפילו איין תפלה אין ביהמ"ד.

ווי דערמאנט, האט אין דעם אלעם געהאט א חלק תבלחט"א די אלמנה תחי', וועלכע האט אים אזוי געטריי באדינט און אפגעווארט. קיין זאך איז איר נישט שווער אנגעקומען ארויסצוהעלפן דעם זיידן ז"ל, און יום ולילה לא שבתה, טאג און נאכט איז זי געשטאנען גרייט צו טון אלעס וואס נאר מעגליך צו פארגרינגערן די שווערע ליידן פונעם זיידן ז"ל.

דער זיידע ז"ל איז געווען בצלילת הדעת ביז די לעצטע מינוט, און לויט זיינע מעגליכקייטן איז ער געווען שופע חכמה ומוסר וואס איז ביי אונז אלע געווען יורד וחורד לחדרי בטן.

ביום המר עשרה בטבת תשס"ח האט דער זיידע ז"ל אויסגעהויכט זיין אויסגעלייטערטע נשמה, און דערמיט האט זיך פארענדיגט א גלאררייכער קאפיטל פון בית אבותינו ומשפחתינו. ביי די לויה וואס איז פארגעקומען פארענט פון באבובער ביהמ"ד האט זיך באטייליגט א ריזיגער ציבור, און איז נספד געווארן בבכי תמרורים דורך הרבנים הגאונים שליט"א און קרובי המשפחה וועלכע האבן ארויסגעברענגט די גרויסע אבידה וואס מיר האבן ליידער פארלוירן.

זאל השי"ת העלפן אז מה כאן עמד, פונקט ווי דא איז דער זיידע ז"ל געווען אזוי געטריי און איבערגעגעבן פאר אונז, זאל ער דארט אויבן אונז וועיטער אינזינען האבן, צו בעטן און מתפלל זיין פאר אונז, צו זיין א מליץ יושר פאר אונז קינדער און אייניקלעך, ובפרט פאר די געטרייע אשת חיל תחי' וועמען ער האט אלעמאל אזוי געשעצט און מכיר טובה געווען.

דברי הספר וואס איז געזאגט געווארן

ביי די הקמת מצבה

יהושע יוסף ב"ר בן-ציון שפריי

מורי ורבותי!!

אונז אלע האבען מיר געקענט דעם זיידן, יעדער האט מיט אים געהאט א שייכות, ער האט אונז אלע ליב געהאט, און מיט אונז אלע געזעדט בסבר פנים יפות, פראבירט פאר אונז אלע צו געבען סיפוק, און וואס מער איבערגעבען וואס ער האט געדענקט פין פריעדיגען דור, וואס איז דא שייך נאך צו רעדן? פאר א פרעמדע עולם וואלט אפשר מער אויסגעפעלט צו רעדן וועגן זיינע מעשים, זיינע השקפות, זיינע רצונות, אבער פאר אונז? וואס איז דען שייך.

דער תירוץ איז, אונז האבען טאקע געהאט מיט אים א שייכות, אבער א נאנטע שייכות, און א גאר נאנטע שייכות, דער זיידע ע"ה איז געווען א צוגעלאזענע מענטש, א מענטש וואס אונז אלע האבען מיט אים געפילט א נאנטקייט, א אהבה, א קשר, היינט אז ער איז שוין נישט מיט אונז, האט דער יצה"ר א טבע, אז ער מאכט צומאהל מען זאל געדענקען און אז עס זאל ארום שווימען אין קאפ נארישקייטען, און מיט דער צייט פארגעסט מען דעם עיקר. כך הוא דרכה של עולם.

דערפאר איז כדאי, אז מען זאל מאכען התבוננות, אריין טראכטן, וואס נעם איך מיט פינעם זיידן וויטער אין לעבן. וואס גיט איבער פאר די דורות הבאים, די קינדער, די אייניקלעך, וועלן זיי וועלן פרעגן, ווי אזוי איז

געווען דער זיידע וואס האט אדורך געלעבט די קריג, וואס זענען געווען זיינע שטארקייטן? מיט וואס האט ער געדינט דעם אייבערשטען? ווי אזוי האט ער געהאט מוט אין כח נאך די מלחמה אין בשעת די מלחמה צו וועלן בכלל ווייטער אנגיין?

אזעלכע שאלות קען מען נישט ענטפערן אויב מען האט נישט די זאכען מסודר, אין מען קלערט זיך יעצט, וועז די זכרונות זענען נאך פריש, קלערט מען זיך אהן, וואס מען נעמט מיט, און אזוי ווייסט מען ווי אזוי ווייטער צו קענען איבערגעבען וואס מען האט מקבל געווען.

איז ממילא כדאי דאס צו קענען, וועל איך נאר דא זאגן אפאהר ווערטער, פארשטייט זיך אז מען דעקט נישט אלעס, מען קען נישט דעקן אלעס אין א קורצער זמן, ווייל דאס מער מען טראכט אריין זעהט מען וואס מער.

1. **אמונת צדיקים**
2. **אמונה פשוטה, מיט עקשנות.**
3. **ענווה.**
4. **גם זו לטובה.**
5. **הרחקה מגזל**
6. **אהבת התורה**

אמונת צדיקים

זיין אמונה אין א צדיק, איז נישט נאר געווען אין באבאווער רביס, פארשטייט זיך אז גלייבן אין דער מנהיג פין דער מקום ווי מען איז, איז נישט

קיין חידוש, דאס איז א זאך וואס מ'געפינט ביי רוב חסידים, ווייל פארוואס נישט? זיין אמונה אין אמאליגער צדיקים איז געווען, אסאך מער, אין זיינע כתבים וואס מען האפט בעזר השי"ת ארויס צו געבען אויף די שלשים, ברענגט ער די ערליכע אידען וואס ער האט משמש געווען אין ניימארק, איינער פין זיי איז געווען א צדיק נשגב, וואס דער זיידע האט מיך פארציילט אז ער פלעגט דאוונען פלעגט ער קענען פין דביקות גיין אינטערן באנק, דער קדושת ציון האט אמאהל געזאגט ווען ער האט אנגעפרעגט צו ער קען קומען אויף יו"ט, אז ער האט נישט קיין פלאץ פאר אים אינטערען באנק, האט אבער דער זיידע פארשטאנען דער חשיבות פין א איד וואס איז דבוק אין אויבערשטען. וכו' וכו', די זאך קען מען אנווייזן ווען מען האט מיט אים געהעדט, אז הגם ער האט פארשטאנען אז דאס איז נישט אונזער וועג, האט ער דאך געהאט דרך ארץ פאר די צדקות פין אן ערליכער איד.

אמונה פשוטה

ווען מען רעדט וועגען אמונה פשוטה, וואס מיינט דאס? אמונה פשוטה מיינט אז מען גלייבט אינעם אויבערשטען נישט מכח הוכחות, נישט מכח חקירה, אהן א ראיות, נאר סתם, מען גלייבט ווייל דער טאטע האט געגלייבט.

ווען מען רעדט מיט איינער וואס איז נישט אזוי גלויביג, קען מען הערן פארשידענע קשיות, פארשידענע טיעונים, וואס קען א מענטש כלומר'שט "קליג" מאכען, מען זאגט נאך פין תניא, אז ער פלעגט זאגן, "איך בין א נאר און איך גלייב".

צו זאגן אזא מימרא דארף מען דאך אבער קודם האלטן אז מען איז א נאר אויב מען גלייבט, איז טאקע ביי זיי האלט מען אויף דעם נוסח, אז

מען דארף וויסען אז מען איז א נאר, און עכ"ז גלייבן.

דער זיידע, האבענדיג דורך געלעבט א מלחמה, האט געוויסט, אז צו גלייבן אין אויבערשטען טאר מען בכלל נישט עוסק זיין אין קיין שום זאך וואס קען מעורר זיין קשיות. איך האט צוויי מאהל מיט אים מיט געהאלטן ווי איינער האט אנגעהויבן רעדן, לאמיר אנרופען בלשון נקי', נישט ממש אפיקורסות, אבער זאכען וואס מען הערט געוועהנליך פין איינער וואס איז נישט א גרויסען מאמין, אין דער זיידע איז תיכף אוועק געלאפן, דאס ערשטע מאהל האט דער זיידע נאך געקענעט גיין, איז ער שנעל געגאנגען אין מיך מיט געגומען ביי די האנט, דער צווייטער מאהל איז ער שוין נישט געגאנגען און מהאט איהם לא עלינו געפיהרט אין א ויל טשעיר, אין ער האט מיך אנגעהויבן קלאפען אויף די האנט, אין געזאגט, שוין גיין, און מיך נישט געלאזט שטיין דארט ווייטער אויף א מינוט.

אים איז עס געווען א דבר פשוט, אז מען טאר נישט אויסהערן קיין שום זאך וואס איז סותר די אמונה, אין דער אמת איז דאך א מען ווייסט אז די גמרא זאגט שאני מינות דמשכי, האט ער נישט געוואלט האבען מיט דעם קיין שום שייכות.

ענווה

ווען מען רעדט פין א עניו, איז נישט שייך נישט צו טראכטן פינעם זיידן, וואס אים האט באמת ג'עקעלט ווען מען גיט אים כבוד, ער האט געלאכט פין דעם, אין באמת גלאכט, נישט געדארפט האבן קיין שום כבוד.

יעדער געדענקט דאס, און איך בין זיכער אז עס קען יעדער טראכטן פין א געלעגנהייט ווען ער האט דאס פון אים געהערט, עס איז געווען א

חלק פין אים אליין, יעדעס מאל מען האט געריעדט מיט אים פאר לענגער פין פינעף מינוט, האט מען געקענט הערן עפעס אין דעם ליניע. ולא מחזיק טיבותא לנפשי'.

גם זו לטובה

ער איז געווען א חסידישע איד במלוא מובן המילה, אזוי ווי ער האט מקבל געווען אינדערהיים זיך נישט מתרעם זיין, ווען ער האט יאהרן לאנג געדארפט נישט דא וואוינען, האט ער דאס גענומען מיט מתינות. ווען ער האט געדארפט זיין, היפוך טבעו, אין א וויל טשיר, האט מען פין אים קיינמאל נישט געהערט קיין קרעכץ אויף זיין מצב. פארוואס? ווי האט ער געהאט די כוחות אויף דעם? נאר ווייל ער האט מקבל געווען אזוי נאך פין צדיקים, מקבל געווען פין ערליכע אידען.

עס איז דא אין דעם נאך א נקודה, אין ספרים ווערט געברענגט, אין דברי חיים, אויפ'ן פסוק ואל יחר אפך בעבדך, מיינט אין די עבודת השי"ת, א מענטש דארף מקבל זיין, זיין חלק אין עבדות השי"ת. און אויף דעם אויך זאגן גם זו לטובה.

די מדה האט זיך שטארק אנגעזעהן ביים זיידן, למשל ווען ער האט געדארפט דעם לעצטען יום קדוש טרינקען כדאי צו נעמען די מעדיקעישן, האט ער זיך נישט מתרעם געווען, נישט געהאט פין דעם שברון לב, מענטשן מיינען אז עס איז א מדריגה צו פילן שלעכט ווען מען קען נישט פאסטען למשל, די אמת איז, אוודאי איז דא אין דעם א מדריגה מער פין דעם קל וואס האט בכלל נישט קיין געפיל צו וועלן למשל פאסטען יום כיפור, אבער העכער פין דעם איז, דער וואס פארשטייט אז טאמער די רצון השי"ת איז נישט צו פאסטען, איז דאס וואס מען דארף צו טוהן. אין די זאך האט אים

געפירט די גאנצע צייט וואס ער איז נישט געזונט געווען, וועו ער האט למשל געמוזט דאוועגען זיצענדיג, איך ווייס אז ער האט דאס נישט ליב געהאט, אבער וויסענדיג אז דאס איז דער רצון השי"ת יעצט, יעצט וויל דער רבוש"ע אז מען זאל דאוועגען בישיבה, האט ער דאס מקבל געווען באהבה.

הרחקה מגזל

ער האט מיר דערציילט כמה פעמים, אז אין די צייט וועו ער האט געהאט בנינים, און נאך דעם וועו ער האט עס געמוזט אויף געבן, ווייל די פרייז פין אויל איז געשטיגען, האט ער געהאט אופנים, וועגען צו קענען האלטען די בנינים, עס איז געווען אינווועסטערס וואס האבען מיט אים געוואלט מאכען שותפות, און ער האט נישט געוואלט, ווייל ער האט נישט געהאלטן אז עס איז געערעכט כלפי די שותף. מען רעדט דא פין מציל זיין עשירות, עס איז נישט קיין לייכטע זאך צו קענען זאגן, אז מען וויל נישט ווייל עס נישט געערעכט כלפי די שותף. ער האט מיך אויך דערציילט, אז אינדערהיים נאך די מלחמה, פלעגט מען עוסק זיין אין זאכען וואס איז דעמאלס געווען נישט לעגאל, פארשטייט זיך אז דארט וועו עס איז געווען א קאראפט וועלט, איז עס נישט געווען אן עולה. וועו ער איז געקומען אויף אמעריקא, האט ער באגעגענט איינער פין די חברה וואס ער פלעגט מיט זיי האנדלען דארט, האט אים יענער געפרעגט צו ער וויל אפשר ממשיך זיין, ווייל ער האט פאר אים ארבעט, האט אים דער זיידע געטפערט אז דא אין אמעריקא אויב מען קען מאכען געלט גלייך, ווייל ער נישט עוסק זיין אין אזעלכע געשעפטען. די מסירות נפש פאר דעם ענין דארף צו זיין א לימוד פאר אונז, דעמאלס איז שווערער געווען צו מאכען פרנסה ווי היינט, נישט קענענדיג די שפראך, זייענדיג כגר בארץ נכרי', האט ער נישט געוואלט הערן פין אזעלכע זאכן.

אהבת התורה

זיין רצון איז אייביג געווען אז מיר זאלען זיין תלמידי חכמים, יעדעס אייניקל האט ער געקענט אליינס לערנען מיט אים גמרא און מסביר זיין אויף אן אופן ער זאל פארשטיין, און ער האט אריין גלייגט אן אינטרעסאנטע דגוש אויף ידיעות, ער האט געקענט, ווען מען איז געווען אויף שבת אין סיגעיט פארברענגן היבש צייט נאך צו קוקען ווי עס שטייט א געוויסע ענין וואס מען האט דערמאנט, ער האט געהאט ספרי שימוש, און פלעגט נאך קוקן.

איינמאל האט ער נישט געקענט טרעפן אין שבת, האט ער גערופן זונטאג אינדערפרי צו מיין טאטע אין שטוב און געההיסן איבערגעבן וואו עס שטייט. א געוויסע ענין

אין די עלטערע יאהרן האט ער געמאכט א שיעור צו לערנען שו"ע מיט די נו"כ פארטאגס יעדען טאג.

אין תהלים פ"ו שטייט שמרה נפשי כי חסיד אני הושע עבדך אתה אלהי עבדך הבוטח אליך.

אין תהלים קאפיטעל פ"ו שטייט שמרה נפשי כי חסיד אני הושע עבדך אתה אלהי עבדך הבוטח אליך. פרעגען די חז»ל ווי אזוי דוד האט געקענט זיך אליין רופען א "חסיד". ענטעפרט ר' יוסף יעב"ץ אז עס שטייט אין ילקוט כל המקללין אותו ושותק ממילא קומט אויס אז די מדריגה חסיד איז באמת א קליינע מדריגה קעגען דער וואס איז א "מקללין אותו ושותק" מעג זיך רופען חסיד. זאגט די יעב"ץ אז פארדעם האט דוד זיך געמעגט רופען חסיד, ווייל ער איז געווען א מקללין אותו ושותק. עס איז אדורך א מלחמה וואס זעקסט מיליאן קדושים זענען אומקגעקומען אויף קידוש

השם, עס פאדערט מען זאל פארשטיין, פארוואס האט דער זיידע זוכה געווען ניצול צו ווערען פין דארט? אבער דער וואס האט געקענט די זיידע האט געוויסט אז ער איז געווען א מקללין אותו ושותק, ער האט נישט געטפערט טאמער האט מען אים פערזעהנליך געטשעפעט. דאס קען מען זאגען אין דעם פסוק, שמרה נפשי כי חסיד אני, פארוואס מעג מען זאגען אויף זיך "חסיד" ווייל מען איז אין דעם מדריגה פין מקללין אותו ושותק, פאר דעם איז מען זוכה אז "הושע עבדך אתה אלקי" אז די אויבערשטער זאל מציל א נפש פין די מהפכה, "הבוטח אליך", ווייל ער האט אויך געהאט בטחון אין דיר.

זאל טאקע דער רבוש"ע העלפען ער זאל הקיצו ורננו שוכני עפר.

ולדבקה בו

חיים שפריי

ווען דער פריערדיגער רב זצ"ל (כ"ק מרן אדמו"ר הגה"ק מהר"ש זי"ע) האט מייסד געווען ישיבת קדושת ציון באבוב בארצינו הק', האט ער געשיקט יונגע בחורים פון אויסלאנד כדי מייסד צו זיין די ישיבה. מיך האט ער אויך געשיקט. ביי מיין מאמע ע"ה איז דאס שיידן זיך מיט איר עלטסטן זון געווען זייער א גרויסע עגמת נפש.

איין אנדערער בחור וואס דער רב זצ"ל האט געוואלט שיקן האט זיין מאמע אים טאקע נישט געלאזט פארן. אבער דער טאטע ז"ל האט מסביר געווען אז דאס ענין אויסצופאלגן דאס שליחות פון רב זצ"ל איז א גרויסע זכיה, ווייל דאס מייסד זיין די ישיבה איז אים געגאנגען אין לעבן.

ער האט דאס באטראכט ווי א מצבה פאר זיין הייליגן טאטען דער קדושת ציון ז"ל. נאכן הערן אזעלכע דיבורים האט מיין מאמע מסכים געווען, און איך האב גהאט די זכי' ממלא צו זיין דעם רצון פון רב זצ"ל.

מאתו לא תצא הרעה

שלמה שפריי

איך דערמאן זיך, ס'איז אמאל געווען אן ענין ביי מיין טאטע ז"ל אין שטוב וואס ער איז דורכגעגאנגען פארשידענע שווערייטן. ס'איז נישט לייכט געווען דאס דורכצוטראגן. האט דער טאטע ז"ל מיר דעמאלט געזאגט "שלמה דו מוזט פארשטיין פונקט ווי מיר פארשטייען נישט פארוואס דער רבונו של עולם האט געטון פאר די זעקס מיליאן אידן, אבער מיר גלייבן באמונה שלמה אז מאתו לא תצא הרעה, אזוי אויך מיט אלע נסיונות החיים, מיר דארפן נישט פארשטיין מען האט נישט קיין קשיות צום רבוש"ע.

דאס איז געווען א יסוד ביים טאט'ן ז"ל וואס ער האט דאס מקבל געווען פון רב זצ"ל. "מאתו לא תצא הרעה, וואס השי"ת טוט איז גוט. דאס האט ער מיט אונז גע'חזר'ט זיין גאנץ לעבן. אויב איז דא סיי וועלכע פראבלעם טאר מען נישט פרעגן קיין קשיות. ער פלעגט אלעמאל זאגן "אונז האמיר מיטגעמאכט דעם לאגער, און מיר האבן נישט געפרעגט קיין קשיות". וועט עס זעט זיינע אייגענע וועלטער אינעם באשרייבונג, קען זען ווי ער האט אלעס אנגענומען מיט אזא פשטות און אמונה.

איבער זיין התקשרות צו זיינע רבי'ס האט ער מיר כמה פעמים געזאגט, אז דורכאויס דעם גאנצען לאגער האט ער אלעמאל געהאלטן פאר די אויגן זיין רבי'ן רבי מרדכי דייטש זצ"ל. (זעה מער איבער אים, אינעם קונטרס זעלבסט). זייענדיג פארוואגעלט אין די לאגערן, האט ער

אלעמאל געטראכט "וואס וואלט מיין רבי ר' מרדכי געזאגט אויף דעם, וואס וואלט געווען זיין מהלך אין דעם ענין" און אזוי האט ער זיך געפירט. דאס זעלבע איז געווען זיין גאנץ לעבן, ווען אלעמאל האט ער געטראכט נאר דאס "וואס וואלט דער רב זצ"ל געזאגט אויף דעם". דאס איז געווען זיין יסוד און דאס איז געווען נר לרגליו.

איבער זיין כסדר'דיגע דאגה פארן חינוך פון זיינע קינדער און אייניקלעך איז כדאי צו דערמאנען צוויי קורצע נקודות.

ווען איך בין געווען א יונגל האט דער טאטע ז"ל געלערנט מיט מיר יעדן איינציגסטן טאג. פארטאגס ווי נאר ער האט פארענדיגט דאווענען (און צומאל נאך פארן דאווענען) האט ער געהאט א שיעור מיט מיר און מיט נאך א חבר מיינער אויף לכה"פ א האלבע שעה. דער טאטע האט כל ימיו געארבעט גאר שווער, און איז באמת געווען טרוד על המחיה ועל הכלכלה, איז אבער קיינמאל נישט ארויס צו די ארבעט אידער ער האט געלערנט דעם שיעור מיט מיר, זייענדיג אזוי איבערגעגעבן פארן חינוך פון די קינדער.

דאס צווייטע האב איך געהערט פון ר' ישעיה לייזער [אלעזר] מיללער הי"ו א מלמד אין אונזערע מוסדות, אז דער טאטע ז"ל פלעגט אלעמאל זיך פאראינטערעסירן איבער די הצלחה פון די קינדער און אייניקלעך, און ער האט נישט געהאט נאך א זיידע וועמען עס זאל אזוי שטארק פאראינטערעסירן וואס און ווי אזוי די אייניקלעך לערנען און שטייגן.

זאל השי"ת העלפן, אז מה כאן עמד ושימש און ער האט אונז אלעמאל געטראגן על לוח לבו, זאל ער דארט.אויבן ווייטער זיין א מליץ יושר פאר אונז אלע, אז מיר זאלן קענען גיין אין זיינע דרכים.

תמימות עם חכמה

מנחם ב"ר חיים שפריי

"יחיד בדורו בחכמת אלקות" – זענען די ווערטער וואס איז אויפגעקריצט אויף די מצבה פון הרה"ק רבי נפתלי צבי מראפשיץ זי"ע, לויט זיין צוואה - וואס דער ראפשיצער רב זי"ע איז טאקע געווען באקאנט מיט זיין געוואלדיגע חכמה "מצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם" און מיט זיינע "דברי פי חכם חן", און מיט זיין חכמה האט ער באלויכטן די גאנצע וועלט.

זיין הייליגער רבי דער חוזה פון לובלין זי"ע האט אים אמאל געפרעגט. עס שטייט דאך אין פסוק "תמים תהיה עם ה' אלקיך" און ווי קומט חכמה צו עבודת השי"ת? אויב איז איז מען א חכם איז מען דאך נישט קיין תמים? בגודל חכמתו האט דער ראפשיצער רב זי"ע דערויף געענטפערט א טיפזיניגע תשובה: "צו קענען זיין א תמים דארף מען האבן חכמה!".

זאגן דאך שוין חז"ל "אפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכין לימוד". קען אפשר זיין א שטיקל כוונה אין זיינע טיפע ווערטער.

אין תהלים (קאפיטל כ"ב) זאגט דוד המלך "כי לא בזה ולא שקץ ענות עני" שטייט אין ספרי קודש פשט אזוי. איינער וואס איז א גדול במעשים, ער קען לערנען און האט פארשידענע השגות, אויב אזא איינער

איז אן עניו פארשטייט מען אז מען דארף דאס אנערקענען. ער האט דאך באמת מיט וואס זיך גרויס צו האלטן, און דאך האלט ער זיך קליין, איז עס א חשיבות. אבער איינער וואס האט נישט קיין השגות, איז ביי אים נישט קיין ספעציעלע חשיבות אז ער האלט זיך קליין, ווייל ער האט דאך סיי ווי נישט מיט וואס זיך גרויס צו האלטן. זאגט אבער דער פסוק ניין "כי לא בזה ולא שקץ ענות ענ"י". אין הימל איז אפילו דאס עניוות פון אזא מענטש אויך חשוב. אפילו דער מענטש האט באמת נישט מיט וואס זיך גרויס צו האלטן, ער איז סיי ווי אן עני בדעת, און זיין ענווה איז אן "ענות עני", עניוות פון אן עני בדעת וועלכער האט סיי ווי נישט מיט וואס זיך גרויס צו האלטן - ווי מען זאגט נאך א פוילישׁ ווארט 'ביזט נאכנישט אזוי גרויס אז דו זאלסט זיך קליין האלטן...' - דאך איז אזא עניוות אויך חשוב אין הימל, ולא בזה ולא שיקץ ענות עני.

קען זיין אז די זעלבע זאך איז אויך שייך בכלליות ביי יעדע זאך אין עניני עבודת השי"ת. דער פסוק זאגט "תמים תהיה עם ה' אלקיך", אז וועו עס נוגע צו "ה' אלקיך" עבודת השי"ת, איז דא א ציווי "תמים תהיה", מען זאל אלעס טון מיט א תמימות. אבער דער ציווי איז בעיקר שייך נאר פאר איינעם וואס בעצם איז ער חכם, ער איז קלוגער מענטש אין אלע ענינים, פאר אזא מענטש איז שייך אז מען זאל אים זאגן "תמים תהיה". אפילו דיין מהות איז אז ביזט א חכם, דאך וועו עס קומט צו עבודת השי"ת זאלסטו זיין א תמים, צו טון דעם רצון ה' מיט א תמימות, אן קיין חכמות און חקירות. אבער וועו עס איז סייווי אן איש תם אין אלע זיינע ענינים, איז דאך ביי אים נישט קיין ספעציעלע רבותא אז ער איז מקיים דעם תמים תהיה עם ה' אלקיך אויך ביי עניני עבודת השי"ת, ווייל ער איז דאך סיי ווי נישט קיין חכם. וועגן דעם איז ער תמים במעשיו ווייל ער איז נישט קיין חכם, נישט ווייל ער איז דערמיט מקיים סיי וועלכע מצוה.

דאס קען זיין די כוונה פונעם ראפשיצער רב זי"ע אז צו זיין א תמים דארף מען האבן חכמה. דאס מיינט צו זאגן אז דייקא ווען איינער פארמאגט חכמה, אזא מענטש האט די מעגליכקייט מקיים צו זיין דעם תמים תהיה עם ה' אלקיך ביי עבודת השי"ת, אז ער פארקוקט פון זיין חכמה און דינט השי"ת מיט תמימות, אנדערש איז אבער איינער וואס פארמאגט סיי ווי נישט קיין חכמה, ביי אים עס איז נישט קיין מעלה אז ער דינט השי"ת מיט תמימות.

די וועלט זענען זייער פאסיג אויפן זיידן ר' אריה (לייבוש) ב"ר חיים שפריי ע"ה וועלכער איז נפטר געווארן פארגאנגענעם צום העשירי דאס יאר תשס"ח. ער איז געווען "מילא אותו רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה" א חכם אין פולן זין פון וואלט, א חכם מיט א פארצייטישן געשמאק, אלץ האט ער געשפרודעלט מיט דברי חכמה, און איז געווען א מבין דבר מתוך דבר, ודי לחכימא ברמיזא. אויך אין וועלטליכע זאכן איז ער געווען א חכם מחוכם און האט גוט פארשטאנען אן עסק.

אבער "כחכמתו כן תמימותו". ווי שטארק חכם ער איז געווען, געווי אזוי שטארק איז געווען זיין תמימות. ביי עניני עבודת השי"ת האט ער ריכטיג מקיים געווען דעם פסוק "תמים תהיה" און טאקע מיט חכמה יתירה, אויסצופירן דעם רצון ה' מיט א תמימות אן קיין שום איבערגעקלוגשאפט. ער פלעגט אלץ זאגן "זיי נישט קיין אויבער-חכם", און ער האט טאקע זיך געפירט מיטן ריכטיגן וועג, אז ביי עבודת השי"ת איז ער געווען א תמים בדרכיו און נישט געזוכט קיין שום חכמה.

די משנה אין אבות זאגט "איזה חכם הלומד מכל אדם". דאס איז געווען דער זיידע וואס ער האט ארויסגעצייגט א זעלטענע מאס חכמה אין דעם הינזיכט. ער האט אלעמאל צוגעגויגט זיין אויער צו הערן וואס אנדערע

האבן צו זאגן. ער האט זיך מתאבק געווען בעפר רגלם פון זיינע רבי'ס און צדיקים און האט געשלונגן מיט דורשט זייערע ווערטער. ער איז אלעמאל געווען גרייט צו הערן און מקבל צו זיין וואס אנדערע האבן צו זאגן, וואס ער האט דערמיט ארויסגעצייגט א ריכטיגן תמימות. ווער עס גייט נאר לויט זיין אייגענע חכמה, איז געווענליך נישט גרייט צו הערן וואס אן אנדערער האט צו זאגן, האט ער אבער מקיים געווען דעם מכל מלמדי השכלתי, און איז געווען כלי מקבל ברכה, טאקע א כלי שלימה מיט א תמימות...

"ויהי ידיו אמונה עד בא השמש" האט ער געלעבט מיט אמונה און בטחון, און מיט א זעלטענע אמונת חכמים וצדיקים. ער איז געווען געגנצליך נכנע בגוף ובנפש צו צדיקים און צו אלעם וואס זיי זאגן. וואס זיי האבן געהייסן איז געווען ביי אים א תורה שלימה, און דאס האט ער געטון.

"תמימות" איז א יסוד ווען עס קומט צו עבודת השי"ת און צו אמונה פשוטה, ווי עס שטייט אין אלע ספרי חסידות "ותורת ה' תמימ"ה". דאס האט דער זיידע ז"ל געגנצליך אויסגעפירט, ווען זיין גאנץ לעבן איז געווען איין קייט פון אפשפיגלונג פונעם פסוק "תמים תהיה עם ה' אלקיך" ביז צו זיין פטירה ווען ער איז נפטר געווארן כעולה תמימ"ה.

יהא זכרו ברוך.

בכל דרכיך דעהו

<u>מנחם צבי ב"ר בנציון שפריי</u>

דער זיידע איז באמת געווען א לעבעדיגער מוסר ספר וואס פון יעדע הנהגה זיינע האט מען זיך פיל געקענט לערנען.

דער זיידע איז געווען זייער מקושר צו "בית באבוב". ער האט מיר געזאגט אז ווען ער איז געווען דרייצן יאר "האט מען אים פארכאפט קיין באבוב..." ער האט מיר דערציילט אז זיין טאטע איז געווען א חסיד פון רבי לייבוש צאנזער זצ"ל א זון פון רבי אהרן זצ"ל דער קרייזער רב און ער איז אנגעקומען קיין באבוב.

ער פלעגט מיר דערציילן אז אינדערהיים איז דאס חסידות געווען אנדערש. ער איז טאקע געווען א באבובער חסיד, אבער געפארן איז ער נאר איינמאל אין יאר קיין קיין באבוב, אויף די צווייטע טעג סוכות, און אויך דעמאלט האט מען אים נישט געלאזט יעדע נאכט קומען צום טיש. איין נאכט איז ער געשלאפן און די אנדערע נאכט האט ער געקענט קומען צום טיש.

איבער דעם ענין האט ער מיר ביי א געלעגענהייט איבערגעזאגט א ווערטל בשם א געוויסן גדול. אין די תורה שטייט אז ווען אידן האבן געזען אז משה רבינו קומט נישט אן, האבן זיי געמאכט דעם עגל. האט דער גדול געפרעגט, ווער האט געקענט מאכן דעם עגל? עס קען דאך

נישט זיין אז א מתנגד האט עס געמאכט, ווייל א מתנגד דארף דאך נישט קיין רבי'ן. א גאליציאנער חסיד קען ער אויך נישט זיין, ווייל אים איז דאך גענוג צו קומען איינס צו צוויי מאל אין יאר צום רבי'ן, האבן זיי דאס נאך געקענט אויסהאלטן. אבער אן אונגארישער חסיד - האט ער אויסגעפירט - קען אפילו איין נאכט אויך נישט אויסהאלטן אן קיין רבי'ן, אפילו אויב א קאלב איז דער רבי....

דער זיידע ז"ל האט אלעמאל זייער גוט געקענט חומש רש"י. ער האט מיר דערציילט אז נאך אלס בחור האט ער פיל געלערנט חומש רש"י, און ער האט אמאל פרובירט דורכצולערנען די גאנצע סדרה יעדע וואך שבת נאכמיטאג. ער פלעגט מיר אבער זאגן אז אפילו אין זוממער האט ער נישט אלעמאל געהאט גענוג צייט דורכצולערנען די גאנצע סדרה. ער האט אמאל געפרעגט פון זיין רבי'ן רבי מרדכי דייטש אויב ער מעג משלים צו זיין צו לערנען חומש רש"י אום מוצש"ק, אבער ער האט אים דאס נישט געוואלט מתיר זיין, ווייל מען לערנט נישט קיין מקרא אויפדערנאכט.

ער האט מיר אויך דערציילט, אז אמאל אין די זוממער וואכן ווען ער איז אמאל איינגעשטאנען בייא איד אויף שבת, האט יענער איד אים געפרעגט "וואס טוט מען מיט אזא לאנגן נאכמיטאג?". יענער האט געזאגט אז ער האט שוין געלערנט דעם גאנצן חק, פרקי אבות און נאך לימודים, און וואס קען מען דען טון. האט אבער דער זיידע געזאגט אז אים איז דער נאכמיטאג צו קורץ... עס איז דא אזויפיל צו לערנען אז ער יאגט נישט אן אנצוקומען צו אלעם.

אין דעם ענין האט מיר אויך דערציילט, אז ווען ער איז געווען

א בחור האט ער געהאט א שאלה אויב ער זאל עסן שבת אינדערפרי פארן דאוונען, ווייל אויב האט ער נישט געגעסן אינדערפרי האט ער נאכדעם גאהאט קאפ ווייטאג, און דאן האט ער זיך געמוזט אראפלייגן שבת נאכמיטאג. האט ער געפרעגט צו ער זאל ענדערש נישט עסן פארן דאוונען און זיך אראפלייגן נאכמיטאג (א זאך וואס איז דעמאלט נישט געווען איינגעפירט), צו ער זאל ענדערש זיך אראפלייגן נאכמיטאג. האט מען אים געהייסן אז ער זאל עסן פארן דאוונען און ער זאל נישט מבטל זיין זיינע שיעורים פון נאכמיטאג צוליב דעם.

איבער די קריגס יארן האט ער מיר דערציילט, אז ער פלעגט זיך אין די יארן פיל באנוצן מיט פארשידענע העלפערס, וועמען ער האט אריינגענומען אין די ארבעט, און אזוי האט ער זיי געראטעוועט פון שווערע ארבעט און פון ח"ו אומגעברענגט צו ווערן דורך די רשעים (ווי שוין באשריבן אין זיינע תולדות). האט ער מיר געזאגט אז ער האט אלעמאל אויסגעקליבן תלמידי חכמים זאלן אים העלפן, און אלעמאל האבן זיי אויסגערעכענט ווי אזוי צו טון יעדע זאך וואס מער עפ"י תורה. שבת האט מען אלעמאל אויסגערעכענט אז מען זאל טון וואס וויניגער מלאכות דאורייתא, און אלעמאל האבן זיך די שמועסן געדרייט איבער דעם. ער פלעגט אויך רעדן מיט התפעלות פון רבי יהושע וואלף זאפרין, ווי ער האט געדענקט רמב"ם פון אויסענוויניג, טראץ וואס מען האט זיך דעמאלט געפונען אין אזעלכע שווערע מצבים.

ער פלעגט מיר זאגן אז דער טעם פארוואס ער קען נישט דאוונען שטייטלער, איז צוליב דעם וואס בשעת די קריג האבן זיי נישט געהאט צופיל צייט צו דאוונען, און דעמאלט האט ער זיך איינגעוואוינט

צו דאוועגען שנעל. אויך האט ער מיר געזאגט אז פארן קריג האט ער אלעמאל זייער שווער געפאסט, און נאך יעדן תענית האט ער געהאט קאפ-ווייטאג. געווענליך איז ער געווען א שטארקער מענטש, אבער ביי א תענית פלעגט יעדער זיך לאכן פון אים צוזעענדיג זיין שוואכקייט. אבער נאכ'ן קריג האט ער שוין גוט געקענט פאסטן, ווייל היטלער ימ"ש האט אים שוין אויסגעלערנט גוט צו פאסטן... (מען האט דאך קוים געגעבן צו עסן אין יענע יארן).

ווען ער האט חתונה געהאט - האט ער מיר דערציילט - האט ער געצאלט געלט פאר הרה"ג רבי דוד קליין ז"ל אז ער זאל לערנען מיט אים די הלכות וואס איז נוגע אויף נאך די חתונה.

ווען ער איז אנגעקומען דאהי קיין אמעריקע, האט ער אכט געגעבן נישט צו נייגן פון די פריערדיגע דרכים. ער האט זייער נישט געגליכן היינטיגע זאכן. ער האט מיר דערציילט, אז ווען דער רב דער בעל קדושת ציון זצ"ל האט געשיקט הרב ראזענגארטן זצ"ל קיין אמעריקע, און ער האט פאראויסגעזען ברוח קדשו אז ער וועט דא פארבלייבן אן ערליכער איד, האט דער רב זצ"ל אים מיטגעגעבן א שטיקל קוגל. האט הרב ראזענגארטן געפרעגט פארוואס ער גיט דאס אים, איז דען אין אמעריקע נישט דא קיין קוגל? האט דער רב זצ"ל געענטפערט, דארט אין אמעריקע איז טאקע דא קוגל, אבער אויך אין די קוגל איז דא אמעריקע... די מעשה און אזעלכע ענליכע זענען אים געשטאנען פאר די אויגן, און אלץ אכט געגעבן אז "אמעריקע" זאל נישט אריינדרינגן ביי אים.

דאהי איז ער ווייטער געווען זייער מקושר צו בית באבוב, און האט פיל געטון פאר די קהלה און די מוסדות. אבער ער האט קיינמאל

נישט פארלאנגט קיין כבוד, און איז אלעמאל געווען א בורח מן הכבוד. איך געדענק ווי ביי מיין שבת שבע ברכות איז ער צוגעגאנגען צום גבאי'ן מיט א תמימות, און געבעטן אז מען זאל נישט אים געבן קיין עליה ווייל ס'פעלט נישט אויס.

ער האט מיר אמאל געזאגט אז ער האט א ברכה פונעם פריערדיגן רב זצ"ל אז ער זאל נישט דארפן צוקומען צו א צווייטענס ברכה... עס איז געווען ביי א געוויסע געלעגענהייט ביי א טיש אדער ביי א מלוה מלכה, האט דער רב זצ"ל זיך אנגערופן פארן בענטשן "וועם גיב איך דאס בענטשן? פאר ר' לייבוש שפריי? אה, ער דאדף דאס נישט". מיט זיין אמונת חכמים האט ער דאס אנגענומען ווי א ברכה אז ער זאל נישט דארפן צוקומען צו א צווייטן.

עס געדענקט זיך נאך זיין געוואלדיגע זריזות און פונקטליכקייט. נאך מיין חתונה האב איך געלערנט מיט אים בחברותא. קודם האבן מיר געלערנט אויפדערנאכט, אבער שפעטער האבן מיר געהאט דעם שיעור פארטאגס. ער פלעגט מיך אויפוועקן יעדן טאג אום 5:30 אבער יעדן טאג צו די פונקטליכע צייט. אין זיינע עלטערע יארן ווען דאס גיין איז אים שוין אנגעקומען שווער, איז ער שוין א שעה פארן שיעור געווען גרייט ארויסצוגיין פון שטוב, נאר אז ער זאל אנקומען פונקטליך אין צייט צום שיעור.

נאך פון ווען איך בין געווען יונג געדענק איך, ווי יעדן שבת אינדערפרי איז ער געווען פון די עשרה ראשונים אין ביהמ"ד ביים דאווענען. פארן דאווענען האט ער קודם מעביר סדרה געווען, און איז געווען איינער פון די ערשטע אין ביהמ"ד.

פון די יארן וואס ער האט אנגעפירט אום זוממער די קאנטריס האט ער מיר דערציילט, אז איין יאר איז נישט געווען קיין מלמד אין קאנטרי, האט ער אויך דאס געדארפט טון צו זיין דער מלמד פון די קינדער. אזוי איז אויסגעקומען אז ער איז געווען אלעס, דער מלמד, דער גראסערי מאן און אפילו דער וואס האט זיך אונטערגעבויגן אונטער די באנגאלויס...

אויף זיינע עלטערע יארן וועו דאס גיין איז אים שוין שווער אנגעקומען, איז ער אבער ווייטער פארבליבן מונטער און אויפגעלייגט, בסבר פנים יפות. וועו מען האט אים געהאלפן מיטן אנטון האט ער גאר שטארק מקפיד געווען אז מען זאל אים קודם אנטון די רעכטע זייט און נאכדעם די לינקע. עס האט ממש נישט פאסירט אזא זאך אז ער זאל דאס נישט אויפמערקן. אויך ער האט זייער מקפיד געווען צו גיין אין מקוה טראץ ווי שווער עס איז אים אנגעקומען.

זאל דער אויבערשטער העלפן אז ער זאל זיין א מליץ יושר פאר אונז אלע, און מיר זאלן קענען גיין אין זיינע וועגן.

איזהו עשיר השמח בחלקו

בן ציון שפריי ב"ר שלמה

זיצענדיג און טראכטענדיג זכרונות פון זיידן ז"ל, וואו הייבט מען אן? קען מען דען אין א קליינע באשרייבונג ארויסברענגען א לעבענס געשיכטע פון זעקס-און-אכציג יאר? עס איז דאך דא אזויפיל נקודות, ענינים און מדות טובות ארויסצוברענגן, הם לא יכלו והזמן יכלה.

איך מיין אז דער מאמר חז"ל וועט אביסל אפטייטשן אונזער זיידן ז"ל, און איך טראכט אז דאס איז געווען דער גולת הכותרת פון זיין לעבענס געשיכטע.

די משנה זאגט אין מסכת אבות פרק ד' משנה א' "איזהו עשיר השמח בחלקו". דער גליקליכסטער און רייכסטער מענטש איז איינער וואס איז א "שמח בחלקו". איינער איז נישט פארנומען מיט וואס יענער האט און ער איז צופרידן מיט וואס ער האט. רש"י איז דארט מפרש די משנה בזה"ל: השמח בחלקו, בחלק שהקב"ה מזמין לו, הכל נוטל בעין יפה, שיש לו חירות נפש ולב טוב באותו חלק שהקב"ה מזמין לו, בין טוב בין רע, בין רב בין מעט, ואינו מצטער להיות רודף ולהוט לאצור ולקנות יותר מחלקו. (דער וואס פריידט זיך מיט זיין טייל, דער טייל וואס השי"ת שיקט אים צו, אלעס נעמט ער אן מיט א גוט אויג. ער האט א פרייהייט און א גוט הארץ (צופרידענהייט) מיט דעם טייל וואס השי"ת האט אים צוגעשיקט, סיי אויב ס'איז גוט און סיי אויב שלעכט, סיי אויב ס'איז אסאך און סיי ווייניג. ער האט נישט קיין צער נאכצולויפן אנצוזאמלען און איינצוקויפן מער ווי ער פארמאגט).

דאס קען נאר זיין וועז א מענטש לעבט מיט אמונה און בטחון אז דער אויבערשטער איז אים מזמין זיין חלק, און א צווייטער וואס האט מער איז נישט וויל ער איז מער געלונגען, נאר וויל דער אויבערשטער האט יענעם מזמין געווען אן אנדערן חלק. דאס אלעס שרייבט זיך פיל גרינגער ווי מען קען באמת זוכה זיין דערצו צו זיין אן אמת'דיגער שמח בחלקו. דאס קומט נאר פון ארבעטן אויף זיך, און לעבן מיט אמונה אן קיין קשיות.

איך מיין אז דער דערמאנטער מאמר חז"ל און דער ביאור פון רש"י שפיגלט אפ דעם זיידן ז"ל. ער איז געווען א ריכטיגער שמח בחלקו. קיינמאל איז ער נישט געווען פארנומען צו טראכטן וואס א צווייטער האט. אייביג הא ער פארגינען פאר א צווייטן אפילו וועז ער אליינס האט נישט געהאט. ער איז ריכטיג געווען "הכל נוטל בעין יפה" און קיינמאל נישט געווען "מצטער להיות רודף ולהוט לאצור ולקנות יותר מחלקו".

דאס איז געקומען פון זיין געוואלדיגע אמונה און בטחון און פון זיין התבטלות צו השי"ת. ער האט קיינמאל נישט געזוכט צו פארשטיין, אלעמאל האט ער זיך פארלאזט אז וואס השי"ת טוט איז גוט, און ער האט זיך פארלאזט אז השי"ת פארשטייט בעסער. סיי וואס עס זאל נאר נישט זיין און אין זיינע שווערסטע צייטן איז ער געווען "שמח בחלקו שהקב"ה מזמין לו", פארוואס? וויל ער האט געגלייבט אז "הקב"ה מזמין לו!". דאס האט געברענגט אז ער איז אייביג געווען בשמחה און אייביג געהאט אן עין טוב.

די משנה ענדיגט צו "אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא" זאל דער אויבערשטער העלפן אז עס זאל זיין תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

בשמחה ובטוב לבב

משפחת ש. שפריי

שמחה איז א מצוה אויף וואס צדיקים האבן אלעמאל געלייגט דערויף א שטארקן דגוש און געארבעט מיט אלע כוחות צו עררייכן די מדה. חסידישע ספרים טייטשן דעם פסוק "תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל" וואס מיינט מרוב כל? זאגן די הייליגע ספרים "מכל המדות האחרות". א איד דארף דינען דעם אויבערשטן מיט די מדה פון שמחה מער ווי מיט אלע אנדערע מדות.

וואס איז געווען זיידי שפריי ז"ל? "א שטיק שמחה!" אלעמאל האט ער געהאט א צהלת פנים, אלץ איז ער געווען פריילין, און יעדן האט ער מקבל געווען בסבר פנים יפות, מיט א שמייכל און א גוט ווארן.

דער הייליגער דברי חיים זי"ע פלעגט זאגן: "אז א איד זאל וויסן ווי גליקליך עס איז דער וואס איז א איד, וואלט ער צושמאלצן געווארן פאר שמחה". אזוי האט זיידי שפריי טאקע געלעבט, מיט אזא לעבענסגאנג פון שמחה און גליק.

פאר יעדן יום טוב באזונדער זענען זיינע הכנות צום יום טוב געטון געווארן מיט שמחה. עס האט ממש געברענט אין אים אן התלהבות מקיים צו זיין די מצוה פון "שמחת יום טוב".

איך געדענק אין די יונגערע יארן האט זיידי שפריי זיך באשעפטיגט

מיטן אויפשטעלן די סוכה פארן פריערדיגער רב זצ"ל, און שמחת תורה האט ער אויך מסדר געווען די הקפות אין אלטן ביהמ"ד. ער האט זיך דעמאלט באזונדער מטריח געווען אהערצושטעלן א ספעציעלע פלאטפארמע וואו הרבנית הצדיקת תליט"א (לרפו"ש) זאל דארט קענע שטיין און קענען זען און מיטהאלטן די הקפות.

זיין אמונת צדיקים איז געווען א מוסטער. ער איז געווען מקושר צום פריערדיגן רב זצ"ל, דער לעצטער רב זצ"ל און צום היינטיגן רב שליט"א. ער האט זיך אלעמאל שואל עצה געווען מיט זיי און נאכגעפאלגט אלעס וואס מען האט אים געהייסן טון אן קיין שום קשיות.

זיין בטחון איז געווען עד להפליא אין א בחינה וואס עס שטייט אין ספרים אויפן פסוק "להגיד בבוקר חסדיך ואמונתך בלילות" אויב א מענטש זעט דעם חסד פון אויבערשטן בייטאג וועז ס'איז אים גוט, דעמאלט איז "ואמונתך בלילות" ביינאכט וועז ס'איז פינסטער און עס איז נישט אזוי גוט, קען מען אויך זען און אנערקענען דעם יד ה' און זיך האלטן פעסט.

דאס איז געווען זיידי שפריי. אין אלע מצבים האט ער געגלייבט באמונה שלימה אז כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, און דער אמונה פשוטה האט אים געהאלפן ביישטיין פילע שווערע נסיונות בחייו.

זאל זיידי שפריי זיין א מליץ ישור פאר די גאצנע משפחה בפרט און פאר כלל ישראל בכלל.

מח שליט על הלב

יחיאל ב"ר בנציון שפריי

איך האב געהאט די זכיה צו האבן זייער א נאנטן און א שטארקן קשר צום זיידן ר' לייבוש, וואס דאס ארץ בענקט און די געפילן פון טיפן ארץ גיסן זיך איבער, אז מען האלט שוין ביי דעם וואס מען דארף שוין ביים זיידן צושרייבן די ווערטער "זכרונו לברכה לחיי העולם הבא"! עס לאזט זיך בכלל נישט גלייבן. אשר אמרנו בצילו נחיה. מיר אלע בני משפחה, קינדער און אייניקלעך האבן געהאפט אז מיר וועלן אלעמאל זיין אינאיינעם, און צוזאמען וועלן מיר קענען גיין משיח צדקינו. און איצט, אונזער סדר החיים גייט ווייטער אן אין דעם ביטערן גלות, און זיידי אונזער וועג-ווייזער, אונזער רוקן-ביין און אונזער עמוד התוך איז שוין מער נישט דא מיט אונז. יעדע זמן וואס וועט נאר דורכגיין, יעדע שמחה און חס ושלום יעדע שוועריקייט וועט האבן גאנץ אן אנדער אויסזען אן זיידן.

ביים זיידן ז"ל האט מען ריכטיג געקענט צוזען דאס וואס עס שטייט אין ספרי מוסר, אז א מענטש דארף זיך אלעמאל באנוצן מיט "מדות הפכיית". מיר האבן ביים זיידן צוגעזען די קעגנזייטיגע מדות וואס האט מעגליך געקענט אויסזען ווי א סתירה, אבער דאס איז געווען זיין אמת'ער מהות, און עס ברענגט באמת זייער שטארק ארויס ווי ווייט ער איז געווען מח שליט על הלב. ווי מיר האבן אים אלע געקענט איז זיידי פון איין זייט געווען א שטרענגער און שטייפער פערזענליכקייט. ער פלעגט אלעמאל מקפיד זיין אויף אונז אז מיר זאלן זיך פירן ווי עס פאסט פאר אונז זייענדיג זיינע

אייניקלער. ער האט דאס כסדר געפאדערט פון אונז מיט א שטרענגקייט ביי סיי וועלכע געלעגענהייט מיר האבן פארברענגט מיט אים, ווי ביי די שבת'דיגע סעודות, פסח ביינאכט ביים סדר, און אזוי סיי ווען אימער האט ער אלעמאל געפאדערט און געמאנט אז מיר זאלן זיך פירן מיט ערהאבענע און געהויבענע מדות.

פון די אנדערע זייט אבער זענען מיר געווען זייער נאנט מיט אים, און ער האט צו אונז ארויסגעוויזן א געוואלדיגע ווארימקייט און קרבות. ער האט אונז געגומען חול המועד אויף קור-ערטער. אין די זומער חדשים ווען ער איז געווען אויף די קעטסקיל בערג, איז ער אונז כסדר געקומען באזוכן אין קעמפ, און כמעט יעדן פרייטאג האבן מיר אים געהאט צוגאסט אין קעמפ. מיר האבן פון פאראויס באשטעלט ביי די באבע (בזוו"ש) תחי' פארשידענע זאכן, און אומר ועושה דער זיידע האט אונז געברענגט פון אלעם גוטן, און ער האט נאך איבערגעלאזט שכר הליכה... וויזיטינ"ג סאנדע"י האט ער אונז ארויסגענומען פון קעמפ און געגומען אויף קור-ערטער. איך געדענק ווי ער האט מיך אפילו איינמאל געגומען אויף א באזוך ביי מיין שוועסטער שרה ע"ה, וועלכע האט געווילט אין איינע פון די קאלאניס אויף די קעסטקיל בערג.

מיין מאמע האט געהאט אן ארבייט אויף די נאכמיטאג שטונדן. מיר זענען שוין אהיימגעקומען פון די ישיבה בעפאר פינף אזייגער ווען די מאמע איז נאכנישט געווען אינדערהיים. פלעגט זיידי ז"ל אסאך מאל קומען און אכטונג געבן אויף אונז ביז מיין מאמע איז אהיימגעקומען.

איך האב דורכאויס די יארן אסאך פארברענגט מיט זיידן. זיידי האט מיך זייער ליב געהאט און ער איז געווען צו מיר ווי א טאטע. זיין באקוועמע באנעונג וואס איך האב געפילט זייענדיג ביי אים אין שטוב, זיין

צוגעלאזענקייט און זיין בכבוד'דיגע התנהגות צו מיר, האט מיך שטענדיג געצויגן וואס מער צו קומען פארברענגן מיט אים.

נאך פון קינדווייז אן זייענדיג אין עלטער פון אכט-ניין יאר פלעג איך לערנען א שיעור מיט'ן זיידן אין די אוועגט שטונדן ביי אים אינדערהיים. מיר פלעגן איבער'חזר'ן דעם שיעור פון די וואך וואס מיר האבן געלערנט אין חדר, און דערצו צוגעלערנט אנדערע לימודים, ווי: פרקים משניות, קאפיטלעך פון נ"ך, אום אויך ידיעות שונות ווי למשל די נעמען פון די מסכתות, נ"ך, תנאים, אמוראים און ער האט מיר דערציילט אסאך סיפורי צדיקים. ער האט מיט מיר אויך געלערנט הלכות תפילין און מיר צוגעוויזן מיט זיינע תפילין ווי אזוי עס אנטצוטון.

וועו איך בין געווארן אביסל עלטער און געדארפט גיין צום נאכט-סדר אינעם סדר הישיבה, האט אונזער חברותא'שאפט וועיטער אנגעהאלטן אין די פארטאגס שטונדן. שפעטער וועו איך אויך פארטאגס האב איך שוין געדארפט גיין אין ישיבה, זייענדיג שוין א בחור אין ישיבה קטנה, האבן מיר געלערנט אין די פריע פארטאגס שטונדן, פארן פארטאגס סדר אין ישיבה. נאכן לערנען פלעגט ער מיך פירן מיט זיין קאר צום בנין הישיבה אויף די 38'סטע סט. אין בארא פארק.

זיידי האט צו מיר גוט פארשטאנען. מיר פלעגן איבער'חזר'ן וואס מען האט געלערנט אין חדר, אבער טייל מאל האב איך געוואלט צולערנען פארשידענע נייע און שווערערע לימודים. ער האט אבער נישט אזוי לייכט מסכים געווען. ער פלעגט מיר שטענדיג זאגן אז קודם דארף מען איבער'חזר'ן און גוט קענען וואס מען האט שוין געלערנט, און ערשט דערנאך קען מען לערנען נייע לימודים.

ווען עס איז געווען א שווערע טייטש-וואָרט האט זיידי מיט מיר געלערנט ווי אזוי נאכצוקוקן אין ספרים וואס ער האט געהאט אויף דעם ווי דער קונקורדאנציע וכדו'. אויך פלעגט ער צומאל אריינרופן די באבע (זוו"ש) תחי', וואס שטאמענדיג פון ארץ ישראל קען זי טיישט-וועריטער, און ער האט איר געפרעגט איר מיינונג אויף פארשידענע וועריטער.

ער האט מיך טאקע שטענדיג געלערנט מכבד צו זיין די באבע (זוו"ש) תחי' ווי למשל איר צו באגריסן אויב האב איך פארגעסען צו זאגן א גוטע נאכט אדער א גוטן טאג, און באדאנקן פאר די גוטע עסן וואס זי פלעגט צושטעלן.

א פסוק נ"ך האט אים אינגאנצען אויפגעלעבט. ער האט באלד געוואוסט דעם ענין וואס דער פסוק רעדט זיך, און ער האט מיר געלערנט אז ווען די גמרא ברענגט צו א פסוק אין נ"ך, דארף מען דאס נאכקוקן פון אינעווייניג. (ער האט געהאט אויף דעם א קבלה פונעם רב זצ"ל, ווי איך ברענג ווייטער).

ער פלעגט מיך אלעמאל צופלייסן צו לערנען מיט התמדה פון קינדווייז אן. ער האט מיר כסדר געזאגט אז דאס וואס ער געדענקט א פסוק חומש צו א פסוק אין נ"ך אדער סיי וואס פונעם לערנען, דאס איז אלעס נאר "גירסא דינקותא" וואס ער האט געלערנט אלס בחור בעפאר דער קריג. ער פלעגט זיך אויסדרוקן אז וואס ער לערנט היינט פארגעסט ער שוין א שטיק צייט שפעטער.

איך פלעג אסאך פארברענגן מיט אים ביי די שבת'דיגע סעודות. און ער פלעגט זייער ליב האבן ווען איך האב געזונגן די זמירות. ווען איך האב געהאט א גוטע דבר תורה צו זאגן האב איך געוואוסט אים דאס

איבערצוזאגן, וואס ער פלעגט מיך שטענדיג נייגעריגערהייט אויסהערן, און איך האב געזען ווי שטארק הנאה ער האט דערפון.

זיידי האט מיך שטענדיג אויסגעלערנט מוותר צו זיין. ער האט מיר אסאך געזאגט אז עס איז אים קיינמאל נישט אויסגעקומען אז ער זאל האבן א דין תורה, ווייל ווען עס האט זיך געמאכט א סכסוך האט ער אלעמאל אדער נאכגעגעבן אדער זיך אליינס דורכגעקומען מיטן מאכן א פשרה. געקריגט האט ער זיך קיינמאל נישט. ער האט מיר דערציילט אז בלויז איינמאל איז ער געווען ביי א דין תורה, אבער דאן איז אויך נישט נישט געווען צוליב א סכסוך וואס איז געווען נוגע צו אים. דאס איז געווען ווען ער איז געווען שליש צווישן צוויי אידן. אז (למשל) ראובן האט באשטעלט ביי שמעון אז ער זאל אים טון עפעס א ארבעט, און האט איינגעלייגט דאס געלט ביי אים, אז ווען די ארבעט וועט זיין פארטיג זאל ער באצאלן מיט דעם דאס געלט פאר שמעון, און וויבאלד שמעון האט נישט געענדיגט די ארבעט האט זיידי נישט געוואלט געבן דאס געלט, און דעמאלט איז ער געווען ביי דין תורה... (אגב, ביז די לעצטע יארן האט ער מיר קיינמאל נישט פארציילט פונקטליך איבער וואס עס האט זיך געהאלטן מפני כבודו פונעם בעל דין).

אין די לעצטע יארן פלעג איך אריפגיין צו זיידי צוזאמען מיט מיין ברודער אהרן ברוך, און ער פלעגט מיט אונז שמועסן א לענגערע צייט מעשיות און ענינים פון פארצייטענס. ער האט אונז פיל דערציילט איבער די אנטוויקלונג פון אידישקייט בכלל און פון באבוב בפרט אין אמעריקע. ער פלעגט אונז דערנאך זייער שטארק באדאנקן אויף דעם וואס מיר האבן פארברענגט מיט אים.

אין די לעצטע יארן ווען איך האב געהאט די זכיה אים צו באדינען,

למשל נעמען צום דאוענען און אנדערע זאכן, פלעגט ער זיך צואיילן מיט וואס ער האט נאר געקענט כדי מיך נישט אויפצוהאלטן.

איך האב אסאך געהערט פון זיידי ענינים וואס ער האט געהאט און געהערט פונעם רב זצ"ל (מרן מהר"ש), איך ברענג דא עטליכע ענינים.

זיידי האבן געהאט עפעס א געשעפט מיט א גוי, און עס איז אויסגעקומען אז דער גוי האט נישט גוט אויסגערעכענט וויפיל געלט עס קומט אים. זיידי האט שפעטער געזען אז דער גוי האט געמאכט א טעות, און ער דארף אפגעבן פאר דעם גוי א גרויסען סכום געלט. זיידי איז אריין צום רב זצ"ל זיך שואל עצה צו זיין. האט אים דער רב זצ"ל געזאגט אז ער דארף זיך נישט זארגן ווייל דער גוי דאוענט נישט קיין שמונה עשרה און ער וועט זיך נישט דערמאנען... (אגב, וועו זיידי פלעגט נישט קענען עפעס זיך דערמאנען פלעגט ער טאקע אלעמאל זאגן דעם וועטל, אז ער וועט זיך שוין דערמאנען ביי די שמונה עשרה..).

איך האב אויך געהערט פון זיידי די מעשה וואס ער האט געהאט מיט'ן רב זצ"ל וועו דער רב האט אליינס אריינגעטראגן זיינע פעקלעך אנקומענדיג קיין האנטערס, וואס וועטל שוין געברענגט אינעם ספר זעלבסט.

ער האט מיר נאכגעזאגט פונעם רב זצ"ל, אז פארצייטענס האט מען נישט געלייגט קיין דגוש אויף לערנען נ"ך (צוליב דעם וואס די משכילים האבן זיך שטארק פארלייגט צו לערנען תנ"ך). אבער וועו מען איז אנגעקומען אין די גמרא און מען האט געטראפן א פסוק פון תנ"ך האט מען עס נאכגעקוקט, און אזוי ווי מען דארף דאך גוט פארשטיין דעם ענין, האט מען שוין געלערנט דאס גאנצע קפאיטל, און צומאל אויך א קאפיטל פריער

און א קאפיטל שפעטער...

ער האט מיר געזאגט אז נאך קריג ווען ער האט חתונה געהאט, האט ער געלערנט הלכות טהרה ביי הגאון רבי דוד קליין זצ"ל מח"ס בית ארזים אויף טור. האט ער מיר געזאגט, אז זייענדיג אין פערענוואלד גלייך נאכן קריג איז נישט קיין טור, קוים א שולחן ערוך איז געווען, דאך האט זיין רבי געלערנט מיט זיי גרונטליך. ער פלעגט דערציילן מיט התפעלות, אז זיין רבי רבי דוד האט דאך מיטמגעמאכט ביים ימח שמו'ניק אין די ביטערע שווערע יארן אן א שיער, אבער דאך האט ער נישט פארגעסן זיין לערנען. ער האט פארגעלערנט פאר זיי שולחן ערוך הלכות טהרה און פון אויסענוויניג האט ער איבערגעזאגט דעם גאנצען טור-בית יוסף ממש מיט'ן לשון.

מיין חשוב'ער ברודער יושע יוסף נ"י האט שוין דערמאנט ביי די הקמת המצבה אז זיידי איז ווי א בריק וואס שטעלט צוזאם דעם אידענטום פון פארצייטענס צום אידענטום פון דאהי אין אמעריקע. זיידי פלעגט אונז שטארק לערנען אויף יעדע טריט און שריט ווי אזוי מען האט זיך געפירט פארצייטענס. זאל דער אויבערשטער העלפן אז מיר זאלן האבן די כחות זיך צו קענען האלטן שטארק און פעסט ביי די הייליגע מסורה וואס ער האט אונז איבערגעלאזט, און זיך שטענדיג פירן ווי עס פאסט זיך דורכן געדענקן אונזער אפשטאם פון וואו מיר שטאמען. ביז משיח וועט אונז אויסלייזן, און עס וועט שוין זיין תחיית המתים וואס דעמאלט וועלן מיר זיך טרעפן מיט אלע אונזערע הייליגע זיידעס און באבעס במהרה בימינו אמן ואמן.

היכי דמי מסירות נפש

יעקב שלום שפריי

אין מסכת מכות זאגט די גמרא, "כמה טיפשאי הני" ווי נאריש זענען די מענטשן וועלכע שטעלן זיך אויף פאר א ספר תורה, און פאר אן אלטער מענטש אדער א תלמיד חכם שטעלן זיי זיך נישט אויף, ווייל פאר אזא איד דארף מען פיל מער כבוד אפגעבן. וועו מען שרייבט פון אונזער זיידן ר' לייבוש ז"ל איז אין צוגאב צום חוב פון "כיבוד הורים" איז דאך דער זיידע ז"ל געווען א זקן און תלמיד חכם, איז זיכער אז עס ליגט אויף אונז א פליכט אים צו געדענקן און מכבד זיין, ומכבדו בחייו ובמותו.

דער זיידע ז"ל איז געווען א איד וועלכער האט ממש געלעבט און געאטעמט מיט אמונה און בטחון וואס "דאס" האט אים געגעבן חיות און לעבנסקראפט. איך געדענק אמאל אום שבת קודש, וועו דער זיידע ז"ל האט שוין ליידער געליטן אויף די פיס, אבער איז נאכנישט געגאנגען מיט א ווילטשעיר. איך האב אים באגלייט אין ביהמ"ד אריין, וואס דער קורצער וועג פון זיין הויז ביז צום ביהמ"ד האט געדויערט גאנצע 45 מינוט. ער איז געגאנגען אנגעלאנט אויף א שטעקן, און ער האט זיך עטליכע מאל געדארפט אראפזעצן אויף א בענקל אינמיטן וועג זיך אפצורועו. אבער די גאנצע צייט איז קיין איין קרעכץ נישט ארויסגעקומען פון אים! ער איז געווען דער זעלבע פרייליכער און אויפגעלייגטער ווי סיי וועו אימער. און דאס איז טאקע געווען ביים זיידן ז"ל אין יעדע צייט. אין סיי וועלכע מצב ער זאל זיך נאר נישט געפונען, האט ער נישט פארלוירן זיין שמחת החיים.

ווען איך פלעג עסן ביי אים שבת אדער יום טוב, האט ער שטארק הנאה געהאט ווען מען האט געזינגן אדער געזאגט א דבר תורה. עס געדענקט זיך נאך די געוואלדיגע הנאה וואס ער האט געהאט ווען פעטער בנציון הי"ו פלעגט ארויפקומען פרייטאג-צו-נאכטס ווען עס איז אים געווען גרינגער צו רעדן, האט ער פארציילט מעשיות פון פריערדיגען דור וואס איז געווען געשמאק צו הערן.

זאל השי"ת העלפן אז דארט אויבן זאל ער זיך פאר אונז אלע מיען און בעטן.

לא נתנשי מנך

משפחת גאלדבערג

איך שרייב די שורות מיט טרערן אין די אויגן און א צובראכן הארץ. די פענע איז צו ארעם ארויסצודרוקן אונזערע געפילן אין א צייט ווען דער וואונד איז נאך פריש און דער ווייטאג נאך זייער שטארק, ווען דער ראש המשפחה דער זיידע ר' לייבוש ז"ל האט אונז פארלאזט.

טייערער זיידי ע"ה. מיר קענען נישט פארגעסן דיין שמייכלדיגער פנים, דיין צופרידענהייט און פריינטליכקייט. דו האסט יעדן אלעמאל געמאכט פילן ווי אן איין-איינציגער, און אלעמאל ביזטו געווען גרייט אונז

צו מאכן פילן ספעציעל. א שבת אדער א חול המועד-טריפ מיט דיר איז אלעמאל געווען עפעס אויסנאם. א שבת וואס איך האב געהאט די זכיה צו פארן צו דיר אויף סי-געיט, איז שוין א לאנגע צייט פאר דעם געווען אנגעצייכנט אין מיין לוח מיט א רויטן שטריך. דו ביזט געווען אזוי שטאלץ פון אונז, און איך וועל דיר זאגן אפען: מיר זענען געווען אזוי שטאלץ מיט דיר!

איך וועל שטענדיג געדענקן דיינע באזוכן אין קעמפ מיט די געשמאקע פעקלעך. און ווער קען דען פארגעסן א חנוכה וועז דו האסט געשפילט מיט אונז דריידל, עס איז געווען אזוי אנגענעם און געשמאק.

די זכרונות וועלן שטענדיג ארויפשווימן אין מיין זכרון. איך וועל זיי שעצן און געדענקן, און שוין איצט בענק איך מיך אזוי שטארק נאך דיר זיידי שפריי.

מיר האפן אז אזוי ווי דא אונטן האבן מיר דיר געשאפן אזויפיל הנאה, וועלן מיר דיר ווייטער מהנה זיין מיטן גיין אין די דרכים וואס דו האסט אונז אלעמאל געלערנט.

<u>ה. ר. זילבערמאן</u>

"דאס לעבען איז ווי א חלום" אבער נאר פאר די וואס שלאפען עס דורך.

וען איך דערמאן זיך אין די טעג וואס מיר האבען זוכה געווען צו זיין מיט די זיידע ע"ה, איז עס גאר קיין חלום. איעדע טאג פין זיידי'ס לעבען איז געווען א טאג פין חיים, א טאג פין נצחיות.

זיידי'ס ציל איז אייביג געווען אריין צו ברענגען שמחה ביי יענעם, איך וועל קיינמאל נישט פארגעסען ווי איך פלעג ארויסקוקען אויף די זיסע גראמען וואס ער פלעגט זיך מטריח צו שיקען פין פלארידע.

וער געדענקט נישט א סדר ביי זיידי אין שטוב, ער פלעגט זיך אזוי פרייען צו מיינע "וויבערישע תורות". ביי איעדע באזוך פלעגט זיידי מיך פרעגען ווי אזוי גייט עס אין סקול מיט די תלמידות. מיר קענען זיך לערנען פין זיידי ע"ה, ווי אזוי ער האט סובל געווען יסורים באהבה אהן א קרעכץ. פיל מאהל האב איך באמערקט ווי זיידי האט שרעקליכע יסורים אבער וען איך האב אים געפרעגט, האט ער געזאגט אז עס איז אלעס בסדר.

איך פיל עס אלץ א זכי', אז זיידי'ס לעצטע טאנץ איז געווען ביי מיין חתונה וען ער האט געטאנצען דאס מצוה טענצעל. זיידי'ס אויגען האבען געשיינט און זיינע ליפען האבען געשעפשעט ברכות. אבער וען זיידי קוקט פין הימעל אראפ, טאנצט ער וויטער און ער פרייט זיך מיט די ערליכע דורות וואס ער האט אויף געשטעלט. זאל ער טאקע זיין א מליץ יושר אויבען פאר אונז אלע און וויטער בעטען פאר אונז דא אונטען.

"נפלה עטרת ראשנו"

דוד המלך כתב בתהלים קי"ט: "מזקנים אתבונן וכו'"

זיידי שפריי ז"ל הי' עוד מן האנשים שראו דור הולך ודור בא.

דור קודם החורבן' ודורות ישרים ומבורכים אחר החורבן.

ב"ה שהי' לי קשר חם עמו, ותמיד כששוחחתי עמו הי' מספר ענין או מעשה ששמע או שראה או אמר תורה או ווערטעל כמו מליצה. הי' "פארצייטישע איד" במלא המובן. כמה פעמים דבר אודות חייו קודם המלחמה האיומה ודבר גם כן ממה שסבל אז בימי החורבן. כל מלהך דיבוריו והתנהגותיו הי' עם חשבון כמו חיל במלחמה. זה הי' זיידי ז"ל חיל מחיילי באבוב שהי' דבוק בכל נימי נפשו לרבותיו הק' מבאבוב זי"ע. תמיד הי' זיידי ז"ל בשמחה וקבל כל אחד בסבר פנים יפות. לא הלך בגדולות ובנפלאות, רק הי' הצנע לכת ונעים המדות. נהנה מיגיע כפיו כל ימי חייו. הי' נאהב על כל אדם ומאוד נערץ ונכבד בפני בניו ונכדיו. זכרו הטהור לא ימוש ממני לעולם.

ממני, נכדו
יחזקאל ה"ש
טאראנטא

חיים שמואל שפריי בן רבי ב"צ

איך האב געקענט זיידי אלס א ציפרידענע מענטש אין זייער פלינק, און מיט דעם האט ער געדינט דעם רבוש"ע. אין די לעצטע יארען, וואס ער איז נישט געווען געזונט, האט מען געקענט זעהן ווי שטארק עס טוט עם וויי אז ער קען נישט דינען די אויבערשטער אזוי ווי זיין רצון איז, מיט זריזות און שמחה.

איך האב קיינמאל נישט געהערט ער זאל זיך אפרעדען פין די יסורים, כאטש מען האט געקענט זעהן ווי ער מוטשעט זיך מיט יעדעס טריט וואס ער נעמט.

אין זיין פריעדיגע יארען, האט מען געוויסט אז ווען מען האט נאר געדארפט א טובה, האט מען נישט מורא געהאט אם צו רופען.

ער האט ליב געהאט צו זאגען א גוט ווארט, און מחזק זיין א איד. ווען איך האב אנגעהויבען עוסק זיין אין פרנסה, האט ער זיך שטענדיק אינטרעסירט די אלע פרטים וואס איך טוה. ער האט באמת זיך אינטרעסירט אין יעדעס פרט.

ער איז געווען א איש ישר מאוד. קיינעם נישט געפאפט, ער איז זייער נזהר געווען אז אלע ביכער זאלען זיין גלייך, און איז נזהר געווען אין גזל לפנים משורת הדין.

אונז דארפען מיר מיטנעמען די התנהגות אלס א הוראה פאר אונז

אין דורי דורות.

- **עבודת השי"ת במסירת נפש.**
- **עבודת השי"ת בשמחה, און מיט א זריזות.**
- **מחזק צו זיין א צווייטע איד.**
- **זיין נזהר אין גזל און רמאות אויף אלע אופנים.**

אין דעם זכות, זאל די נשמה זיין אט שטענדיגע מליץ יושר פאר די גאנצע משפחה.

דער גוטער זיידע

משפחת יוסף יצחק שפריי

קיין ממשות'דיגע זיידע קיינמאל נישט געהאט סיי פון וועלכע זייט,
זיי האבן געוואוינט אויף די אנדערע זייט ים גאר ווייט.

זיי קיינמאל נישט געקענט אויף א פערזענליכע פארנעם,
אבער דו זיידי האסט עס געטוישט אלעס דעם.

פון די ערשטע מאל וואס מיר האבן זיך געטראפן,
מיינע געפילן פאר דיר זיידע זענען טיף געלאפן.

איך האב ענדליך א "זיידע" וועמען איך קען רופן מיינע,
איך האב געפילט ווי אן אייניציג אייניקל פערזענליך דיינע.

אלעמאל א גוט וואָרט א שמייכל פיל מיט געשמאק,
מאבאלזירט אין ארץ ישראל זיך געהאלט גאר שטארק.

נאר וואַרימע זכרונות אין א ווינטער א קאלטן,

זיין חסד און ברען האבן הימלען געקענט שפאלטן.

דיו אילו ימי וכל מי כנישותא דיירי ארעא ספרי ורשמי
רשוותא ווי עס שטייט געשריבן,

מיט די בעסטע זכרונות פון די 17 יאר בין איך געבליבן.

וויפיל מען פרואווט זיך צו בארואיגן איז עס כמעט אוממעגליך,

וואו איך גיי און שטיי טראכט איך פון דיר טאג טעגליך.

מיר זאגן דיר צו אז דו וועסט ווייטער זיין שטאלץ פון אונז אלע,

קענסט זיך זיכער איצט פרייען דארט אויבן ברקיע של מעלה.

דער זיידע אין ארץ ישראל מיט ר׳ חיים נ״י ווען ער האט
געלערנט אין ישיבת קדושת ציון אין בת-ים

ביי די בר מצוה פון ר' יוסף יצחק שפריי: ר-ל: ר' וואלף וואקסמאן נ"י, ר' צבי שטיין ע"ה, דער בר-מצוה בחור, דער זיידע, הגה"ק ר' שמעלקא טויבענפעלד זצ"ל

די זיידע מיט די באקאנטע וועליונט קאר

דער זיידע מיט הגה"צ
אבד"ק בית חיים יושע
שליט"א

דער זיידע מיט
כ"ק מרן אדמו"ר
ר' נפתלי צבי
זצ"ל

דער זיידע ביים
אפשערן פון זיין
ערשטע אייניקל

פרייטאג פרשת וארא כ"ו טבת תשס"ח · דער איד · DER YID · 67 · Friday, January 4, '08

למלאות השבעה פון הרה"ח הישיש ר' ארי' לייבוש שפריי ז"ל

מזקני חסידי באַבוב

[פאָרזעצונג פון זייט 8]

ניימאַרק, גאַליציע, וואו ער האָט געוואוינט ביז צו די קריג.

רבי לייבוש האָט געלערנט אין ניימאַרק ביי הגה"ח רבי יאָשע בעלזער ז"ל. ער האָט אויך געלערנט אין די באַבובער ישיבה אין ניימאַרק, ביי הרה"ג רבי מרדכי לויכהיימער ז"ל, וועלכער איז געווען אַ תלמיד חכם עצום און אַ שטאַרקער בעל הסבר.

תרצ"ז איז ער דאָס ערשטע מאָל געפאָרן קיין באַבוב צו הרה"ק בעל קדושת ציון זצ"ל הי"ד אויף די צווייטע טעג סוכות, און זיין געשטאַלט איז אים אַלעמאָל געשטאַנען פאַר די אויגן.

שנת תרצ"ט, ווען עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט מלחמה, איז ער געווען נע ונד, זייענדיג אונטער די דייטשע רוצחים ימ"ש. ער האָט געוואַנדערט קיין יערליץ, פשעמיש, און דערנאָך איז ער אָנגעקומען קיין צאַנז וואו מען האָט אים געכאַפּט און געשיקט אויף צוואַנגס אַרבעט קיין ראָזשנאָוו. פון דאָרט איז ער אַנטלאָפן אַהיים צוריק קיין ניימאַרק און אויפ'ן וועג האָט ער מיטגעלעבט אָפענע ניסים ווען די נאַציס האָבן אים נישט געשאָסן. אין ניימאַרק האָט ער געאַרבעט ביי אַ דייטשן גוי. ער האָט אָבער געהאַט די זכיה אַז שבת איז ער געווען באַפרייט פון דער אַרבעט.

סוף שנת תש"א ווען די דייטשן זענען אַריין קיין ניימאַרק און יעדער איז פאַרשיקט געוואָרן צו די אַרבעטס לאַגערן אָדער צו פאַרניכטונג רח"ל, איז ער דאַן אַריבער צום לאַגער אין טשאַרני-דניעץ וואו ער האָט געאַרבעט עבודת הפרך ביי די דייטשן. ער האָט באַקומען פאַרשידענע פּריוויליגיעס דורך דעם וואָס ער האָט אַרויסגעהאָלפן די דייטשן ביי די אַרבעט און עס איז אים געלונגען צו באַקומען מעהל און באַקן מצות אויף פסח. נאָכדעם וואָס ער האָט צוזאַמענגעקלאַפּט אַ פאַר שיך פאַר אַ דייטשן אָפיציר.

תש"ג איז ער פאַרשיקט געוואָרן קיין פלאַשוב, אַ שטעטל נעבן קראָקע. און דערנאָך איז ער פאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויטץ וואו ער איז געווען צוזאַמען מיט הגה"ח רבי יהושע וואָלף ראַפּעפּאָרט ז"ל. שבת האָבן זיי נישט געטאָן קיין מלאכות דאורייתא. אויף סוכות איז זיי געלונגען אויפצושטעלן אַ סוכה וואו ער האָט די ערשטע נאַכט געגעסן אַ כזית. דעם אַנדערן טאָג איז שוין די סוכה מער נישט געשטאַנען.

תש"ה האָט מען די פאַרשיקט טיפער קיין דייטשלאַנד. מען האָט די געפירט קיין גראָסראָזען, און פון דאָרט קיין דאַכאַו. מען האָט זיי אַרויפגעשיקט אויף די וואַגאָנען, וואו זיי זענען געפאָרן אונטער שרעקליכע באַדינגונגען. ער האָט דאָרט אויפ'ן וואַגאָן געהאַט די זכיה מחיה צו זיין אַ נפש אחת מישראל, זיין ידיד רבי יהושע זאב ראַפּעפּאָרט ז"ל, וועלכער איז שוין געווען אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז אַרויפקומענדיג אויף די באַן איז ער אַוועקגעפאַלן אין אונמאַכט און עס איז שוין געווען כפסע בינו ובין המות ר"ל. ר' לייבוש האָט באַלד אויפגעריסן דעם דאַך און געגעבן אַ כאַפּ אַ שטיק אייז וואָס האָט געהאַנגען אויף די באַן. ער האָט דאָס אָנגעריבן אויפ'ן קאָפּ פון רבי יהושע זאב וועלכער האָט זיך דערמיט דערמונטערט און ערוועקט. רבי יהושע וואָלף האָט דערנאָך מאריך ימים געווען און ער האָט אויפגעשטעלט אַ שיינעם דור.

ארבעטן צוזאַמען מיט אים און אַ דאַנק דעם איז דער סאַלקער רב זצ"ל געבליבן בחיים.

ער האָט אויך געהאָלפן ראַטעווען דעם קלויזענבורגער רב זצ"ל, ווען ער האָט אים אַריינגעשמוגעלט פאַפּירן אַז ער זאָל קענען אַרויספאָרן אויף די פרייע לענדער.

דערנאָך האָט מען זיי געפירט קיין שטוטגאַרט. אויפ'ן וועג האָט ער פאַרלוירן זיין באַוואוסטזיין. ווען ער האָט געעפענט די אויגן האָט ער זיך דערזען ליגן אין אַ שפּיטאָל אין טרצונג, אַ שטעטל נעבן מינכן. דאָרט איז ער דערנאָך באַפרייט געוואָרן.

נאָך די קריג איז ער אָנגעקומען צו דעם אַמעריקאַנער די. פּי. לאַגער פעלדאַפינג, דייטשלאַנד, וואו ער האָט זיך אַריינגעלייגט אין לערנען מיט גרויס התמדה. ער האָט דאָרט געלערנט בחברותא מיט הרה"ג רבי דוד קליין זצ"ל מח"ס "עמודי ארזים" אַ תלמיד פון הגה"ק בעל מנחת אלעזר ממונקאַטש זצ"ל, וועלכער האָט דערנאָך געוואוינט אין וויליאַמסבורג. ער האָט אים אויך שפּעטער געשיקט געלט קיין ארץ ישראל. ער האָט אויך אַרויסגעצאָלט אַ גרויס חלק פון דעם ספר "בית ארזים".

דאָרט האָט ער חתונה געהאַט מיט זיין חשוב'ע פרוי ע"ה, אַ טאָכטער פון הרה"ח ר' חיים וואַקסמאַן ז"ל פון אושפּעצין. ער האָט דאָרט געאַרבעט מיט קאָווע און ער איז אַ סאַך מאָל געפאָרן קיין שווייץ און קיין פאַריז צוליב זיינע געשעפטן. ער איז געווען אַ גרויסער בעל צדקה. ער איז געווען דבוק צו כ"ק אדמו"ר רבי שלמה מבאַבוב זצ"ל. ער איז געווען דער שליח פון ר' באַבובער חסידים וועלכע האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין פעלדאַפינג און פערנוואַלד אָנצופירן אַלע ספיקות ביים באַבובער רב זצ"ל.

שפּעטער איז ער אַרויסגעקומען קיין אַמעריקע און האָט זיך באַזעצט קודם אויף דער איסט סייד וואו ער האָט געבויעט די ערשטע מקוה אין דער געגענט. ער האָט אויך באַקומען געלט פון מרן הגה"ק מסאַטמאַר זי"ע אויף צו בויען די מקוה. ער האָט דאָרט מייסד געווען אַ באַבובער תלמוד תורה. ער איז דאָרט געווען דער מלמד און מנהל. ביינאַכט האָט ער מיט זיין "ווען" געמאַכט טריפּס אַז ער זאָל קענען באַצאָלן די קאָסטן פון דעם טרעקל צו פירן די קינדער בייטאָג אין חדר.

באַלד ביים אָנקומען קיין אַמעריקע האָט ער זיך ווייטער מדבק געווען אין זיין רבי'ן כ"ק אדמו"ר מבאַבוב זצ"ל. תשי"ג האָט ער זיך אַריבערגעצויגן קיין קראַון הייטס. ער איז דאָרט געשטאַנען לימינו פון באַבובער רב זצ"ל. ער האָט געבויעט די סוכה ביים באַבובער רב. יעדן יו"ט האָט ער צוגעגרייט דאָס ביהמ"ד און באַזונדער די צווייטע טעג סוכות ווען ער האָט מסדר געווען די הקפות. ערב פסח איז ער געווען דער ממונה פונעם באַבובער רב צו טיילן די מצות פאַר'ן עולם. ער האָט אויך געפירט דעם באַבובער רב מיט זיין קאַר אויף אַפּרו זומער.

תשכ"ז האָט ער זיך געצויגן קיין באָראָ פּאַרק, וואו ער איז געווען שטאַרק איבערגעגעבן פאַר די באַבובער מוסדות און ער האָט — צוזאַמען מיט זיין זון ר' שלמה נ"י — געלייסטעט גרויסע סכומים פאַר'ן קיום פון די מוסדות. זיי האָבן אויך מנדב געווען אַ בנין פאַר די מוסדות, לעילוי נשמת זיין חשוב'ע מוטער ע"ה, "בנין פיגל", וועלכע איז נפטר געוואָרן שנת תשנ"א. אויך האָט ר' שלמה מנדב געווען אַ "קוויטל שטוב" פאַרן באַבובער רב זצ"ל.

ער האָט ליעב געהאַט צו לערנען תורה. ער פלעגט לערנען מיט שוואַכע בחורים. ער האָט אויך זיך אַריינגעזעצט לערנען אין אַ כולל מיט אַן אייניקל. צוליב זיין שוואַכן געזונט האָט ער זיך שפּעטער געצויגן קיין סיגעיט און נאָכדעם ווי זיין חשוב'ע פרוי איז נפטר געוואָרן האָט ער זיך צוריקגעצויגן קיין באָראָ פּאַרק וואו ער איז געווען פון די זקני החסידים. ער האָט שפּעטער חתונה געהאַט בזו"ש מיט זיין חשוב'ע פרוי תחי' אַ טאָכטער פון הרה"ח ר' יחיאל רויטבלאַט ז"ל, וועלכע האָט אים געטריי באַדינט עד זיבולא בתרייתא.

נאָך די פּטירה פון באַבובער רב זצ"ל איז ער געווען שטאַרק דבוק צו זיין זון כ"ק אדמו"ר מהרנ"ן מבאַבוב זצ"ל און נאָך זיין פּטירה איז ער געבליבן ווייטער מקושר צו יבלחט"א כ"ק אדמו"ר מבאַבוב שליט"א, וואו ער איז געווען שטאַרק פאַרערט צווישן די באַבובער חסידים. די לעצטע צייטן איז ער געווען אַ זקן וחלוש, פונדעסטוועגן האָט ער מקפיד געווען נישט צו פאַרפאַסן קיין תפילה בציבור. שבת איז ער געגאַנגען דאַווענען אין ביהמ"ד, כאָטש דאָס האָט אים געדויערט אַ שעה צייט. מיט עטליכע וואָכן צוריק האָט ער זיך נאָך מוכיר געווען ביים באַבובער רב שליט"א און האָט מיט אים פאַרברענגט אין אַן אָנגענעמען שמועס.

די לעצטע צייטן האָט ער געליטן אַ סאַך יסורים. ער האָט אָבער נישט מתרעם געווען און ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זיין געוועגליכער התנהגות. ער פלעגט זאָגן: "איך וויל נישט האָבן קיין קשיות אויפ'ן באַשעפער". ער איז געווען בצלילות הדעת ביז די לעצטע מינוט. פאַרגאַנגענעם עשרה בטבת האָט ער צוריק געגעבן זיין נשמה לארון כל בשיבה טובה ובשם טוב.

די לוי' איז אַרויס פון באַבובער בית המדרש וואו עס האָבן געהאַלטן הספדים הגה"צ רבי חיים יעקב טויבער שליט"א דומ"ץ באַבוב. הגה"צ רבי מנחם זכרי' זילבער שליט"א פריימאַנער רב, אַ פלימעניק פון נפטר און זיין זון הרה"ח ר' שלמה נ"י.

ער איז נטמן געוואָרן אויף די באַבובער חלקה אין ניו דזשורזי, האַרט נעבן אהל פון די אדמור"י באַבוב זצ"ל.

ער האָט איבערגעלאָזט זיין חשוב'ע פרוי תחי' און אַ דור ישרים יבורך. הרה"ח ר' חיים ז"ל. הרה"ח ר' בנציון נ"י און הרבני הנגיד ר' שלמה נ"י.

פאַרגאַנגענעם זונטאָג איז פאָרגעקומען די "הקמת המציבה" על קברו מיט די באַטייליגונג פון אַ גרויסער עולם. עס האָט מספיד געווען זיין אייניקל מו"ה ר' יהושע יוסף שפריי נ"י.

צו די שלשים וועט אַרויסקומען אַ ספר פון לעבנס גאַנג פון ר' לייבוש ז"ל מיטן נאָמען: "ארי' עלה מסבכו".

יהא זכרו ברוך.

נפטר געוואָרן הרה"ח ר' דוד יהודא (בערל)

למלאות השבעה פון הרה"ח הישיש ר' ארי' לייבוש שפריי ז"ל

מזקני חסידי באַבוב

ברוקלין. — פאַרגאַנגענעם עשרה בטבת איז נפטר געוואָרן הרב החסיד הישיש מזקני חסידי באַבוב, ר' ארי' לייבוש שפריי ז"ל אין היכן עלטער פון 86 יאָר.

ר' לייבוש ז"ל איז געבוירן פורים שנת תרפ"א אינעם ישוב טשאַרני-דניעץ, פוילן צו זיין פאָטער הרה"ח ר' חיים ז"ל בן הרה"ח ר' מנחם ז"ל, פון צאַנז, וועלכער איז שפּעטער אַריבערגעקומען קיין אַמעריקע וואו ער איז נפטר געוואָרן ה' כסלו שנת ת"ש.

זיין מוטער ע"ה איז געווען אַ טאָכטער פון הרה"ח ר' לייבוש קליינצלער ז"ל, שו"ב אינעם גאַנצן גליל פון טשאַרני-דניעץ, אַ תלמיד פון הגה"ק רבי שלמה מבאַבוב זצ"ל.

זיין פאָטער ר' חיים ז"ל האָט זיך געוויקעט ביי הרה"ק רבי ארי' לייבוש ה"ש זצ"ל אב"ד צאַנז בן הגה"ק רבי אהרן זצ"ל קריזשדער רב און נאָך זיין הסתלקות איז ער געפאָרן צו הרה"ק רבי שלמה לייב מטיטשין זצ"ל מח"ס "הכנת לב לתפילה".

זיין פאָטער האָט זיך שנת תר"ץ באַזעצט אין

[פאָרזעצונג אויף זייט 67]

די באַשרייבונג אין די צייטונגען נאָך די פּטירה פונעם זיידן ע"ה

הרה״ח ר׳ לייבוש שפריי ז״ל מותיקי חסידי באבוב אין ב״פ נפטר געוואָרן

בא״א פארק. - מיט צער און טרויער האבן באבוב׳ער חסידים באגלייט פאראנענעם מיטוואך דעם ארון פון

הרב החסיד זיף ז״ל

ם

פון סך יאר לדאבון לב אלפי חסידי גער ובית ישראל.

הרב החסיד רבי חינא ז״ל אין געבוירן געוואָרן אין דער שטאט קאלאשין צו זיין פאטער הרה״צ רבי אילמלך שיף, ז״ל. איניקל פונעם הייליגן נעפם אילמלך ז״ל.

אין קאלאשין איז זיין פאטער געווען פון די נאנטע מקורבים צו הגה״ק רבי חנא מקאלאשין ז״ל. אמאל ווען זיין פאטער האט נעבראכט רעם קליינעם חנינא צום הייליגן קאלאשינער ז״ל, האט ער זיך אנגעוועלן ראש קיגר האט ויינע אויגן.

שוין פון זיין יונגווייז אן האט מען אים דערקענט פיבער גדלות, זיינעריג אפגעהיטן אין האט פלעגרעם בהתמדה יתירה וואו יעדער האט אויף אים פעיד געווען אז לגדולות נוצר.

ווען די ערשטע וועלטס קריג האט אויסגעבראכן איז ער אנשלאפן צו דער שטאט אונגוואר וואו ער איז געווארן צוגעטיילן אין פון די נאנטע תלמידים פון הגה״ק מאטגוואר זי״ע.

ווען די צווייטע וועלטס קריג האט

הרב החסיד איש החסד והמעש, מוה״ר לייבוש שפריי ז״ל מוותיקי חסידי באבוב, וועלכער איז נפטר נעוואָרן אין עלטער פון 86 יאר לדאבון לב משפחתו ומכיריו.

ר׳ לייבוש ז״ל איז געבוירן פוריס שנת תרפ״א אינעם ישוב טשארני-דאנייץ, א שטעטל נעבן נייטארק אין פולן, צו זיין פאטער הרה״ח ר׳ חיים שפריי ז״ל. א זון פון הרה״ח ר׳ מנחם ז״ל פון נאצנ, א זון פון הרה״ח ר׳ ישראל ז״ל. ר׳ מנחם ז״ל איז נעווען אן איידעם פון הרה״ח ר׳ ברוך קאהן ז״ל פון נאצנ. ר׳ מנחם ז״ל איז שפעטער ארויסגעקומען קיין אמעריקע, וואו ער האט שוין מצליח געווען, אבער ער האט נישט נעוואלט ארויסברענגען זיין משפחה אהער, און ער פלעגט זיי שיקן געלט פון דאהי. ער האט זיך געהאלטן עריך און אפגעהיטן, און איז נפטר נעוואָרן בשם טוב ה׳ כסלו שנת ת״ש.

די מוטער ע״ה פונעם נפטר ז״ל איז נעווען א טאכטער פון הרה״ח ר׳ לייבוש קליינצלד ז״ל באקאנט אלס ״ר׳ לייבוש שוחט״, ווען מען נאכמען דער נפטר ז״ל האט געטראגן. ר׳ לייבוש ז״ל איז נעווען א זון פון הרה״ח ר׳ אהרן פנחס ז״ל און איידעם פון הרה״ח ר׳ שמעון וויינ ז״ל פון צאנז. ר׳ לייבוש שוחט ז״ל איז נעווען א תלמוד פון הגה״ק רבי שלמה מבאבוב זצ״ל, און איז נעווען שו״ב אינעם גאנצען גליל פון טשארני-דאנייץ.

זיין פאטער ר׳ חיים ז״ל איז נעווען א בעהרבענער חסידישער איד. ער איז נעווען א ילד צאנז, און האט זיך פיל מסתופף נעווען בצ״ק פון הגה״ק רבי אריה לייבוש זצ״ל אבד״ק צאנז-גרייבוב, א זון פון הגה״ק רבי אהרן זצ״ל אבד״ק קרייז-צאנז, באקאנט אלס רבי לייבוש צאנזער. ער פלעגט דערציילען וואס ער האט נעהערט פון זיין טאטן, אז ער איז אמאל נעווען אויף א שבת בייַ רבי לייבוש צאנזער זצ״ל, און ביים טיש האט דער עולם זיך שטארק עגשטופט צו כאפן שיירים; צוליב דעם גרויסען נעדרענג איז א טעלער אראפגעפאלן און עס האט זיך צעבראכן. רבי לייבוש צאנזער האט דערנאך בעפאסט פילע תענציים אויף דעם וואס בייַ אים האט פאסירט א סרך פון חילול שבת. נאכן הסתלקות פון רבי לייבוש צאנזער, האט ר׳ חיים ז״ל זיך מדבק נעווען אין הרה״ק רבי שלמה לייב״לע שיטשיע׳ער זצ״ל מה״ס הכנת לב לתפלה.

דער נפטר ז״ל פלעגט דערציילן, אז זיין מוטער ע״ה פלעגט פיל פארן צו הרה״ק רבי ישע׳ער מטשורט זצ״ל הי״ד, און זי האט נישט נעטון קיין שום זאך אן זיך דורכדרעפן מיט אים. בפקודתו פון רבי ישע׳לע משחורט-ער זי״ע האבן זיי אין יאר תר״ץ זיך נעצויגן קיין נייטארק, וואו זיי האבן נעוואוינט ביז די קריג. זיי האבן דארט נעראאונט אינעם ביהמ״ד פון הרה״צ רבי נפתלי הירש ראזענפעלד זצ״ל, א זון פון הרה״צ רבי חיים אלכסנדר זצ״ל פון ראסאל, א ישוב נעבן צאנז, באקאנט אלס רבי חיים זאסלער, א זון פון הרה״ק רבי אלעזר׳ל אוישפיצינער זצ״ל הי״ד. רבי נפתלי הירש זצ״ל איז נעווען אייַדעם בייַ הרה״צ רבי חיים יעקב ראזענפעלד זצ״ל אייַדעם פון הרה״צ רבי נפתלי הלברשטאם זצ״ל זון פון הגה״ק רבי דוד׳ל קשאנוב׳ער זי״ע. דער נפטר ז״ל האט בייַ אים בעלייגט תפילין אין טאג פון זיין בר מצוה.

ניימארק איז נעווען א באר׳מטע קור-ארט וואו עס פלעגן קומען פילע

(פארזעצונג אויף זייט 121)

(פארזעצונג פון זייט 121)

הרה״ח ר׳ לייבוש שפריי ז״ל

ל; און עס האט זיך רירענד געדענקענט
יין זון הרבני הנגיד ר׳ שלמה הי״ו. ער
יו געקומען למנוחתו אויף דער
אבוב׳ער חלקה אין ניו דשורזי, האדט
ענן דעם אוהל הקדוש מקום מנוחתם
ון די צדיקי באבוב זצ״ל.

ער האט איבערגעלאזט א דוד
שרים, זיינע זין: הרה״ח ר׳ חיים הי״ו
אידעם ביי הרה״ח ר׳ צבי שטיין ז״ל),
רה״ח ר׳ בנציון הי״ד (איידעם פון
רה״ח ר׳ יודל גאלדרינג ז״ל), און
רבני הנגיד ר׳ שלמה הי״ו מגדולי
עלי צדקה אין בארא פארק, (איידעם

פון הרה״ג רבי משה לויפער שליט״א אבד״ק בערלין). ער האט אויך איבערגעלאזט זיין חשוב׳ע אלמנה תחיה ועלכע האט אים אזוי געטריי אפגעווארט און באדינט.

במשך די ימי השבעה זענען פילע רבנים גאר״צ געקומען מנחם אבל זיין די חשוב׳ע משפחה, צווישן זיי כ״ק אדמו״ר מצאנז-דשמיגראד שליט״א; כ״ק אדמו״ר מקאסאן שליט״א, כ״ק אדמו״ר מטשערנאביל, כ״ק אדמו״ר מגארליץ און נאך, ובראשם כ״ק אדמו״ר מבאבוב שליט״א.

יהא זכרו ברוך.ס

פרייטאג פר' שמות, י"ט טבת תשס"ח | דער בלאט -121- Der Blatt | Friday, December 28, '07

הרה"ח ר' לייבוש שפריי ז"ל מותיקי חסידי באבוב אין ב"פ נפטר געווארן

(פארזעצנג פון זייט 16)

חסידישע אידן בני עליה, ועמען דער נפטר ז"ל האט דארט קענען געלערנט, און האט פיל פארציילט פון זייער הנהגות וואס ער האט ביי זיי צוגעזען. ער פלעגט דערציילן פון אזעלכע חסידים בני עליה ווי הרה"צ רבי מענדעלע ראטענבערג זצ"ל פון די ישבים ראשונה במלכות באבוב, וועלכער פלעגט יעדעס יאר קומען קיין ניימארק, הרב החסיד רבי אבא באכנער ד"ל פון סוכא ועמען מען האט גערופן ר' אבאלע סוכער, וועלכער איז געווען א פייערדיגער חסידישער איד, און ער האט זיך פיל געדרייט ארום זיי.

ר' לייבוש ד"ל האט קודם געלערנט אין ניימארק ביי הרב החסיד ר' יאשא בעלזער ד"ל, ועמען מ'האט אזוי גערופן צוליב וואס ער איז געווען דער איינציגסטער בעלזער חסיד אין ניימארק. שפעטער איז ער אריין לערנען אין דער באבוב'ער ישיבה אין דער שטאט ניימארק, און אזוי ארום איז ר' לייבוש ד"ל צוגעצויגן געווארן צו די צדיקי בית באבוב, מיט ועמען ער האט געהאלטן זיין התקשרות עד זבולא בתרייתא. ער האט דארט געלערנט ביי הרה"ג רבי מרדכי לידכהיימער זצ"ל וועמען מען האט גערופן ר' מרדכי דייטש. רבי מרדכי איז געווען א תלמיד חכם עצום א געוואלדיגער עמקן און גלייכצייטיג א שטארקער בעל הסבר. ער האט אריינגעברענגט אין זיינע תלמידים א גלייכן דרך הלימוד וואס האט זיי באגלייט אויף שטענדיג. ר' לייבוש ד"ל האט פיל מקבל געווען פון אים מלא חפניים בתורה ובחסידות און אין אלע ענינים.

אין יאר תרצ"ז איז ר' לייבוש ד"ל צום ערשטן מאל געפארן קיין באבוב זיך מסתופף צו זיין בצ"ק פון הגה"ק בעל קדושת ציון מבאבוב זי"ע הי"ד אויף די צווייטע טעג סוכות. זיין השתוקקות צו פארן קיין באבוב האט אים צוגעברענגט אז טראץ וואס ער האט נישט געהאט קיין געלט, האט ער זיך אליינס פארשאפט פארשידענע וועגן ווי אזוי צו קענען פארן קיין באבוב, און זיך חוסה זיין בצילו פונעם רב זצ"ל.

דאס ערשטע מאל וואס ער איז אנגעקומען קיין באבוב און האט שלום גענומען ביים בעל קדושת ציון זצ"ל, האט אים דער באבוב'ער רב זצ"ל געפרעגט ווער ער איז. האט ער געענטפערט אז ער איז אן אייניקל פון ר' לייבוש שוחט. האט דער באבוב'ער רב זצ"ל אים גלייך ארויסגערעכנט זיין גאנצע יחוס מבית אבותיו. אין די שפעטערע יארן איז ער ווייטער יעדעס יאר געפארן אויף באבוב אויף די צווייטע טעג סוכות, און דמות דיוקנו פונעם באבוב'ער רב בעל קדושת ציון זצ"ל איז אים אלעמאל געשטאנען פאר די אויגן.

סוף תרצ"ט האט ליידער ארויסגעבראכן די צווייטע וועלט קריג, און אין לויף פון די קומענדיגע אריבער פינף יאר צייט, איז ר' לייבוש ד"ל געווען נע ונד, וויינענדיג פארפייניגט און פארטאגט אונטער די רוצחישע נעגל פון די דייטשע רשעים ימ"ש. גלייך נאכ'ן אריבערגיין פון דער קריג איז ער אנטלאפן פון שטוב, און האט פיל געוואנדערט, קיין ידעליץ, פשעמיש, און דערנאך איז ער אנגעקומען קיין צאנז וואו מען האט אים געכאפט און געשיקט אויף צוואנגס ארבעט קיין ראשנאוו. פון דארט איז ער אנטלאפן אהיים צוריק קיין ניימארק, און אויפ'ן וועג האט ער מיטגעלעבט אפענע ניסים אז ער איז נישט געשאסן געווארן דורך די דייטשע רשעים ימ"ש. אין ניימארק האט ער ווייטער געארבעט ביי א געוויסן דייטשער גוי, און ער האט געהאט די זכיה אז שבת איז ער געווען באפרייט פון דער ארבעט.

סוף שנת תש"א זענען די דייטשן אריין קיין ניימארק, און אלע זענען פארשיקט געווארן צו די ארבעטס לאגער אדער צו פארטיליגונג ר"ל. ער איז דאן אריבער צום לאגער אין טשארני-ראנייעץ, וואו ער איז געווען פארשקלאפט פאר די דייטשן. ר' לייבוש ד"ל האט גוט געקענט דעם אומנות פון טישלעריי, און אזוי האט ארום האט ער באקומען פארשידענע פריוויליגיעס דורך דעם וואס ער האט ארויסגעהאלפן פאר די רשעים ביי בוי ארבעט. ער האט אזוי ארום מצליח געווען צו באקומען מעל און אפצובאקן מצות אויף פסח, נאכדעם וואס ער האט צוזאמגעקלאפט א פאר שיך פאר א דייטשן אפיציר.

אין יאר תש"ג איז ער פארשיקט געווארן קיין פלאשוב, א שטעטל נעבן קראקא. שפעטער האט מען זיי פארשיקט קיין אוישוויץ, וואו ער איז געווען אן אח לצרה צוזאמען מיט הגה"ח רבי יושע וואלף זאפערין ד"ל מיט וועמען ער איז געווען צוזאמען די גאנצע צייט. צוזאמען מיט ר' יושע וואלף ד"ל האבן זיי ארויסגעארבעט פארשידענע אופנים אז אום שב"ק זאל מען נישט דארפן טון קיין מלאכות דאורייתא. און אזוי זענען זיי נזהר געווען מיט וואס נאר מעגליך. אום סוכות איז אים געלונגן ארויפצושטעלן א סוכה, וואו ער האט אין דער ערשטער נאכט געמאכט א לישב בסוכה און געגעסן א כזית. צומארגנס אינדערפרי איז שוין אבער די סוכה מער נישט געשטאנען.

מיט זיין חסידישן גייסט האט ער אלעמאל געטראפן מיט וואס זיך מחזק צו זיין. אנקומענדיג קיין אוישוויץ האט מען אויף אים - ווי אויף אלע העפטלינגן - אויפגעקריצט א נומער. זיין נומער איז געווען 174167 און ער פלעגט זאגן אז די אלע נומערן איז בגימטריא 26 כמנין שם הוי' ב"ה.

אין יאר תש"ה האט מען זיי ווייטער פארשיקט פון אוישוויץ, אריין טיפער קיין דייטשלאנד, נאכדעם וואס די רוסן זענען שוין געווען כמעט נעבן אוישוויץ. מען האט זיי געפירט קיין גראסראזין, און פון דארט קיין דאכוי. מען האט זיי ארויפגעשיקט אויף די וואגאנען, וואו זיי זענען געפארן אונטער שרעקליכע אומשטענדן. דארט אויפ'ן וואגאן האט ער געהאט די זכיה מחיה צו זיין א נפש אחת מישראל. געווען איז דאס זיין ידיד נאמן ר' יושע וואלף זאפרין ד"ל, וועלכער איז שוין ל"ע געווען אזוי אפגעשוואכט, אז ארויפקומענדיג אויף דער באן איז ער אנידערגעפאלן אין אונמאכט, און עס איז שוין געווען כפתע בינו ובין... ר' לייבוש ד"ל האט זיך באלד אריינגעטירט. ער האט ארויפגעריסן דעם דאך, און געגעבן א כאפ אראפ א שטיק אייז וואס האט געהאנגען אויפ'ן באן, און דאס אנגעלייגט אויפן קאפ פון ר' יושע וואלף ד"ל וועלכער האט זיך דערמיט דערמונטערט און ערהויבט. ווען ער האט זיך ערוועקט האט ער זיך אנגערופן "וואס האסטו פון מיר געוואלט, איך בין שוין גוט געשלאפן...". ר' יושע וואלף ד"ל האט דערנאך מאריך ימים ושנים געווען, און האט אזוי ארום איבערגעלעבט א דור ישרים יבורך. ער האט אלע יאר שטארק מכיר טובה געווען פאר ר' לייבוש ד"ל וועלכער האט אים מחיה געווען במלא כחו הצלה.

שפעטער האט מען געשיקט קיין מוטערגאסס, א שטעטל נעבן דאכוי וואו מען האט געדארפט שלעפן שווערע שטיינער. ער זעלבסט האט דארט ווייטער געטאן אין טישלעריי, און ער האט דארט געהאט די זכיה אפצוראטעווען דעם סאלקא רב הגה"ק רבי יואל צבי ראטה זצוק"ל. ווער ער האט געזען ווי שווער ער דארף ארבעטן צו שלעפן די שווערע שטיינער, האט ער געבעטן אז מען זאל אים לאזן ארבעטן צוזאמען מיט אים, און בזכותו איז ער געבליבן בחיים חיותו.

דערנאך האט מען זיי ווייטער געפירט קיין שטוטגארט, און אויפן וועג האט ר' לייבוש ד"ל פארלוירן זיין באוואוסטזיין ר"ל. ווען ער האט געעפענט די אויגן האט ער זיך געזען ליגן אין א שפיטאל אין טוטזונג, א שטעטל נעבן מינכן, און האט דארט געהערט די פרייליכע בשורה אז ער איז שוין באפרייט. ער האט זיך צוביסלעך ערהוילט לחיים ולשלום.

נאך דער קריג איז ער אנגעקומען צו די די. פי. לאגערן אין פעלדאפינג, וואו ער האט זיך אריינגעלייגט אין לערנען מיט א געוואלדיגע התמדה, משלים צו זיין די אלע יארן וואס ער האט ליידער פארפאסט ווייענדיג פארפלאגט אונטער די דייטשע רשעים ימ"ש. ער האט דארט געלערנט בחברותא מיט הרה"ג רבי דוד קליין זצ"ל מח"ס בית ארזים אויף שו"ע, א תלמיד פון הגה"ק בעל מנחת אלעזר ממונקאטש זי"ע, ולא פסיק פומייהו מגירסא.

דארט האט ער חתונה געהאט מיט תלחט"א זיין חשוב'ע פרוי ע"ה וועלכע איז געווען א שוועסטער פון יבלחט"א הרב החסיד ר' משה וואקסמאן שליט"א (חותן המלך פון כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב שליט"א), ביידע קינדער פון הרה"ח ר' חיים וואקסמאן ד"ל פון אוישפיצין. ר' לייבוש ז"ל האט דארט אנגעהויבן בויען זייער שיינעם שטוב, און האט דארט מצליח געווען בנכסיו. ער האט געארבעט מיט קאווע, און איז פיל געפארן קיין שווייץ און קיין פאריז וואו ער האט עוסק געווען במסחרו. ער איז שוין דאן געווען באקאנט אלס גרויסער בעל צדקה. ווען הרה"ח המפורסם ר' שלום ליפער ז"ל איז דאן געקומען צו אים אום פורים נאך געלט, האט ער אים געגעבן א סכום פון $5 וואס איז געווען א סכום עצום בימים ההם.

ער איז שוין דאן געווען דבוק צו זיין גרויסן רבי'ן הגה"ק מבאבוב זצ"ל, און איז געווען דער שליח מיוחד פון די פילע באבוב'ער חסידים וועלכע האבן זיך אויפגעהאלטן אין פעלדאפינג און פערנוואלד אנצופרעגן אלע שאלות ביים באבוב'ער רב זצ"ל. פון די לאגערן האט מען נישט געקענט רופן טעלעפאניש דירעקט קיין ניו יארק, און ווען ר' לייבוש ד"ל איז געפארן קיין פאריז האבן די באבוב'ער חסידים אים איבערגעגעבן אלעס וואס זיי האבן געהאט אנצופרעגן ביים באבוב'ער רב זצ"ל. ר' לייבוש ז"ל האט פון דארט אנגערופן דעם באבוב'ער זצ"ל, און איז געווען דער פארמיטלער צווישן די חסידים און דעם רב זצ"ל, וועלכער האט אויף אלעם משיב געווען בשפה ברורה.

שפעטער איז ער ארויסגעקומען קיין אמעריקע, און האט זיך באזעצט אין ניו יארק. ער האט קודם געוואוינט אין דער איסטסייד געגנט, און איז געווען דער רוח החיים פון היימישן ציבור. צוזאמען מיט יבלחט"א ידידו הרב החסיד רבי צבי אלימלך קאהן שליט"א ... ער איז דאן אריין אל הקודש פנימה צו מרן רביה"ק בעל דברי יואל מסאטמאר זי"ע, און זיי האבן אים דערציילט פארוואס זיי גייען. דער רבי ז"ל האט זיך גלייך משתתף געווען מיט א ריזיגן סכום, און דורך דעם האבן זיי געקענט אויפבויען די מקוה.

(מיט יארן שפעטער איז דער רבי ז"ל אמאל געגאנגען אין דער מקוה, און נעבן בוד האט ער באמערקט א טאוול, אז מען טאר נישט גיין אומבאצאלט. דער רבי ד"ל האט קודם נישט געוואוסט וואס צו טון, אבער נאכדעם האט ער זיך דערמאנט אז ביים בויען האט ער געגעבן א סכום געלט פאר דער מקוה, האט ער זיך דערמיט ווייטער באנוצט.)

גלייך ביים אנקומען אהער האט ער זיך ווייטער מדבק געווען אין זיין גרויסן רבי'ן הגה"ק מבאבוב זצ"ל, ולא זזה ידו מתוך ידו עד זבולא בתרייתא. ער פלעגט כסדר גיין זיך מסתופף זיין בצל הקודש, און איז געווען פון די נאנטע מקורבים ביים באבוב'ער רב זצ"ל. אין די ערשטע יארן ווען ער האט נאך געוואוינט אין דער איסטסייד, האט ער דארט מייסד געווען א באבוב'ער תלמוד תורה, און ער איז געווען אלעס אין דער תלמוד תורה. ער איז געווען דער מלמד און מנהל, זייענדיג מחנך די קינדער בדרך ישראל סבא, און אין צוגאב האט ער אויך געפירט די קינדער אין חדר אריין מיט זיין טרעקל וואס ער האט איינגעקויפט.

אין די יארן שפעטער ווען ער האט שוין געהאט אויפגעגעבן דעם חדר, האט ער זיך נאך געפלאגט צו באצאלן די חובות פון דעם טראק און פונעם חדר, און פלעגט יעדן זומער ארויספירן מענטשן צו די קאנטריס, אלעס כדי אפצוצאלן די פארבליבענע חובות.

אין יאר תשי"ג האט ער זיך געצויגן קיין קרוינהייטס וואו דער באבוב'ער הויף האט דאן געבליט. ער איז דארט פיל צוגעשטאנען לימין קדשו פונעם באבוב'ער רב זצ"ל. ער האט געבויט די סוכה בביתו נאוה קודש, און אויך די סוכה נעבן באבוב'ער ביהמ"ד. יעדן יום טוב האט ער צוגעגרייט דאס ביהמ"ד, און באזונדער די צווייטע טעג סוכות, ווען ער האט מסדר געווען די הקפות, מאכענדיג זיכער אז יעדער איינער קען מיטהאלטן דעם עבודת הקודש פונעם רב זצ"ל. אויף פסח האט ער זיך באזונדער געפארעט ארויסצופירן רצון קדשו פונעם רב זצ"ל. ערב פסח איז ער געווען דער ממונה פונעם רב זצ"ל צו טיילן די מצות פארן ציבור, און איז געווען אריינגעטון בלב ונפש דורכצופירן אלעס וואס האט זיך ארויסגעפעלט.

ער האט פילע יארן אויך געהאט די חזקה ארויסצופירן דעם באבוב'ער רב זצ"ל מיט זיין אויטא אויף אפרוה קיין האנטערס. דער וועג האט דאן נאך געדויערט פילע שעות, און ר' לייבוש ד"ל האט דאס גוט ארויסגענוצט זיך אנצושעפן מבאר תורתו וצדקתו פונעם רב זצ"ל.

ר' לייבוש ד"ל איז געווען אן איש חי ורב פעלים, א קלוגער דורכגעטראכטער מענטש, און ביי יעדער געלעגנהייט האט ער געטראפן דעם דרך הישר ווי אזוי אלעס מסדר צו זיין על צד היותר טוב. דער באבוב'ער רב זצ"ל האט זיך פיל דורכגערעדט מיט אים, און ער איז געווען פון די ישבים ראשונה וועלכע האבן געגאנגען אין ארויסצולייגן הערצה פונעם רב זצ"ל.

אין יאר תשכ"ז האט ער זיך געצויגן קיין בארא פארק, וואו אהין דער באבוב'ער הויף איז איבערגעפלאנצט געווארן דורכ'ן רב זצ"ל. אין די ערשטע יארן האט דער באבוב'ער רב זצ"ל געלאזט רופן ר' לייבוש'ן ד"ל און זיין זון יבלחט"א הרה"ח ר' שלמה הי"ו, און זיך איבערגערעדט איבער דעם שווערן מצב וואס די מוסדות גייען אריבער, זאגנדיג אז עס איז געפאר אז די מוסדות זאלן ח"ו דארפן צומאכן. זייענדיג געטריי און איבערגעגעבן לבית באבוב, האט ר' לייבוש ד"ל און זיין זון ר' שלמה הי"ו דאן געגעבן פאר'ן רב זצ"ל א סכום עצום וואס האט אים ממש אויפגעלעבט, ובזכותם האבן די באבוב'ער מוסדות זיך ווייטער געקענט האלטן. זיי האבן אויך מנדב געווען איינס פון די בניני המוסדות, וואס ר' שלמה הי"ו האט דאס אנגערופן ע"ש פון זיין חשוב'ע מוטער ע"ה אשת ר' לייבוש ד"ל, מיט'ן נאמען "בנין פיגל".

בכלל איז ר' לייבוש ד"ל געווען באקאנט אלס גרויסער בעל צדקה. טראץ וואס ער אליינס האט נישט פארמאגט צופיל, האט ער אבער פארטיילט אלעס וואס ער האט געהאט. ער האט געהאט א געוואלדיגע הערצה צו תלמידי חכמים און בנש"ק, און פלעגט זיי שיקן גרויסע תמיכות. ווען זיין חברותא הרה"ג רבי דוד קליין ד"ל האט געוואלט ארויסגעבן זיין ספר בית ארזים, האט ר' לייבוש ד"ל ארויסגעצאלט דעם חלק הארי פון דעם ספר, און אזוי האט ער כסדר מרבה געווען בעשיית צדקה.

צוליב געזונטהייט סיבות האט ער זיך שפעטער געצויגן קיין סיגעיט, וואו ער איז געווען פון די נכבדים בעם, און פון דארט פלעגט ער ווייטער קומען זיך מסתופף זיין בצילו פונעם רב זצ"ל.

זיין חשוב'ע פרוי בזוו"ר ע"ה איז נפטר געווארן בשנת תשמ"א. ער האט זיך דערנאך צוריקגעצויגן קיין בארא פארק, וואו ער איז געווען פון די זקני החסידים נערץ ומכובד בפי כל. ער האט שפעטער חתונה געהאט בזוו"ש מיט תלחט"א זיין חשוב'ע פרוי תחיה, א טאכטער פון הרה"ח ר' יחיאל רוטבלאט ד"ל וועלכע האט אים גאר געטריי באדינט און אפגעווארט ביז צו זיינע לעצטע טעג.

נאכ'ן הסתלקות פונעם באבוב'ער רב מרן מהר"ש זצ"ל איז ר' לייבוש ד"ל ווייטער געווען מקושר צום באבוב'ער רב הגה"ק מהרנ"ן זצ"ל, צו וועמען ער איז געווען שטארק נאנט, און האט זיך אלעמאל שואל עצה געווען מיט'ן רב זצ"ל און מקבל געווען ברכת קדשו אויף אלע ענינים.

נאכ'ן הסתלקות פונעם רב זצ"ל איז ער ווייטער פארבליבן מקושר צו יבחלט"א כ"ק מרן אדמו"ר מבאבוב שליט"א, און איז געווען שטארק געעהרט צווישן באבוב'ער חסידים. ער האט אלעמאל מקפיד געווען צו גיין דאווענען אין באבוב'ער ביהמ"ד, און בכלל האט ער מקפיד געווען נישט פארפאסן קיין תפלה בציבור. דאס גיין דאווענען קיין באבוב האט אים צומאל אום שבת קודש געקענט געדויערן איבער א שעה צייט, אבער ער האט זיך אנגעשטרענגט מיט א מסירות נאמנה נישט פארפאסן קיין תפלה, און האט אפילו נישט צוגעלאזט אז מען זאל ארגאנאזירן א מנין ביי אים אין שטוב. מיט עטליכע וואכן צוריק האט ער זיך נאך מזכיר געווען בפר"פ ביים באבוב'ער רב שליט"א, און האט א לענגערע צייט פארברענגט בנועם שיח.

אין די לעצטערע צייטן האט ער פיל געליטן יסורים קשים, אבער ער האט זיך קיינמאל נישט אפגערעדט, און איז ווייטער ווייטער אנגעגעבן מיט זיין שיינעם לעבנסשטייגער.

ער איז געווען בצלילת הדעת ביז דער לעצטער מינוט, און די פארגאנגענע וואך מיטוואך ביום המר עשרה בטבת האט ער איבערגעגעבן זיין נשמה לבוראו לב לכל מכירי.

די לויה איז ארויס פארנט פון באבוב'ער ביהמ"ד מיט דער השתתפות פון א ריזיגן ציבור. עס האבן אים מספיד געווען: הגה"צ דומ"ץ באבוב שליט"א, וועלכער האט ארויסגעברענגט דעם שטארקן קשר וואס דער נפטר ז"ל האט געהאט צום באבוב'ער רב זצ"ל; הגה"צ רבי מנחם זכריה דילבער שליט"א אבדק"ק פרימאן בעל שו"ת מאזני צדק א פלומעניק פונעם נפטר.

(פארזעצנג אויף זייט 120)

די באשרייבונג אין די צייטונגען נאך די פטירה פונעם זיידן ע"ה

פ"נ
איש תם וישר ירא אלוקים וסר מרע
אבינו עטרת ראשנו
מו"ר אריה (ליבש) ע"ה
בן מו"ר חיים הי"ד
שפריי
מעיר נימארק - גאליציע יע"א
רבות סבל בידי העמלקים
בשנות הזעם ובשנתיו האחרונים
וקיבלם באהבה
ראה בני רבנים עוסקים בתורה ותפילות
אשרי אדם עוז לו בך
ראשית חכמה יראת ה'
לכן יעקובתי ויתי כוית מורו
הוא הגבר הוקם עול
ממיסדי קהלתנו בנ"י רבתי
החזיר נשמתו ליוצרו ד' לסדר ויחי יעקב
בצום העשירי בעלות המנחה
ה'תשם"ח
ת נ צ ב ה'
מזה אבטע אלרו בבית
לנשמות אחי ואחיותיו
שנרצחו ונשרפו ע"י הי"ד
בידי הנרמנים הארורים בשנות הזעם
מורי חיים חיל בן מורי מנחם ע"ה
מ' שרה הי"ד בת מו"ר אריה
רבניהם
שלמה - שמעון - ישראל
לאה - זלאטע - רחל